

Uvod

Pričujoča študija o gospodarski, predvsem agrarni geografiji in o naselbinski geografiji slovenskega dela Panonskega obrobja med Savo in Sotlo obravnava ozemlje, ki ga smemo po vsej pravici šteti med nerazvite pokrajine Slovenije. To je ono periferno področje Slovenije ki ni le kot celota v gospodarskem pogledu med najbolj zaostalimi, temveč je tudi med najmanj poznanimi. Četudi ga prečka na jugu ena glavnih prometnih magistral Slovenije, ni ta njen del širšim krogom nič bolj znan kakor odročno Prekmurje, ali nemara še manj. Gospodarska, demografska in v mnogih pogledih tudi kulturna atrakcija bližnje zagrebške metropole je v preteklosti močno ovirala njegovo povezavo s sosednjimi slovenskimi pokrajinami. V kolikor ni pred prvo svetovno vojno Zagreb pritegnil in pogosto za vedno odtegnil znaten del izobraženstva s tega področja v svojo kulturno sfero, je bil glavno kulturno središče za vse to ozemlje oddaljeni Maribor in šele po prvi svetovni vojni močnejše tudi Ljubljana. Zdi se mi, da so ta historično-geografska dejstva nemalo vplivala, da je tudi v naši znanstveni literaturi ostalo Spodnje Posavje, še bolj pa Sotelsko in Kozjansko tako zapostavljeno. Pičila in skopa je literatura historičnega značaja, še manj pa je to področje zastopano v prirodoslovni literaturi. Celo omembe po razni neznanstveni, strokovni literaturi so borne in osamljene, danes ne manj kakor v preteklosti.

Če je hudo skromna literatura iz drugih znanstvenih področij, velja to prav posebej še za geografijo. Ne smemo pozabiti, da se je začelo geografsko preučevanje, ki zasluži to ime, celo v ostali Sloveniji šele pred nekaj desetletji. Dejansko je Sidaritscheva študija o naseljih na Štajerskem, že iz dobe po prvi svetovni vojni, prvo delo znanstvenega značaja v geografiji, ki ni povsem pregledno, da zajema tudi to ozemlje. Pa tudi za njim je le nekaj geografskih avtorjev tu in tam sporadično obravnavalo to področje.

V takih prilikah je nastala študija o agrarnogeografskih in naselbinskih svojstvih in njihovi problematiki za ozemlje med Savo in Sotlo. Kakor sem poskušal v predhodni študiji o morfološkem razvoju tega ozemlja prikazati genezo reliefa in hidrografske mreže, tako je namen te študije, da izpopolni geografsko poznavanje nje-

govega agrarnega gospodarstva in naselij, torej v onih dveh smereh, ki prav tu najbolj odražata splošna svojstva. S tem pa ni rečeno, da je s tem že opravljena sinteza geografskega poznavanja področij med Savo in Sotlo, čeprav sem pri koncepciji težil tudi za tem. Vendar se po drugi strani zavedam, da mnogi problemi, demografski, historično geografski, gospodarski, pa tudi fizično geografski, ki sem jih v osnovnih potezah skušal nakazati v boljše razumevanje geografske analize agrarnega gospodarstva in naselij, še vedno čakajo na bolj detajlna preučevanja in v nemali meri tudi na obilnejši dokumentacijski material kot sem ga imel na razpolago do sedaj. V teh okoliščinah so vzroki za dvojni značaj te študije, ki prinaša i analize nekaterih aspektov geografske podobe te pokrajine i poskuša ustvariti osnovo za njeno širšo sintezo. Slednje pa brez pretenzij, da bi to tudi že bila, saj je vsestransko pretehtana in utemeljena geografska sinteza komaj že mogoča celo za one slovenske pokrajine, kjer je bilo proučevanje dosti daljše in mnogo bolj vsestransko.

Značaj panonskega obrobja med Savo in Sotlo

Področje med Savo in Sotlo ni nikaka prirodna niti gospodarska enotna, nobena geografsko enotna regija. To je ozemlje, ki ga na eni strani oklepa Sava od Sevnice do hrvatske meje, na drgi strani spodnji in srednji tok Sotle in na tretji strani črta, ki poteka od zahodnega dela Rudnice preko Planine ter ob zahodnem robu Bohorja proti jugu do Save. Študija ne podaja zaokroženo regionalno geografsko podobo za ta predel, kajti zgoraj označeni teritorialni okvir ni za to niti najmanj prikladen, saj ponekod seka na dvoje manjše po narodi in gospodarstvu bolj enotne predele. Vodilna misel te študije je bila podati geografski profil skozi del slovenskega panonskega obrobja s posebnim ozirom na agrarno gospodarstvo in naselja. V središču so tedaj problemi, monogokje le nakazani, ki so v antropogeografskem pogledu značilni za to prehodno ozemlje. Zdi se, da je profil v tej smeri zlasti poučen. Tu razdalja komaj dobrih dvajset kilometrov loči ravnino ob sotočju Save in Sotle, ki je že na široko odprta proti panonski nižini, od Bohorja, ki je prav tako že kompaktno povezan del predalpskega Posavskega hribovja. Ob enem so tu združeni vsi elementi, tipični za panonsko obrobje: v geomorfološkem pogledu poplavna ravnica, višja, v terase razrezana nasuta ravnina in nizko gričevje iz mlado-terciarnih kamenin, ki prehaja v višji bolj hribovit svet; v klimatskem oziru visoka poletna temperatura, a manjša množina padavin kakor v subalpskem svetu. V vegetaciji je značilen prehod od prevlade hrasta do prevlade bukve v sestavi gozda. Pa tudi v gospodarski usmerjenosti predela, v naseljih in naseljenosti je to ozemlje le del mnogo večjega subpanonskega pasu Jugoslavije. Eden izmed

namenov te študije je pa tudi ta, da prikaže kako so se te splošne poteze izoblikovale v specifičnih pogojih področja med Savo in Sotlo, zlasti pa tudi kje so vzroki za njihovo individualnost na tem ozemlju.

Gospodarska usmerjenost prebivalstva

Pretežno agrarno strukturo prebivalstva v področju med Savo in Sotlo karakterizirajo najlepše podatki o poklicni sestavi prebivalstva, zbrani po teritorijah bivših KLO, kot je po istih teritorialnih enotah zbran tudi ostali statistični dokumentacijski material, kar omogoča številne instruktivne primerjave. Podatki so vzeti za te enote zato, ker so od vseh, ki so prišle v poštev še namanjše in dajo možnost za bolj detajlno analizo z ozirom na krajevne prilike. Podatki o poklicni strukturi prebivalstva po bivših KLO imamo na razpolago v rezultatih popisa prebivalstva od 15. marca 1948.* Čeprav se je od tedaj razmerje med posameznimi skupinami poklicev v Sloveniji zaradi stopnjevanja industrializacije že

* Teritoriji KLO so razporejeni na spodnji tabeli po enotah, ki so vsaj do neke mere geografsko zaokrožene, kjer so prirodne osnove podobne, pa različne od sosedsstva. Prvo področje, kjer so subpanonske značilnosti najbolj izrazite, je kot pod Orlico med Savo od Vidma dalje in Sotlo pod Zelenjakom. Zavzemajo ga Bizeljske gorice, obsegajoče ves nizek, gričevnat svet iz terciarnih kamenin, kjer je vinogradništvo najpomembnejša gospodarska panoga, vsled tega jih kaže imenovati po onem delu, kjer pridejo te značilnosti najbolj do izraza (to je Bizeljsko, področje med Dramlo in Sotlo). Temu predelu se na jugu pridružuje Brežiška ravnina. Sem je všteti tudi Sremič nad Vidmom s svojimi proti jugu obrnjenimi pobočji, ne pa nizko podolje pri Ponikvah, kjer ima kmetско gospodarstvo že drugačen značaj. Pri Orlici se upošteva le južna pobočja. Zaselki po najvišjih slemenih pa so šteti že pri naslednjem področju, Senovskem podolju, ki obsega gričevje ob Savi in južna pobočja Bohorja, vse do razvodnih slemen. Sem je uvrščeno tudi malo podolje v zahodnem delu Orlice pri Križah in Pečicah, ki je po značaju reliefa pa tudi geološko del Senovskega podolja, prav tako po značaju gospodarstva, četudi prometno teži na Videm. Deloma sega na to področje tudi ozemlje KLO Zdole, zato podatki o kmetijstvu tu ne kažejo tistega stanja, ki velja le za vasi Zdole in Pleterje, kateri pa nedvomno spadata že v področje Bizeljskih gor. Prav tako je vzhodni del geografsko enotnega podolja med Senovim in Podsredo že v območju KLO Podsreda, ki ga štejem že h Kozjanskemu področju med Bohorjem in Rudnico ter dolino Sotle, četudi kaže gospodarska struktura značilnosti obeh področij, ki se tukaj stikata. Naslednje področje je dolina srednje Sotle z obrobjem ali Srednje Soteljsko. Čeprav manjše, je v toliko meri enotno, da ga kaže obravnavati posebej. Na Kozjanskem je edino Bahor na jugu izrazita ločnica, na vzhodu pa ta predel le počasi preide v dolino Sotle. Področje apniškega grebena na Virštajnu spada po reliefu sicer bolj h Kozjanskemu, toda v gospodarstvu kaže toliko potez vinorodnih gor, da ga kaže šteti k Srednjemu Soteljskemu, in je zato navedeno pri dolini Srednje Sotle. Še manj so izrazite kakšne naravne meje na zahodu okrog Planine, zato je meja tu potegnjena povsem svojevoljno. Le na severu je niz Rudnice spet bolj izrazita ločnica, ki loči Kozjansko od Rogaškega podolja.

spremenilo v korist delavskega prebivalstva, je na našem ozemlju prišlo mnogo manj do izraza, vsaj kolikor je mogoče presoditi po ustni anketi. Kjer so bile od takrat upravno-teritorialne spremembe z združenjem ozemlja posameznih KLO, so ti podatki preračunani na obseg leta 1951, da je tako možna primerjava tudi z ostalimi statističnimi podatki, sicer pa se podatki nanašajo na obseg iz leta 1948. (KLO Pišece, Dedna vas, Globoko.) Poklicno strukturo prebivalstva za to leto ponazoruje tabela na str. 11.

Ker so pri popisu prebivalstva leta 1948 šteli med delavstvo tudi poljedelske delavce, nam te navedbe ne bi dale točne slike o deležu agrarnega prebivalstva. Zato so v tabeli poljedelski delavci uvrščeni med agrarno prebivalstvo. Po drugi strani pa so gozdni delavci šteti med delavstvo na splošno, prav tako delavci v obrti. Podatki o deležu posameznih skupin poklicev so urejeni tako, da so k aktivnemu prebivalstvu prištete tudi vse vzdrževane osebe, kar poda šele pravo sliko o dejanski pomembnosti posameznih poklicev. S tem je eliminirana tudi diskrepanca med znatnejšim delom aktivnega prebivalstva pri kmetskem življu in manjšim pri delavcih in zlasti pri nameščencih.

Agrarno prebivalstvo predstavlja razen v ožjem pasu ob ob-savski železnici povsod čez $\frac{3}{4}$ vsega prebivalstva, marsikje pa še več. Sorazmerno je delež kmetkega prebivalstva zelo visok celo v neposredni bližini Brežic in Vidma, kjer znaša v KLO Brežice okolica, Dobova in Stari grad 45—60 % vsega prebivalstva, ali okrog Senovega in Rajhenburga, kjer znaša v KLO Dovško, Veliki kamen in Stolovnik še od 55 do 65 %. Že na področju, ki je komaj dobro uro hoje oddaljeno od teh neruralnih središč, se delež kmetkega prebivalstva dvigne do 70 %, povečini pa še čez 85 %. Delež okrog 60 % agrarnega prebivalstva na teritorijih KLO, kjer ni industrije, pomeni že, da hodi znaten del prebivalstva na delo drugam (n. pr. KLO Dobova in Blanca). Delež 85 % agrarnega prebivalstva pomeni, da je predel povsem agraren, področje, kjer se preživlja prebivalstvo skoraj izključno od kmetijstva. Skromen delež ostalih poklicev se nanaša le na razne obrtnike in uslužbence v drobni trgovski mreži in administraciji ter na nekaj intelektualcev, ki pa vsi delajo za okolišno agrarno prebivalstvo. To potrjujejo razmere na Kozjanskem in na Sotelkem, kjer industrije ali rudarstva sploh ni, pa delež agrarnega prebivalstva le pri nekaterih KLO preseže 90 %, pa tudi izjemoma pade pod 85 %, kar gre na račun znatnejšega deleža gozdnih delavcev. Edinole KLO Kozje izkazuje manjši delež agrarnega prebivalstva, pač na račun trga Kozje, kjer je delež nameščencev znatnejši kot sicer. Dejstvo, da je tako, povsem agrarno področje prav tako v Bizeljjskih gorica in tudi v znatnem delu Senovskega podolja, kaže, kako malo je dosedaj posegla v ta predel industrializacija.

Industrija pa obrt in rudarstvo le v dveh KLO preživljata več kot polovico prebivalstva (Senovo in Rajhenburg), sicer pa doseže

KLO	Skupno število prebivalcev	Od tega po poklicu v odstotkih						
		industr. delavci	kmetje	poljski delavci	skupaj	nameštenci	obrtniki	ostali
Stari grad	751	30,2	50,0	7,7	57,7	10,6	1,4	0,1
Brežice okolica	2223	29,9	42,0	5,2	47,2	17,4	5,4	0,1
Dobova	2686	28,6	55,7	3,4	59,1	9,3	2,9	0,1
Artiče	1636	19,9	63,6	7,3	70,9	6,2	2,7	0,3
Kapele	1396	9,3	79,8	4,5	84,3	3,4	3,0	—
Videm	1717	33,7	52,7	9,6	42,3	20,2	3,7	0,1
Zdole	1040	5,3	80,6	6,8	87,4	3,5	1,7	0,1
Sromlje	931	2,0	77,4	15,6	93,0	4,1	0,8	0,1
Pišece (bivši)	1106	7,8	71,1	13,3	84,4	5,4	2,4	—
Dedna vas (bivši)	775	12,3	73,9	10,0	83,9	2,3	1,5	—
Bizeljsko	2396	5,8	75,3	12,2	87,5	3,9	2,8	—
Stara vas	761	5,1	76,2	10,4	86,6	5,4	2,5	0,4
Globoko (bivši)	1363	13,8	74,8	6,7	81,5	3,7	1,0	—
Stolovnik	1051	22,3	64,6	3,2	69,8	6,7	1,0	0,2
Pečice	620	4,3	85,2	8,5	93,7	0,4	1,6	—
Veliki kamen	1532	20,6	65,1	3,5	68,6	8,5	2,3	—
Senovo	2097	64,8	13,2	1,2	14,4	18,8	1,7	0,3
Dovško	1044	33,6	53,7	3,6	57,3	7,9	1,2	—
Poklek	775	10,7	79,3	3,9	85,2	3,5	0,6	—
Zabukovje	1430	8,5	75,0	10,5	85,5	4,1	1,7	0,2
Blanca	1094	28,1	53,8	6,2	60,0	7,0	4,8	0,1
Rajhenburg	1877	49,6	24,2	3,9	28,1	18,9	6,6	0,8
Veternik (bivši)	351	4,8	92,6	2,6	95,2	—	—	—
Buče	711	3,7	82,9	4,6	87,5	4,1	4,7	—
Drensko rebro	788	3,3	88,9	3,3	94,2	2,5	—	—
Podsreda	1128	15,3	68,7	7,6	76,3	4,7	3,3	0,2
Kozje	966	12,2	60,5	3,3	63,8	16,7	3,3	—
Lesično	675	9,6	71,7	2,8	74,5	9,1	6,8	—
Žusem	1540	7,8	78,2	9,9	88,1	2,4	1,7	—
Prevorje	895	3,6	86,1	6,0	92,1	3,5	0,8	—
Dobje	1432	8,3	82,1	4,0	86,4	3,6	2,0	—
Planina	1151	13,6	68,6	6,0	74,6	3,9	3,9	—
Marof	896	13,9	74,0	7,3	81,3	3,2	1,6	—
Št. Vid	803	10,0	76,0	6,8	82,8	3,6	1,4	0,2
Zagorje	361	3,4	82,5	7,3	89,8	4,5	2,3	—
Podčetrtek	2081	3,6	77,9	7,6	85,5	3,8	2,9	0,2
Polje	881	33,8	88,3	3,2	91,5	1,6	3,1	—
Št. Peter	2199	3,0	79,3	3,6	85,1	4,4	3,4	0,1
Brežice mesto	1349	27,2	3,8	1,7	3,5	34,2	11,9	1,2

delež delavstva le v najbližji okolici teh dveh neruralnih naselij več kot četrtino vsega prebivalstva. Zelo informativen je primer KLO Videm, kjer je edina večja tovarna na tem področju, pa doseže delež delavstva kljub temu le 34 %. Celó v KLO Brežice-mesto, ki je omejen skoraj le na mesto samo, doseže delež delavstva komaj dobro četrtino. Delež nameščencev pa je tu skoraj točno dvakrat večji, kar lepo kaže gospodarski značaj mesta.

Do danes je ostalo področje med Savo in Sotlo med najbolj izrazito agrarnimi deli Slovenije. Redki zametki industrije so se agrarnega načina gospodarstva in ruralnega značaja predala na sploh dotaknil le v skromni meri. Kakor enakomerna pa je prevlada kmetijstva domala povsod na tem ozemlju, toliko bolj določno se kažejo razlike v samem značaju kmetijstva od predela do predela, v velikem pa od vzhoda proti zahodu v soglasju s prirodnimi svojstvi ozemlja. Vinorodne Bizeljske gorice so že bistveno različne od živinorejskega področja okrog Planine, vmes pa je cela vrsta prehodnih oblik, značilnih za prehod od panonskega v subalpinski način kmetijskega gospodarstva.

Relief

Med faktorji, ki odločajo o gospodarski, predvsem pa o agrarni izrabi tal v našem področju je relief gotovo nad vse pomemben. Orografske poteze močno diferencirajo klimatske prilike na tem razmeroma ne velikem ozemlju in obenem s petrografsko sestavo tal odločajo tudi o prsti in rastju. Pa tudi sicer so različne oblike reliefa različno prikladne za agrarno izkoriščanje in tu pospešujejo eno, drugod drugo panogo gospodarstva.

Znatnejša ravna površina je le Brežiška ravnina v skrajnem južnovzhodnem delu na levem bregu Save, od Vidma pa vse do hrvatske meje na Sotli. V geološkem oziru so tla sestavljena iz pleistocenskih naplavin Save in njenih pritokov, to je iz proda in gline. Prodnata nasipina se uveljavlja v glavnem na široko ob današnji savski strugi, med tem ko najdemo gline in ilovice zlasti ob vznožju gričevja, deloma pa tudi drugje v manjši s prodrom in peskom. V morfološkem pogledu je Brežiška ravnina razčlenjena v glavem v dve terasi in poplavno ravnico neposredno ob sami savski strugi.¹ Ta obsežna ravna površina nudi za kmetijstvo seveda razmeroma ugodne pogoje, vendar drobne oblike reliefa v zvezi s hidrografijo povzročajo v izrabi tal razlike tudi na sami ravnini, kar bo razvidno kasneje iz podrobne karakteristike.

Bizeljske gorice severno od Brežiške ravnine predstavljajo živahno razrezan svet nizkega gričevja. Višinske razlike med slemenami in dolinami komaj presegajo sto metrov. Doline potokov, ki

¹ Kokole V., Morfološki razvoj področja med Savo in Sotlo. Geografski vestnik 1953, str. 176—178.

teko izpod Orlice, razčlenjujejo skupaj s svojimi stranskimi grapami Bizeljske gorice v številna slemena, ki so ob južnem robu gričevja bolj položna kakor bolj proti severu, v skladu s petrografsko sestavo. Razen tu pa tam bolj ploskih slemen najdemo ravne površine sicer le v dolinah, ki pa na splošno niso posebno široke in so mnogokje vlažne. Geološka sestava goric povzroča, da so v jugovzhodnem delu, kjer so sestavljene največ iz sipnih finih pliocenskih peskov bolj strme in podvržene eroziji, kakor v severozahodnem delu, kjer jih sestavljajo bolj odporni laporji in litavski apnenci. Za gospodarsko izrabo so pomembni sicer tudi manjši skladi lignita in glinice ob južnem robu, kjer se v petrografski sestavi deloma uveljavljajo že rečni nanosi.²

Gričevnat in hribovit relief prevladuje tudi sicer na vsem ostalem ozemlju med Savo in Sotlo severno in zahodno od Orlice. Orlica, ki je sestavljena pretežno iz mezozojskih kamenin, se dviga nad Bizeljskimi goricami s precej strmimi pobočji. Pobočja prekinjajo le manjši ostanki starih vravnjenih ploskev, terasnih nivojev, v različnih višinah in šele na najvišjih vravnjenih slemenih najdemo spet obširnejše bolj ravne ploskve.

Proti zahodu se hribovita skupina Orlice razdeli v severno in južno krilo, nižji svet med njima pa preide v široko Senovsko podolje. V geomorfološkem oziru preidejo v Senovskem podolju ožje prodnate terase ob Savi najprej v nižje gričevje nad katerim se pa dviga hribovita gmota Bohorja, ki že dosega višino 800—1000 m in še nekaj čez. Take so v bistvu poteze reliefa od potoka Sevnjščine na zahodu pa vse do Bistrice na vzhodu v soglasju s splošnim morfološkim razvojem in tektonsko zgradbo področja.³ Agrarno izkoriščanje, ki je v nižjem delu še prav intenzivno, zajema v višinah le bolj obširne stare terase, sicer pa so te lege pretežno že pod gozdom.

Proti severu se spušča Bohor s strmejšimi pobočji v gričevnato Kozjansko, ki se razprostira od planotastega razvodja pri Planini proti vzhodu. V velikem se svet znižuje proti vzhodu od ca. 600 m na zahodu, na 300—400 m na vzhodu, nakar se spusti proti široki dolini Sotle na Srednjem Sotelskem. Bolj položne oblike reliefa v pasovih iz laporja prekinjajo na Kozjanskem strmejša slemena iz litavskega apnenca, ki se prav tako vlečejo od zahoda proti vzhodu.⁴ Na južni strani so prikladna za vinograde, na severni jih pa pokriva gozd. Med spodnjo Bistrico in Sotlo se je v apniških in dolomitnih kamečinah prvotni planotasti značaj reliefa bolje ohranil kakor sicer v tem živahno razčlenjenem svetu.

Na Srednjem Sotelskem, med Šempetrom in Podčetrtkom, prehaja široka dolina Sotle v gričevnat svet Kozjanskega na zahodu

² o. c., str. 174—176.

³ o. c., str. 171—174.

⁴ o. c., str. 179—185.

v položnih stopnjah, ostankih starih pliocenskih teras Sotle. Dolina sama s široko aluvialno ravnico in deloma ohranjenimi diluvialnimi terasami daje dobre osnove za kmetijstvo ter s svojimi obširnimi travnatimi površinami zlasti za živinorejo. Položna pobočja na desnem bregu pa so pripravna tudi za vinogradništvo in sadjarstvo.³

Te morfološke poteze ozemlja med Savo in Sotlo pa je mogoče oceniti po vplivu na agrarno izkoriščanje šele v povezavi s klimatskimi prilikami, ki so v precejšnji meri zlasti v podrobnem, njihov veren odraz.

Podnebne prilike

Za razumevanje značaja agrarnega gospodarstva so bistvenega pomena tudi klimatske prilike. Za Brežiško ravnino in Bizeljske gorice si moramo ustvariti o podnebnju še dosti zadovoljivo sliko, žal pa ne tudi za ostala področja med Savo in Sotlo. Podatki, ki so na razpolago, so zelo skromni.* Vse do najnovejše dobe so nam na razpolago le podatki meteoroloških postaj, ki so že na obrobju tega ozemlja (Krško z nadmorsko višino 168 m, Brežice 165 m Buče 222 m in Žusem 605 m). Od teh pa sta le dve (Krško in Brežice) merili poleg padavin tudi temperaturo, kar je posebno škoda, če pomislimo, da je to ozemlje v znatni meri vinogradniški predel, kjer so primerne temperaturne prilike tako zelo pomembne. Posebno težko, oziroma skoraj nemogoče si je ustvariti točno sliko o spremembah temperature in množine padavin z naraščanjem nadmorske višine, saj je le postaja v Žusmu v nekoliko višji legi. Manjkajo nam torej prav oni podatki, na katere bi se lahko oslonilo vsaj okvirno proučevanje mikroklimatskih prilik, ki so osnova za dejansko razporeditev kmetijskih kultur. Podatki nekaterih postaj, ki so bile ustanovljene v zadnjih letih (Planina, Stara vas, Bizeljsko, Sromlje, Virštanj, Podčetrtek, Podsreda in Sevnica) nam ne morejo služiti niti za orientacijo, saj se nanašajo na nekaj zadnjih let, ki so bila po vremenu itak izrednega značaja. Žal tudi niso na razpolago podatki meteoroloških opazanj za nekatere postaje, ki so delovale na tem področju v starejši dobi. Kljub vsemu temu pa imajo podatki za postaji Brežice in Krško vsaj približno veljavo za Brežiško ravnino in Bizeljske gorice, podatki za Buče za dolino ob srednji Sotli, podatki za Žusem pa so za Kozjansko. Na žalost pa sta slednji dve postaji merili le padavine, zato si o temperaturnih prilikah na teh dveh področjih ne moremo ustvariti nobene točne slike.

Podatki o temperaturnih prilikah za postaji Brežice in Krško kažejo, da spadata Brežiška ravnina in Bizeljske gorice med najtoplejše predele Slovenije, z izjemo Slovenskega Primorja. V šest-

³ o. c., str. 184—185.

* Podatki so vzeti iz arhiva Uprave hidrometeorološke službe v Ljubljani.

najstletnem obdobju,* od leta 1925—1940, za katero imamo podatke, je bila povprečna dnevna temperatura v Brežicah $10,3^{\circ}\text{C}$, v Krškem pa $10,5^{\circ}\text{C}$, toliko, kot sicer le v najnižjem delu slovenskega Podravja in Pomurja. Povprečna julijska temperatura znaša v Brežicah $21,2^{\circ}\text{C}$, v Krškem $21,0^{\circ}\text{C}$, povprečna januarska pa $-0,6^{\circ}\text{C}$ oziroma $-0,2^{\circ}\text{C}$. Pomlad nastopi prej kot v višjih predelih proti zahodu, saj že v aprilu znaša povprečna mesečna temperatura v Brežicah $10,5^{\circ}\text{C}$, v Krškem pa $10,7^{\circ}\text{C}$. Jesen ni toliko toplejša kot ostali zahodni deli Slovenije. Mesečni povpreček temperature za oktober je le $10,6^{\circ}\text{C}$ oziroma $10,8^{\circ}\text{C}$. Za rastlinstvo, posebno pa za poljedelstvo, zlasti pa za vinogradništvo, so bolj pomembni podatki o povprečnem številu dni, ko je maksimalna temperatura večja kot 25°C . V Krškem je bilo takih dni povprečno 64, v Brežicah 54. Podatki za Krško kažejo, da je že ob robu gričevja lahko v ugodnih legah število teh dni še precej večje kot v ravnini, zato se zdi, da je po južnih pobočjih Bizeljskega gričevja število dni z maksimalno temperaturo nad 25°C vsaj 65, če ne še več, kar je seveda zelo ugodno za vinograde. V zvezi s tem so prav poučni tudi podatki, kdaj nastopijo prvikrat spomladi in zadnjič v jeseni povprečne dnevne temperature 5, 10 in 20°C . Povprečna dnevna temperatura 5°C je v Brežicah prvič povprečno 15. marca, zadnjič 15. novembra, v Krškem pa 15. marca, oziroma 20. novembra. Povprečna dnevna temperatura 10°C je v Brežicah prvič 8. aprila, zadnjič 15. oktobra, v Krškem pa 10. aprila oziroma 18. oktobra. Povprečna dnevna temperatura 20°C nastopi v Brežicah in v Krškem prvič povprečno 15. junija, zadnjič pa 5. avgusta. Jesen je na splošno še razmeroma dolgo topla, prehod v zimo pa je precej oster. To pokažejo podatki o tem, kdaj povprečno v jeseni in spomladi pade povprečna dnevna temperatura pod 0°C . V Krškem sta to 23. marec in 19. november, v Brežicah 25. marec in 4. november. Za rastlinstvo so pomembnejši podatki, kdaj je zadnjič spomladi in prvič v jeseni absolutna dnevna (oziroma terminska) temperatura pod 0°C . V Krškem sta to 14. aprila in 18. oktobra, v Brežicah pa 3. maj oziroma 14. oktober. Seveda je to le povpreček, in še ta za razmeroma kratko dobo, a vendar pokaže, da so pozne pozebe mogoče še celo v prvi polovici maja, medtem ko zgodnji mraz v jeseni nastopi razmeroma bolj kasno.

Padavine so na Brežiški ravnini in v neposrednem sosedstvu razmeroma še obilne, četudi je letni povpreček že med najmanjšimi v Sloveniji, kar lepo pokaže zatišno lego proti zahodnim vetrovom. Povprečna letna množina padavin v Brežicah (1011 mm), v Krškem (1050 mm) in v Kapelah (1061 mm) kaže že izrazit prehod v prilike panonske nižine. Proti višjemu zahodu seveda množina padavin naraste. Povpreček za Buče je že 1087 mm, vsekakor le malenkostno

* Podatki so vzeti za to dobo zato, ker je edina, ki daje za vse postaje homogene podatke in je tudi vsaj za silo dovolj dolga za primerjavo.

večji, toda v Žusmu znaša že 1174 mm. Za rastlinstvo pa je seveda mnogo pomembnejša sama razporeditev padavin preko leta. Podatki, ki so na rzpolago, pokažejo, da je razporeditev precej drugačna kot v kontinentalnem osredju panonske nižine. V Brežicah pade v zimski dobi 17 % vseh padavin, v Krškem prav tako, v pomladni dobi pade v Brežicah 24 %, v Krškem pa 25 % vseh padavin, poleti pade v Brežicah 26 % in v Krškem 28 %, na jesensko dobo pa odpade v Brežicah 31 %, v Krškem pa 32 % vseh letnih padavin. Domala isto razmerje je tudi pri postajah Buče in Žusem, kjer razlike niso večje kot za en odstotek.

Prehod iz subpanonskih prilik v subalpske je tedaj že očitien. Višek padavin ni več spomladi oziroma v zgodnjem poletju, temveč že v jeseni (oktober), minimum pa pozimi (februar). Sekundarni višek padavin je v pozni pomladi (maj), sekundarni minimum v juliju, toda le malo izrazit. To pomeni, da je vegetacija v dobi rasti sorazmerno dobro založena z močo. Seveda pa je absolutna količina padavin poleti še vedno precej skromna: 75 do 85 mm v nižjem svetu in okoli 110 do 120 mm v višjih legah v juliju. Po drugi strani pa je res, da tudi absolutni mesečni minimum v povprečju ni izjemno nizek (35 do 55 mm padavin v juliju).

Za rastlinstvo je prav tako pomemben značaj padavin v vegetacijski dobi. Primerjava podatkov o številu dni s padavinami nad 5 oziroma nad 10 mm za omenjene štiri kraje pokaže, da ni med njimi bistvenih razlik. Število dni s padavinami pod 5 mm je povprečno največje v jeseni (5 do 8 dni na mesec), najmanjše pa pozimi (3 do 5 dni), znatno pa je tudi v pozni pomladi in v poletju (5 do 6 dni). Število dni s padavinami nad 10 mm je seveda manjše. V jeseni je do 5 takih dni, poleti pa le 3 do 4, najmanj pa pozimi. Te številke lepo pokažejo, da je značaj padavin bližje subalpskemu kot panonskemu tipu. Padavine so v poletni dobi še dosti pogoste in ne omejene zgolj na redke nalive. O snežni odeji, ki je pomembna za zalogo vode v prsti, nimamo nobenih zanesljivih podatkov. Iz izkušnje domačinov pa vemo, da je le redko sklenjena preko vse zime. Skromni podatki, ki so nam na razpolago, pokažejo, da pade povprečno zadnji sneg v začetku marca, prvi pa sredi novembra. Izjemno pa pade lahko sneg že v začetku oktobra, zadnji pa ob koncu aprila, kar pa je zelo redko.

Za tako pomemben faktor v mikroklimi kot je megla, imamo le prav skromne podatke za Brežice, Krško in Kapele. Megla se pojavi predvsem v zimski polovici leta, poleti pa bolj redko, vendar v Krškem, kjer je dolina Save ožja, bolj pogosto kot v Brežicah. Isto velja prav gotovo za vse doline v gričevju pod Orlico, pa tudi v ostalih področjih med Savo in Sotlo. Najbolj nevarna rastlinam je spomladi jutranja in dopoldanska megla, ki ni redka tudi poleti. Prav tako skromne podatke imamo o toči, ki lahko vpliva na pridelok prav katastrofalno, posebno v vinogradih. Reči moremo le,

da se pojavi pod Orlico toča skoraj vsako leto, seveda predvsem poleti, toda le v ožjih pasovih, enkrat tu in drugič tam.

Značaj podnebja v celoti kaže vse znake prehoda med kontinentalnim podnebjem osrednja Panonske nižine in subalpskim, deloma mediteransko vplivanim področjem osrednje Slovenije. Kakor prevladajo pri temperaturnih prilikah panonski vplivi, tako je značaj padavin pod močnejšimi vplivi od zahoda, ne toliko glede absolutne množine, kot glede razporeditve preko leta. Ta dvoličnost v podnebju daje tudi agrarnemu gospodarstvu osnovo za pridelovanje kultur, ki so značilne i za subalpsko Slovenijo i za Panonsko nižino.

Brežiška ravnina in bizeljske gorice

Področje, ki se razprostira med Orlico, Savo in Sotlo, je tipičen subpanonski predel, ki združuje na malem prostoru v prirodnem okolju vse tipične poteze panonskega obrobja, v glavnem pa združuje dve komponenti: ravnino in nizke gorice, ki se naslanjajo na višje hribovje v ozadju.

Brežiška ravnina. Značilno za vso Brežiško ravnino med Vidmom in Sotlo je, da so njive na tem področju sicer v prevladi, vendar travniki po površini za njimi le prav malo zaostajajo, skupaj s pašniki pa je travnata površina celo večja kakor njivska. To nazorno pokaže spodnja tabela.

Delež zemljiških kategorij v odstotkih

KLO	Njive	Travniki	Pašniki	Vinogradi	Gozd
Stari grad	28,7	13,1	14,9	3,5	35,2
Brežice okolica	32,5	36,3	9,8	—	17,6
Dobova	31,1	26,4	12,9	0,1	16,9
Artiče	31,1	27,8	8,3	3,2	19,8
Kapele	29,1	27,5	12,4	3,4	22,3

Visok delež travnate površine je v velikem nasprotju s Krškim poljem onkraj Save, v obeh primerih pa so vzroki v geomorfoloških in hidrografskih prilikah. V razliko z na debelo s prodrom nasutim ter malo razčlenjenim Krškim poljem je Brežiška ravnina živahno razrezana in v detajlih močno razčlenjena, kar je pokazal že geomorfološki oris tega področja (V. Kokole, Morfološki razvoj področja med Savo in Sotlo. Geografski vestnik 1953, str. 174—178). Ob vseh pritokih, ki pritekajo od vznožja Orlice, je svet precej vlažen in ima tudi dosti slabšo prst kot pa terasni deli med njimi.

Sama njivska površina zaradi tega ni nikjer sklenjena na večjih površinah. Na nizki terase pod Vidmom in Libno so vglobljeni ostanki starih opuščenih meandrov še danes pod travo, deloma tudi

zaradi plitvega sloja prsti, ki je pri Vrbinski vasi le nekaj centimetrov debel. Sicer pa je ta sektor vse do Starega grada in Pesjega še dokaj sušen, ker izpod Libne, ki je pretežno iz apnenca, ne priteka noben potok. Dalje proti vzhodu je terasa med Dolenjo vasjo, Spodnjo Pohanco in Zgornjim Obrežem pretežno pod njivami in prst je tu že prav globoka in rodovitna. Ljudje imenujejo to vrsto prsti prhlica. Tudi svet južno od tod je dokaj sušen, prst pa je precej bolj peščena. Ljudstvo jo imenuje peščevka. Stari opuščeni meandri so tudi tu pod travnato odejo. Onstran Močnika pa je pod robom gričevja vsa višja diluvialna terasa v njivah (pod Artičami in Dečnimi seli). Na tem področju je prst najboljše kakovosti, zelo debela in rodovitna, a ne pretežka. Ljudstvo jo imenuje črnica in je primerna za vse poljske sadeže. Južno od tod proti Brežicam pa so na vsej nižji terasi njive in travniki močno pomešani, ohranjene pa so tudi še male zaplate gozda. To je že oni predel, kjer je kmalu pod prodnim nasipom v osnovi ilovica, ki ponekod sega tudi do površine. Ta tip agrarne pokrajine pa se neha na jugu v bližini železniške proge, kjer se začne svet za oko skoraj neopazno zviševati v brežiški pomol, del višje terase, ki je vsaj na površini prekrit s prodom. Tudi tu je prst sorazmerno dobra prhlica. Brežiški pomol je skoraj povsem v njivah. Proti vzhodu med Globokim in Brezino so na mokrotnem ozemlju ob Gabrnici in Sromljici le travniki in pašniki. Le v južnem delu okrog Cundrovca in Bukovška so na razrezanem robu nižje terase tudi njive, vendar povsod pomešane s travniki. Njive prevladujejo tudi na onem delu nižje terase, kjer je raztreseno naselje Sela. Prst je tu povečini srednje rodovitna prhlica, prav tako okrog Gaberja in Malega Obreža. Tudi najnižja terasa ob Savi je povečini pod njivami, razen ob potokih, kjer je posebno ob Gabrnici širši pas travnikov. Prst je podobne kakovosti kot na nižji terasi okrog Sel, vendar je v smeri proti Savi vedno bolj peščena.

Edino večje sklenjeno področje gozda je Dobrava. Da se je gozdno področje obdržalo skoraj do danes neokrnjeno, je vzrok v dejstvu, da so bili dobravski gozdovi skoraj v vsem obsegu v posesti brežiške graščine, ki je ščitila gozd pred krčenjem. Toda v novejši dobi so si kmetje iz bližnjih vasi vendar odkupili manjše robne komplekse in jih spremenili v njive, še največ severno od Cundrovca in Bukovška, kjer so nove kmetije še danes v nastajanju. Na veliko pa so začeli gozd krčiti šele zadnja leta, potem ko je prešel v državne roke. Kar je bilo umetno nasajenih iglavcev, so domala do kraja posekali in delno že spremenili v njive. Ostal je večinoma le hrastov gozd, ki pa ni najboljše kakovosti.

Položna pobočja Kapelskega griča in terase pod njim so skoraj popolnoma izkrčene in spremenjene v njive. Prst je na najvišjih terasnih slemenih še precej debela prhlica, nižjo teraso z naselji Slogonsko in Jereslavce pa pokriva težja ilovača. V ožjem pasu ob Sotli sami pa je rodovitna črnica. Zelo močan delež imajo travniki

v široki dolini Sotle vse od Zelenjaka pa do Velikega Obreža. Povsem pod travo (skoraj le kisló travo) so tako imenovani »jousi«, zelo mokrotno področje med Sotlo in Kapelskim gričem. Kljub dre-nažnim poskusom je ostalo stanje do danes nespremenjeno. Ostali del doline Sotle severno od tod je mnogo manj vlažen. Njive in travniki se tu povsod prepletajo. Od Rakovca do Stare vasi travniki še prevladujejo, kljub temu, da je bila Sotla tu že regulirana. Bolj proti severu pa prevladajo njive vzporedno z naraščanjem debeline prsti, ki je v tem delu zelo rodovitna črnica. Prvotni gozd se v do-lini Sotle ni skoraj nikjer ohranil.

Poseben značaj ima področje najnižje savske terase oziroma poplavnega ozemlja, vse od Vidma pa do izliva Sotle. Še pred sto leti je bila Sava na tem ozemlju popoln gospodar. Regulacija Savine struge v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja je to stanje teme-ljito popravila v vsem sektorju od Vidma do Brežic. Učinki regula-cije so se kmalu pokazali. Zaradi močnejše globinske erozije Save je gladina talne vode izdatno padla. Prvotna hidrofilna vegetacija vrb, jelš, hrastov in topolov je s tem izgubila precej vlage in začela degenerirati. Obenem je bila s tem dana možnost tudi za kmetijsko izrabo tega področja. Danes je gozdna površina tu že močno skr-čena, edini večji kompleks Vrbine, kakor imenuje ljudstvo to ozemlje, ki je še ostal pod prvotno vegetacijsko odejo, je med Bre-žicami in Zgornjim Obrežem, vse ostalo pa je skrčeno na manjše zaplate. Krčenje Vrbine se je nadaljevalo vse do današnje dobe. Gozdno površino so najprej izsekali in požgali gosto grmovje, nato pa tam uredili pašnike ali travnike. Ko je gladina talne vode še bolj padla, so začeli te travnike tudi spreminjati v njive. Toda prst je v Vrbini zelo slaba, plitva in peščena. Ljudstvo jo imenuje sviž-nica, na njej pa kolikor toliko dobro uspeva le korusa ali krompir, seveda samo pri obilnem gnojenju.

Bizeljske gorice

Drugačno prirodno področje obrobja ravnino na severu in se od nje po svoji osnovi za kmetijstvo močno razlikuje. To je oni pas nizkega gričevja, ki se vleče od Sremiča preko Zdol ob robu Orlice vse do Sotle na Bizeljskem. V celoti je to prav izrazita prirodno-geografska enota, izražena v skupnih svojstvih reliefa, mikrokline in prsti. Geološka osnova so po pretežni večini drobni pliocenski peski, le tu pa tam so vmes pole glin ali pa debelejšega peska. Po potokih s severa je področje razrezano v celo vrsto slemen v smeri sever—jug, vendar relativna višina slemen nikjer ne presega 150 m, povečini pa so slemena le 100 m ali manj nad dolinami. Položnih pobočij, kjer bi bile pliocenske terase bolje ohranjene, je malo, obširnejše so le terase ob južnem robu nad Dečnimi seli, Artičami in Pohanco, kjer se v geološki osnovi že bolj uveljavlja debelejši

prod in glina. Najbolj strma pobočja so ob vznožju Orlice, pa na Sremiču in Libni, kjer se v geološki sestavi pojavi apnenec. Prst v tem gričevnatem ozemlju je na splošno plitva in močno izprana, posebno, kjer je na geološki osnovi finih pliocenskih peskov. Svoje pa prispeva tudi gričevnat značaj pokrajine, kjer je na pobočjih, ki so količkaj bolj strma, erozija prsti zelo močna. Plitvo peščeno prst imenuje ljudstvo kremenec in je na glasu kot najslabša prst, kjer rodijo poljski sadeži le po izdatni moči. Ob vznožju Orlice pa na Libni in Sremiču je na apnencu mnogo težja prst, bolj glinasta, zato ji domačini pravijo slinovka. Manj težka prst, prhlica, pokriva bolj položna slemena v zahodnem delu gričevja okrog Arnovih sel in Zdol. Gozd pokriva razmeroma še znatne površine. Po prisojnih pobočjih prevladuje hrast, v osojnih pa se uveljavi tudi bukev. Povečini je gozd na pobočjih, ki so za njive prestrma ali pa imajo preplitko prst.

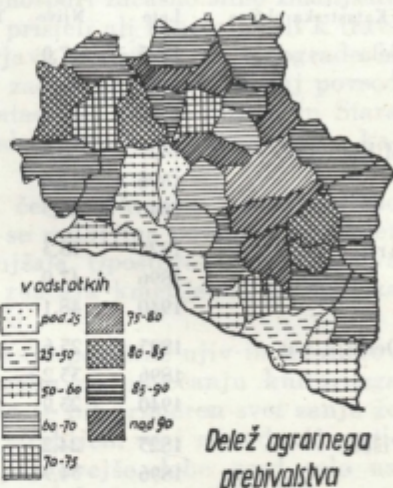
Najbolj pomembna kmetijska panoga tega področja je vinogradništvo, vse ostalo kmetijstvo mu je le v dopolnilo. Vino je skoraj edini pomemben proizvod, ki ostane kmetskim gospodarstvom za prodajo. Vpogled v strukturo izrabe tal nam pa pokaže, da vzemajo vinogradi vključno relativni pomembnosti vendar razmeroma le manjše površine, kar je lepo razvidno iz spodnje tabele.

Delež zemljiških kategorij v odstotkih

KLO	Njive	Travniki	Pašniki	Vinogradi	Gozd
Videm	19,5	14,9	13,7	6,6	54,9
Zdole	19,5	11,2	7,7	5,0	55,6
Sromlje	13,2	11,8	9,6	14,5	56,7
Pišece	12,9	11,6	14,0	8,5	49,9
Bizeljsko	21,7	16,1	10,0	14,5	51,0
Stara vas	52,7	21,2	8,7	7,8	20,7
Globoko	22,7	17,9	6,5	5,5	41,8

Delež njiv je precej manjši kot v ravnini, posebno tam, kjer teritorij KLO obsega izključno le gričevje. Tu pade skoraj na osmino vse površine. Delež travnikov je na splošno nekaj manjši kot delež njiv, čeprav je skupaj s pašniki vendarle večji. Kljub pomembnosti vinogradov pa njihov delež doseže le v najboljših primerih 15 % vse površine. Pač pa je značilen razmeroma velik delež gozda, razen tam, kjer sega ozemlje že v ravnino. Tipičen primer za razmere v izrabi tal v gričevju je ozemlje bivšega KLO Dedna vas, ki ni segalo niti v ravnino niti na pobočje Orlice. Njiv je obsegalo 14,5 %, travnikov 19,8 %, pašnikov 13,0 %, vinogradov 15,0 %, gozdov pa 33,5 %. Razmeroma visok delež travnikov je

posledica gričevnosti tega ozemlja, kjer so ostanki vravnjenih teras že močno razrezani in zaradi tega malo obsežni. Razen položnih slemen in prisojnih pobočij je ves ostali svet pod travniki in pašniki, kolikor niso najbolj strma in osojna pobočja sploh pod gozdovi. Tudi doline in dolinice med posameznimi slemenami so večinoma pod travnato odejo, kajti njive so le v širokih dolinah, ki so manj vlažne. Zanimiva je primerjava med površino njiv in površino vinogradov. Pokaže se, da je vinogradov več kot njiv le v KLO

Sromlje, sicer pa znaša površina vinogradov le v dveh KLO polovico do dve tretjini površine njiv (Bizeljsko, Pišce), sicer pa še manj.

Zelo instruktivno sliko o razvoju izrabe tal, ki tudi živo izraža tendence v usmerjenosti kmetijstva v Bizeljskih gorica in Brežiški ravnini, nudi primerjava razmerja posameznih kulturnih kategorij v preteklosti in danes. Za primerjavo so izbrani najstarejši podatki, ki so za to na razpolago, t. j. stanje ob izdelavi franciscejskega katastra okrog leta 1825, nato stanje 1896, ki ga podaja avstrijski repertorij iz leta 1904⁶ ter najnovejše stanje katastra, ki podaja razmerja v dobi tik pred preteklo vojno, ponekod pa tudi za povojno dobo (po reviziji iz leta 1947). Podatki so zbrani za nekatere tipične katastrske občine in imajo zato v znanstveni meri veljavo tudi za po naravo podobno okolico. Za ravnino med Savo in Sotlo je izbrana katastrska občina Sela zahodno od Dobove, ki obsega svet na nižji in višji terasi od Save, katastrska občina Mihalovec pa za svet ob najnižji terasi in na poplavnem ozemlju. Kot primer za

⁶ Leksikon občin za Štajersko. Izdelan po rezultatih popisa ljudstev dne 31. grudnia 1900. Na Dunaju 1904.

področje na stiku ravnine in gričevja so podatki za katastrsko občino Artiče. Podatki za katastrsko občino Dedna vas pokažejo razvoj na področju nizkega pliocenskega gričevja, podatki za katastrsko občino Pišece pa za predel ob stiku nizkih gor in južnih pobočij Orlice. Katastrski občini Stara vas in Sušica sta izbrani za primerjavo razmer ob stiku gričevja in doline Spodnje Sotle.

Delež kulturnih kategorij od vse površine v odstotkih

Katastrska občina	Leto	Njive	Travniki	Pašniki	Gozd	Vinogradi	Skupaj
Sela	1825	17,0	10,6	35,4	33,6	—	96,6
	1896	17,0	9,7	29,6	40,5	—	96,6
	1940	25,6	12,0	16,0	45,7	—	99,3
Mihalovec	1825	38,5	14,9	15,5	28,1	—	97,0
	1896	42,0	7,7	14,8	—	—	67,5
	1940	46,5	7,6	27,4	—	—	81,5
Artiče	1825	38,3	20,2	12,9	5,6	3,2	80,2
	1896	47,0	22,9	8,8	14,0	0,2	93,0
	1940	48,1	23,1	8,1	32,3	12,3	95,2
Dednja vas	1825	25,6	10,7	9,2	20,9	30,1	96,0
	1896	33,2	17,4	11,5	32,6	1,2	95,9
	1940	23,9	17,8	8,9	32,3	12,3	95,2
Pišece	1825	24,2	24,1	11,3	18,8	11,1	80,7
	1896	34,9	23,3	17,0	21,0	0,9	75,7
	1940	27,0	26,7	12,2	18,8	8,7	94,2
Stara vas	1825	28,8	34,0	3,5	17,0	8,3	90,6
	1896	36,4	26,6	12,9	13,5	3,1	92,5
	1940	33,5	26,5	8,6	13,3	9,6	91,5
Sušica	1825	11,2	7,3	3,9	61,9	10,8	95,1
	1896	18,9	7,1	6,7	60,2	4,2	93,1
	1940	13,9	7,3	4,5	53,9	11,9	91,5

Iz vseh teh podatkov je razvidno, da je površina njiv v zadnjih sto letih nekoliko narasla, vendar razmeroma le malo; toda bolj v ravnini kot v gričevju, saj kažejo podatki za Dedno vas celo rahlo zmanjšanje. Na splošno se je povečal obseg travnikov, razen v katastrski občini Mihalovec, kjer gre očitveno za spremembo travnikov v njive, podobno kakor pri katastrski občini Stara vas. Zanimivo je, da se je v skoraj vseh omenjenih katastrskih občinah povečala nekoliko tudi površina pašnikov. Izredno povečanje pašnikov pri katastrski občini Mihalovec kaže na spremembo Vrbine ob Savi, ki jo franciscejski kataster še uvršča med gozdove, v pašnike. Pri katastrski občini Sela je veliko zmanjšanje površine pašnikov odraz spremembe pašnikov v travnike in njive, deloma pa

izraz dejstva, da je franciscejski kataster uvrstil med pašnike najbrž tudi mnogo redkejšega gozda, kjer so običajno tudi pasli, kajti sicer je nerazumljivo naraščanje površine gozda (Dobrava), ki so jo sicer počasi, a stalno krčili. Seveda je treba vzeti vse te podatke z rezervo, ker so bili pri raznih revizijah katastra upoštevani za določitev kategorije zemljišča nekoliko drugačni kriteriji. Še najbolj nesporni so, kot se zdi, podatki za vinograde, vendar je treba vzeti podatke za leto 1896 z veliko rezervo, ker so se prav tedaj vinogradi zaradi uničevanja po peronospori začasno silno zmanjšali. Površino uničenih vinogradov pa so prišteli ali k njivam ali k travnikom. Kljub temu pa nam primerjava podatkov za vinograde le pokaže, da se je njihova površina v zadnjih sto letih skoraj povsod zmanjšala, razen na Bizeljskem (katastrski občini Sušica in Stara vas). Zlasti je presenetljiv silen padec površine vinogradov v katastrski občini Dedna vas.

Osnovna poteza, ki drži, tudi če upoštevamo problematično vrednost nekaterih podatkov, je, da se rodovitna površina ni nikjer bistveno povečala, če se ni celo zmanjšala. Upoštevajmo tega dejstva je bistveno važno za razumevanje značaja kmetijstva, pa tudi za gibanje prebivalstva na tem področju.

Razmeroma zelo skromno povečanje površine njiv in travnikov ne pomeni, da ne bi obstajala potreba po povečanju kulturnega zemljišča, temveč je izraz dejstva, da je bil primeren svet zanje že pred dobrimi sto leti skoraj povsem izrabljen, vsaj na tedanji rustikalni zemlji. Pač pa je ostal do najnovejše dobe gozd celo na povsem ravnem svetu v Dobravi, ki je bila v posesti brežiške graščine. Novejšega datuma je tudi krčenje Vrbine na poplavnem ozemlju ob Savi. V gričevju pa se je gozd ohranil skoraj v celoti kot zaščita proti eroziji prsti, toda večinoma le bolj na osojnih in strmih pobočjih. Zasluga teh gozdov in velikega deleža travnate površine je, da se erozija prsti sploh ni bolj uveljavila. Na splošno bo mogoče v bodoče pri smotrnem in načrtnem gospodarjenju izkrčiti le prav redke komplekse gozda na ravnini, mnogo manj v gričevju, toda bistveno povečanje kulturne površine je nemogoče, saj je zelo aktualna celo zaščita nekaterih pobočij, ki so hudo podvržena eroziji prsti, z gozdnato odejo.

Posestne prilike

Pogled v značaj izrabe tal v primerjavi s prirodnim okoljem dobi za karakterizacijo kmetijskega gospodarstva pravo vrednost šele v primerjavi tudi s čisto gospodarskimi prilikami pokrajine. Dejstvo, da je mala posest na splošno v prevladi, v veliki meri usmerja sam način izrabe prirodnih možnosti na Brežiški ravnini in v Bizeljskih gorah, pa seveda tudi drugje. Posestna struktura kmetijskih obratov je razvidna iz spodnje tabele:

Odstotek posestev po posameznih kategorijah

KLO	Od 0 do 2 ha	Od 2 do 5 ha	Od 5 do 10 ha	Nad 10 ha	Povprečna velikost v ha
Videm	52,3	19,8	17,2	10,7	3,8
Zdole	28,2	30,1	25,8	15,9	5,2
Sromlje	45,0	28,1	17,7	9,2	3,5
Pišice	40,5	30,6	21,8	7,1	4,0
Bizeljsko	47,2	23,1	13,6	16,1	4,5
Stara vas	35,6	38,6	19,0	6,8	3,9
Globoko	34,4	26,4	24,2	15,0	5,0
Stari grad	51,0	25,8	16,5	6,7	3,5
Brežice okraj	35,3	28,3	25,0	19,3	4,6
Dobova	37,9	28,4	20,2	3,5	3,3
Artiče	26,2	31,9	18,8	23,1	6,2
Kapele	24,4	35,5	28,9	11,2	5,1

Analiza statističnih podatkov o posestni strukturi za vse KLO na Brežiški ravnini in v Bizeljskih gorinah pokaže, da je povprečna velikost posestev prav majhna ne samo v vinogradniškem gričevju, temveč tudi v ravnini. V ravnini je povprečna velikost kmetskega posestva 4–5 ha, toda značilno je, da je celo v povsem ravninskem predelu v KLO Dobova povpreček še nižji, celo nižji kot v vinorodnem gričevju, kjer se suče povprečna velikost kmetskega posestva med $3\frac{1}{2}$ ter $4\frac{1}{2}$ ha.

Zelo velik delež malih posestev, ne samo v bližini večjih neruralnih središč kot sta Brežice in Videm, temveč tudi po vsem agrarnem gričevju, daje zelo močan pečat kmetskemu gospodarstvu, saj predstavljajo mala posestva do 5 ha skoraj povsod od 60 do 70 % vseh kmetijskih gospodarstev ali celo še več. Zelo velik delež posestnikov, ki imajo le do 2 ha zemlje, pomeni v večini primerov že, da gre pri tem za dninarje, ki jih je seveda največ v gričevju, kjer je potreba po delovni sili v vinogradih zelo velika. Ti kočarji imajo večinoma le eno ali več malih njivic, pa kak kos travnika, gozd pa le redkokdaj. Redno si redijo enega do dva prašiča, večkrat tudi kravo. Za prodajo jim ne ostane domala nič razen jajc, perutnine in sočivja ter eventualno kak prašič. V znatni meri so navezani na živila, ki jih dobijo za svoje delo pri večjih posestnikih. Proizvodna usmerjenost malih posestev je pomembna zato, ker kljub temu, da delež njihovih posestev od celotne površine ni velik, je povečini omejen skoraj le na njivsko površino in deloma še na travnike. Za gospodarsko stanje teh malih posestnikov je značilno, da je pogosto po en član družine ali gospodinjstva zaposlen tudi pri nekmetiskem delu in s svojim zaslužkom pripomore k preživetju ostalih. Tudi mala posestva od 2 do 5 ha so usmerjena predvsem

v proizvodnjo živil, za prodajo pa jim ostane v gričevju predvsem vino, v ravnini pa prašiči in deloma tudi goveja živina. Sicer pa prodajajo taka posestva tudi mleko, jajca, perutnino ter deloma sadje in zelenjavo. Komercialno bolj pomembna so le večja posestva nad 5 ha, kjer zemljo tudi bolj smotrno izkoriščajo. To so ona posestva, katerim pripada največ vinogradov, ki jih imajo povečini tudi vsi posestniki te kategorije iz ravninskega predela. Glede delovne sile so posestva nad 8 in 10 ha dostikrat že navezana na najeto delovno silo, dninarje, ki jih plačujejo v denarju, mnogo pa tudi še v naturalijah. Zato tudi večja posestva porabijo skoraj vso proizvodnjo žit doma. Delež njiv namreč tudi pri teh posestvih še vedno ni posebno velik zaradi večjega deleža gozda. Pšenico so pred vojno le redki posestniki pridelovali za prodajo, kajti celo marsikateri večji posestnik je pšenico oziroma moko raje kupoval, na svojih njivah pa prideloval bolj donosno koruzo, ki je bila poleg vina glavni vir dohodkov, ali pa krmila za živino. V dobi po vojni je bilo ustanovljenih tudi nekaj kmetijskih obdelovalnih zadrug, ki so se v gričevju specializirala predvsem na vinogradništvo in živinorejo, v ravnini pa v poljedelstvo in živinorejo, torej v smer, ki jo nakazujejo prirodni pogoji.

Poljedelstvo

Pri premostrivanju značaja poljedelstva se moremo uspešno naloniti na dokaj obilne podatke kmetijske statistike LRS. Podatki, ki so tu uporabljeni, se nanašajo na stanje leta 1951 in so podani v obliki relacij, ki nam dajo v raznih kombinacijah precejšnjo možnost za dokumentacijo značaja kmetijskega gospodarstva.

Način poljedelstva in njegovo usmerjenost moremo najbolje spoznati iz podatkov o deležu štirih glavnih skupin poljedelskih kultur: žit, industrijskih rastlin, vrtnin in krmilnih rastlin od celotne površine njiv oziroma iz površinskega razmerja med njivami, posejanimi oziroma zasajenimi s posameznimi poljskimi sadeži v okviru teh štirih skupin. Podatki izvirajo iz dobe, ko se je kmetijstvo po prehodni dobi povojne obnove že toliko stabiliziralo, tako da imajo navedbe značaj nekakega prereza skozi povprečno stanje povojne dobe.

Pogled v značaj poljedelstva ponazoruje spodnja tabela.

Delež posameznih skupin poljskih sadežev v odstotkih

KLO	Zita	Industrijske rastline	Vrtnine	Krmilne rastline
Bizeljsko	65,0	3,1	17,1	14,9
Stara vas	70,4	3,5	16,8	9,3
Pišeece	74,9	0,4	16,6	8,4
Sromlje	47,8	1,1	34,6	16,5

KLO	Žita	Industrijske rastline	Vrtnine	Krmilne rastline
Zdole	57,5	2,5	23,8	20,3
Videm	50,1	2,7	19,7	27,0
Stari grad	54,7	2,8	22,3	20,3
Artiče	69,2	2,8	15,2	12,8
Globoko	64,3	3,6	16,6	15,5
Kapele	61,9	1,9	16,5	19,7
Dobova	63,6	5,5	14,8	16,1
Brežice okolica	58,3	2,7	15,7	23,3

Primerjava teh števil kaže takoj, da so razlike tudi na tem majhnem predelu od kraja do kraja znatne. Takoj pa lahko ugotovimo, da je delež žit sorazmerno zelo visok, vendar še daleč od one absolutne prevlade, ki je karakteristična za velike panonske ravnine. Na teritorijih KLO, ki so povsem ali z večjim delom v ravnini, znaša delež žit okrog 60 % od vse njivske površine ali pa je še nekoliko večji. Le v KLO Videm, v katerem je znatnejša industrija in več delavcev, oziroma pol delavcev, pol kmetov, znaša delež žit od njivske površine le polovico. Pač pa se poveča delež žit v gričevju kljub temu, da je delež njiv tu manjši kot v ravnini. Vzrok za to moremo iskati v težnji, da si posestniki v gričevju, kjer je v ospredju vinogradništvo in so posestva na splošno manjša, zagotovijo v čim večji meri doma osnovna hranila, koruzo in pšenico. Vendar preseneča nizek delež žit v KLO Sromlje in Zdole, kjer gre zmanjšanje žitu odmerjene površine na račun povečanega dela vrtnin, praktično vzeto, krompirja. Vzrok temu je zlasti na ozemlju KLO Sromlje veliko pomanjkanje zemlje. Vinogradi zavzemajo tu večjo površino kot kjerkoli v Bizeljskih gorah, pa tudi mala posestva prevladujejo v taki meri kot nikjer, razen na Bizeljskem, kjer pa je v dolini Sotle vendar na razpolago mnogo več njivske površine. Ti mali posestniki morajo na svojih malih njivah pridelati le ono, kar neposredno potrebujejo za prehrano, t. j. koruzo in krompir. Isto moremo seveda zaslediti tudi sicer povsod pri prav malih posestnikih, v KLO Sromlje pride to le najbolj do izraza.

Delež koruze na splošno je povsod izredno visok, v povprečju višji kot marsikje drugje v slovenskem delu panonskega obrobja. Dejansko predstavlja ta predel začetek velikega, nizkega panonskega področja severne Jugoslavije, kjer v poljedelstvu koruza pomeni daleč najbolj pomemben njivski sadež. Enako je tudi na našem področju. Skoraj v vseh KLO na Brežiški ravnini in v Bizeljskih gorah je s koruzo posejano več njiv kot z vsemi ostalimi žitaricami skupaj. V ravnini se suče delež koruze med žiti med 60 in 65 %, čim pridemo pa deloma že v gričevje, se dvigne tudi do 70 % in čez. Nekoliko manjši je delež koruze na zahodu tega področja, kjer se med žiti začne močnejše uveljavljati pšenica.

Koruza ni le glavna hrana za veliko večino kmetijskega prebivalstva, temveč se je porabi precej tudi v svinjereji, ki jo v tako znatnem obsegu omogoča prav velik pridelek koruze. Gojenje koruze v tem področju pospešuje cela vrsta okoliščin. Koruza daje predvsem sorazmerno višji hektarski donos zrnja kot pšenica (v povprečju 14 do 16 q na ha), kar v zvezi z malo posejto ni brez-pomembno. Dalje se koruza dosti bolje prilagodi slabši prsti in suši kot pšenica; pri njej odpade tudi nevarnost pomladanskih pozeb. Nadalje je pomembno, da služijo njive, posejane s koruzo, skoraj vedno tudi za pridelovanje fižola, buč in sončnic kot vmesnih kultur. Zaradi tega sejejo koruzo skoraj na vsako vrsto prsti, v gričevju pa po slemenih in dolinah. Ta velika konkurenčna sposobnost pride pri načinu našega mešanega poljedelstva prav posebno do izraza tam, kjer so posestva na splošnem majhna in je rentabilnost v zvezi s težnjo po samopreskrbi z žitom razumljivo še večjega pomena. Zato nas ne preseneča, če je razmerje pšenice in koruze povsod v ravnini 1 : 4, v vinorodnem gričevju pa doseže v KLO Stara vas in Kapele celo 1 : 7. Proti zahodu se ta velika razlika zmanjša na 1 : 2 (KLO Videm, Zdole, Stari grad).

Pšenica je v žitni proizvodnji na našem ozemlju podrejenega značaja. V ravninskem delu je z njo posejano 15—20 % vseh njiv, v gričevju še manj, le okoli 10—15 %. Pač pa se dvigne delež pšenice med žiti do ene četrtine v KLO Videm in do ene tretjine v KLO Stari grad. Faktorje, ki so vzrok za toliko manjši pomen pšenice v primeri s koruzo, smo delno že spoznali. Pšenico sejejo kmetje skoraj brez izjeme le za domačo potrebo, ki pa itak ni posebno velika, saj je pri malih kmetih čisto pšenični kruh le nedeljska in praznična jed. V znatni meri preprečujejo večje pridelovanje pšenice čisto prirodni faktorji. Pšenica uspeva donosno le na boljši težji prsti, zato jo sejejo še največ v ravnini, posebno ob vznožju gričevja, kjer je prst najboljša. V gričevju, kjer je prst na splošno dosti slabša, pa se pšenica ogiblje tudi dolin, posebno ožjih, kjer obstaja nevarnost spomladanske pozebe ali rje v dobi cvetenja. Pridelovanje pšenice v dolini Sotle ogrožajo predvsem česte pomladanske megle. Zgolj obilna moča škodi pšenici kot tudi drugim žitom predvsem v ravnini, kjer je prst težja, v gričevju, kjer prevladuje kremenčasta prst, pa pomeni obilnejša moča zboljšanje rodovitnosti, kar se ne pozna le pri pšenici, temveč tudi pri koruzi in drugih žitih. V gričevju se pšenica drži najraje bolj sončnih slemen in bolj položnih pobočij, kjer tudi prst ni preveč erodirana.

Donos pšenice na splošno niti ni tako majhen. V srednje dobrih letih znaša pridelek povprečno 8—10 q na ha. Toda na najboljši prsti ob vznožjih gričevja se dvigne celo do 20 q na ha, seveda le pri dobrem gnojenju. Na splošno pa donos pšenice na hektar zaostaja za donosom koruze. Najbolj zastopani vrsti pšenice sta beltinska resnica in bavarska pšenica, ki sta se udomačili v tem predelu in prilagodili prirodnemu okolju. Sistematično prebiranje vrst pa je

še le v začetku. Domača proizvodnja pšenice je premajhna in si jo morajo razen redkih večjih posestnikov skoraj vsi ostali po potrebi še dokupovati. Po trditvah domačinov pa se je pred vojno sejala pšenica še manj kot danes, toda precej več detelja.

Ostala žita so seveda manjšega pomena, vendar imajo v primeri s pšenico še vedno znaten delež med žitaricami. Rž zavzema v ravnini okoli 6—10 % vse žitne površine, v gričevju 5—6 %. Približno enako je razmerje pri ječmenu. Ovs sejejo na splošno manj. V ravnini zavzema le 3—6 % površine žit, v gričevju pa le 2—4 %. Rži sejejo razmeroma dosti zaradi tega, ker uspeva tudi na slabši prsti. Splošno pa težnja po pšeničnem kruhu spodriva pridelovanje rži, ki bi bila na marsikaterem predelu bolj rentabilna. Pšenico, rž in ječmen sejejo le kot ozimino, oves pa le kot jarino.

Vrtninam je odmerjeno precej enakomerno od 15 do 18 % površine njiv, le proti zahodu se dvigne delež vrtnin na 22—25 %, v KLO Sromlje celo na 34 %. Krompir je daleč najpomembnejši, saj zavzema $\frac{2}{3}$ do $\frac{4}{5}$ ali celo več od površine vrtnin. Ostalo odpade največ na zelje, mnogo manj na fižol, ki se itak sadi povečini med krompirjem in koruzo, nekaj pa tudi na ostale vrtnine in vrtno zelenjavo. Krompir je važen del vsakdanje prehrane, čeprav ne v toliki meri kot drugje v subalpski Sloveniji. Sadijo ga v glavnem povesod, a najbolje uspeva v ravnini med Vidmom in Artičami, pa tudi ponekod ob Sotli, kjer je bolj peščena, pa ne preplitva prst. Četudi posestniki iz ravnine krompir deloma prodajajo, se ga vendar večina porabi doma za ljudsko prehrano, prav dosti pa tudi za pitanje prašičev.

Za značaj poljedelstva je značilno, da so nekdanj mnogo bolj razširjene vrste vrtnin kot leča in bob danes domala izginile z njiv. To zginevanje reliktnih kultur priča, da se je kmetijstvo razmeroma močno moderniziralo, vsaj v okviru možnosti, ki jih dopušča prevlada male posesti. Edino proso za kašo še danes gojijo povesod, četudi v primerjavi z ostalimi žiti le prav malo.

Industrijske rastline pomenijo v kmetiskem gospodarstvu prav malo. Odmerjeno jim je le 2—4 % površine njiv, edino v KLO Dobova 5,5 %, v gričevju je njihov delež na splošno še dosti nižji (KLO Pišcece le 0,4). Lan, ki so ga še pred petdesetimi leti povesod mnogo sejali in tudi doma predelovali, je izgubil danes skoraj vsak pomen. Na njegovo mesto med industrijskimi rastlinami se je uvrstila sončnica in nekoliko tudi oljna repica. Sončnice so že pred vojno sejali v precejšnji meri med fižolom in koruzo, sedaj pa jih skušajo gojiti v večji meri tudi v čistem nasadu. Ta rastlina, ki se dobro prilagodi poletni vročini, je spričo znatne živinoreje in perutninarstva še posebej koristna. Ker je navezana na izdatno gnojenje in sploh na težjo prst, je pridelovanje v večjem obsegu omejeno na ravnino pod gričevjem okrog Brežic in Dobove. Oljno repico so začeli pospeševati šele v zadnjih letih in se še ni udomačila. Gojijo jo skoraj le na boljši zemlji v ravnini.

Krmilne rastline, za umno živinorejo tako važne, pridobivajo na pomenu tudi na tem področju. Čeprav je seno še vedno najvažnejše za prehrano živine (razen prašičev), se je detelja udomačila že pred več desetletji, v novejšem času pa pridelujejo tudi vedno več krmne pese in korenja. Delež krmilnih rastlin v ravnini nekoliko presega delež vrtnin, v gričevju pa je precej manjši, sa je tudi živinoreja tam manj pomembna. Skoraj povsod odpade nad polovico površine, posejane s krmilnimi rastlinami, na razne vrste detelj in lucerne, sicer pa največ na peso in korenje.

Strniščni sadeži, ki jih povsod omogoča razmeroma dolga vegetacijska doba, so kljub temu sorazmerno manjšega pomena, kakor bi pričakovali. V povprečju posejejo ali posadijo z njimi le okrog eno šestino do eno petino površine njiv. Velik delež njiv, ki jih vsako leto posejejo s koruzo, ovira močnejše pridelovanje strniščnih kultur. Povsod, kjer pšenica, pa seveda tudi rž, ječmen in oves zavzemajo večji delež njiv, naraste tudi delež strniščnih posevkov. V KLO Videm in Zdole znaša že eno četrtno površine njiv, obratno pa v KLO Kapele, Stara vas in Pišcece, kjer je delež koruze močan, pade na eno sedmino ali še manj. Od strniščnih sadežev sta povsod daleč najbolj pomembni krmna pesa in bela repa, ki sta v glavnem namenjeni za prehrano živine preko zime. Nekaj repe vedno tudi nakisajo za ljudsko prehrano. Ajde sejejo mnogo manj, posebno malo v vinorodnem gričevju, kjer je po slemenih malo primernih leg za njo. Po dolinah ajde skoraj ne sejejo, ker je tu nevarnost jesenske pozebe. V gričevju ne zavzema ajda niti desetine površine, posejane s strniščnimi sadeži. Nekaj več sejejo ajde v ravnini, kjer je boljša prst in manj nevarnosti za pozebo in meglo. Kljub temu pa ajda v ljudski prehrani nima posebnega pomena. Z ozirom na občutljivost in nizki hektarski donos je razumljivo, da ajdo vedno bolj opuščajo in in sadijo rajši krmilne rastline za živino.

Velik delež krmilnih rastlin in vrtnih priča, da poljedelstvo glede izmenjave kultur na istih njivah ni zaostalo. Če pomislimo, da je tudi delež koruze zelo visok, je očitno, da je način obdelovanja še dosti intenziven. Kmetje se dobro zavedajo koristi pravičnega kolobarjenja in gledajo, da izmenjavajo poljske sadeže po svojih njivah kolikor je le mogoče. Seveda je usoden zelo velik delež malih posestnikov, kjer je smotrno kolobarjenje največkrat zelo težavno. Posebno koruzo sejejo često tudi po dve leti na isti njivi. O kakšnem točno določenem plodoredu pa je težko govoriti. V glavnem menjavajo na istih njivah žita in okapavine, pogosto tudi deteljo, ki jo običajno pustijo dve do tri leta. Prav tako prilagojujejo kolobarjenje tudi različnim vrstam prsti.

Kakor je bilo razvidno, se poljedelstvo nikjer ni preusmerilo v proizvodnjo za trg, razen pri vinu. Glavna ovira za to je prav gotovo prevlada male posesti, v prav izdatni meri pa tudi pomanjkanje večjih konzumnih središč v bližini. Videm in Brežice

prideta v tem oziru le prav malo v poštev. Prvič sta to le majhni urbanski središči, drugič pa ima velik delež delavcev in nameščencev, ki tam živijo, tudi sam svoje vrtove in kako njivo, kjer pridelajo zelenjavo za svojo potrebo, včasih pa tudi krmila za pitanje prašičev.

Živinoreja

Živinoreja je na Brežiški ravnini in v Bizeljskih goricaх razmeroma znatna celo v vinorodnem gričevju, v ravnini pa postane glavna kmetijska panoga. Živina je za ravninske posestnike glavno prodajno blago, kajti le manjši del posestnikov ima večji dohodek od vinogradov. Videli smo že, da je delež travnikov in pašnikov v ravnini sorazmerno visok, poleg tega pa služi tudi znaten del njivske površine za pridelovanje krmil za živino.

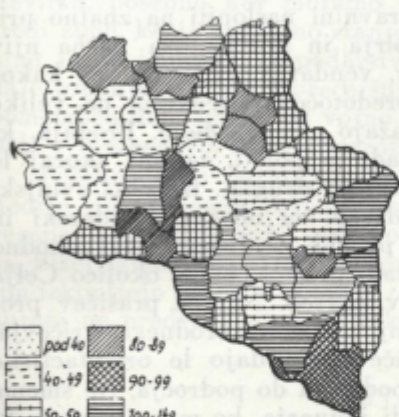
O dejanskem pomenu živinoreje si lahko ustvarimo podobo s primerjavo podatkov o številčnem stanju različnih vrst živine do števila prebivalcev. Statistični podatki o popisu živine od 15. januarja 1951, zbrani po teritorijah posameznih KLO, nam za to področje pokažejo stanje, ki lepo osvetli značaj živinoreje. Primerjava odnosa med številom neke vrste živine in številom prebivalstva upošteva prvič vse prebivalstvo, drugič pa le agrarno prebivalstvo. Prva primerjava nam pokaže dejanski pomen živinoreje v pokrajini, druga pa pomen živine za kmetijsko gospodarstvo.

Govedoreja je na Brežiški ravnini in v Bizeljskih goricaх prav pomembna, četudi ima svinjereja marsikje še večji pomen. V gričevju število glav goveje živine na sto prebivalcev razmeroma še ni posebno veliko, saj znaša le 30—40. Pač pa se dvigne v ravnini okoli Brežic. Povpreček pa pade spet v KLO Videm, ki ima velik delež neagrarnega prebivalstva. Večje razlike med ravnino in gričevjem pridejo do izraza šele, če izvedemo primerjavo le za agrarno prebivalstvo. Pokaže se, da pride v vinorodnem gričevju na 100 kmetovalcev le 35—45 glav živine, v ravnini pa od 55 (KLO Videm) do 65 (KLO Brežice-okolica in Dobova).

Manjša pa je zopet razlika med ravnino in gričevjem v sestavi živine. Krave predstavljajo povsod povprečno nad polovico govedi, toda v ravnini več kot v gričevju. V KLO Kapele doseže delež krav celo tri četrtine. Delež volov zelo varira, na splošno pa je volov le za eno desetino vse goveje živine ali pa še manj, le okoli Brežic in v zahodnem delu (KLO Videm in Zdole) se dvigne na skoraj eno šestino. Teleta predstavljajo okoli šestino goveje živine, ostalo pa odpade na drugo mlado živino. Kljub precejšnjemu pridelku krmilnih rastlin pa je ostala trava oziroma seno še vedno glavno hranilo za govedo. Otrobi, koruza in krmske rastline pridejo v poštev po večini le za pitanje volov ali pa za krave. V sili krmijo govedo tudi s koruznico ali narezano slamo. Krmljenje z oljnimi tropinami ali ostanki od sladkorne pese do danes ni nikjer prišlo

v navado, čeprav so ta izdatna krmila nekateri večji posestniki začeli uvajati že pred vojno. Živino držijo večinoma v hlevu, čeprav je tudi paša še povsod v navadi. Na splošno skušajo travnato površino čim bolj izrabiti za košnjo. Običajno kosijo povsod po dvakrat, seno in otavo, otavšek kot tretja košnja pa je mogoča izjemoma le v toplih in vlažnih letih.

Goveja živina ima v vsem kmetskem gospodarstvu zelo velik pomen. Celo v vinorodnem gričevju je prodaja volov za večje posestnike važen dohodek. Razen tega goveja živina največ prispeva

Gostota prebivalstva
na km²

Agrarna gostota
prebivalstva na km²

k zalogi hlevskega gnoja, ki ga posebno vinogradi zahtevajo zelo mnogo. Končno pa je govedo daleč najvažnejša vprežna žival, ne samo voli, temveč skoraj še bolj krave, ki si jih morejo rediti tudi mali posestniki. V ravnini, kjer imajo posestniki mnogo manj vinogradov, pomen goveje živine še zraste. Posebnim zahtevam, ki jih terja priroda in gospodarstvo, se je najbolj prilagodila sivopšenična pomurska pasma goved, ki je danes najbolj razširjena. Pripravna je kot delovna živina, krave pa dajejo razmeroma še dosti mleka, povprečno 800—1200 l na leto. Ponekod v ravnini redijo tudi montafonsko govedo, kjer je molznost krav precej večja. Ob Sotli gojijo tudi pingavsko govedo, v zadnjem času pa se je razširilo tudi pisano zagorsko govedo, ki pa je dosti slabše kvalitete.

Proizvodnja mleka v celoti ni velika in še ta se porabi skoraj vsa doma za ljudsko prehrano, precej pa tudi za vzrejo mladih prašičkov. Tudi predelava mleka pride v poštev le za domačo porabo, a je prav majhna. Živino so pred vojno prodajali predvsem na sejmi, od katerih so bili najpomembnejši živinski sejni na Sv. gorah nad Bizeljskim.

Svinjereja, ki je tipična za vse subpanonske predele, je tudi močno razvita in je najvažnejša panoga živinoreje. Število prašičev na 100 prebivalcev je na vsem področju znatno, vendar na splošno manjše v vinorodnem gričevju, kjer je površina njiv skromnejša.* V gričevju pride na 100 prebivalcev 38—50 prašičev, v ravnini pa 50—80. Pomen svinjereje za kmetijska gospodarstva se lepo pokaže v primerjavi, ki upošteva le agrarno prebivalstvo. Na 100 poljedelcev pride v gričevju 40—60 prašičev, ob robu ravnine že več, t. j. do 80, v vsem ravninskem predelu pa do 100 in še čez (KLO Brežice-okolica celo 126).

Svinjereja se mora povsod v ravnini nasloniti na znatno pridelovanje krmilnih rastlin, krompirja in koruze. Na 100 ha njiv pride povprečno 180—210 prašičev, vendar v gričevju več kakor v ravnini. Prodaja prašičev je osredotočena predvsem na velike sejme v Brežicah, kamor jih dovažajo vsako soboto. Prodaja, ki je posebno živahna v pozni pomladi in poleti, zajema skoraj le mlade živali, ki jih prodajajo za vzrejo drugim. Brežiški svinjski sejmi dajejo prašiče za rejo predvsem za obsavski rudarski in industrijski bazen okrog Trbovelj, pa tudi za druge kraje zahodno od Brežic. Do neke mere gredo mladi prašiči celo v okolico Celja in na Gorenjsko, pa seveda tudi v Zagreb. Največ prašičev prodajajo posestniki iz ravnine, manj pa iz vinorodnega gričevja. Statistični podatki o številu prašičev nam dajo le orientacijsko podobo o pomenu prašičjereje od področja do področja. Ne smemo pozabiti, da je bil popis živine sredi januarja, ko mnogi posestniki že prej zakoljejo pitance, ki jih redijo za svoje potrebe. To je zlasti v zvezi z pomankanjem domače krme, saj jo morejo le večji posestniki pridelati dovolj. Isti vzrok, to je prevlada male posesti in zato premajhna proizvodnja krmil, vpliva v veliki meri tudi na to, da redijo tukaj v glavnem le pujske za prodajo v dobi od pomladi do jeseni. Takrat so na razpolago sveža krmila z njiv in tudi mlečnost krav je zaradi boljšega krmljenja večja. Mleko pride namreč za hranjenje pujskov močno v poštev. Seveda se s tem zmanjša množina mleka, ki bi prišla lahko v poštev kot tržni višek.

Konje redijo le srednji ali večji posestniki, zato pride na 100 prebivalcev v ravnini največ 10 glav, v gričevju pa vsaj polovica manj. Konje danes vse bolj izpodriva traktor, ki se je na ravnini zadnja leta že precej uveljavil. Reja konj je bolj rentabilna le tam, kjer lahko za njihovo prehrano izkoristijo tudi kislo travo, ki jo ostala živina ne mara, to je predvsem na vlažnem ozemlju ob Gabrnici in v »jousih« pod Kapelami, kjer so se edino ohranili večji kompleksi kislih travnikov. Kot delovna živina dela konju

* Tu je treba opozoriti, da je bil popis živine, po katerem so številčni podatki prevzeti sredi zime in ni zajel pujskov, ki jih vzrejajo tudi sicer med letom in prodajo. Prodaja pujskov je na splošno prav važen dohodek kmetijskih gospodarstev posebno na Brežiški ravnini.

hudo konkurenco govedo, ki je sicer mnogo bolj vsestransko uporabno.

Ovčereja in kozjereja nimata nikakega gospodarskega pomena, saj nekaj živali, ki jih izkazuje popis v nekaterih KLO, praktično nič ne pomeni.

Pač pa je znaten pomen perutninarstva. Že v vinorodnih Bizeljskih goricah pride na 100 prebivalcev 120—150 glav perutnine, v ravnini pa celo 170—200. Če upoštevamo le agrarno prebivalstvo, pa se dvigne številka celo na 300 in čez. To je vsekakor že znatna številka, posebno ker moramo upoštevati, da je bil popis živine sredi zime, ko je številčno stanje perutnine najnižje. Pomen perutnine je za kmetijska gospodarstva vseh velikosti prav znaten, ker daje prodaja jajc, in v precejšnji meri perutnine kot take ne malo pomemben dohodek. Pred vojno so jajca izvažali v precejšnji meri tudi v inozemstvo. Največ perutnine se danes proda v Zagrebu.

Posebno noto perutninarstvu daje znatno število rac in gosi. Redijo jih predvsem zaradi mesa in za prodajo. Ta perjad je navezana na bližino voda, zato jo je največ na Brežiški ravnini in na Bizeljskem. Precej rac in gosi redijo pa tudi v gričevju, kjer jim izkopljejo posebne kotanje za vodo. Vendar race in gosi, pa tudi purani ne predstavljajo več kakor 10—15 odstotkov vse perutnine.

Sadjarstvo

Sadjarstvo je na področju Bizeljskih goric precej dobro razvito in marsikaj prispeva k gospodarskemu pomenu pokrajine, četudi ima še danes vseskozi značaj dopolnitve k ostalim, važnejšim panogam kmetijstva. Kolikor moremo presoditi pomen sadjarstva po številu sadnega drevja, nam nudi statistika prav poučno sliko. Če primerjamo število rodnih dreves s kmetijsko površino, vidimo, da je v gričevju sadjarstvo precej bolj pomembno kot v ravnini. Na 100 ha pride namreč v ravnini 30—35 sadnih dreves, na gričevju 60—70, na Bizeljskem celo do 90. Ravninske lege so za sadje manj ugodne, posebno kjer jih spomladi ogroža megla, kakor je to pogosto v dolini Sotle. Prisojna pobočja v gričevju, ki se jih držijo tudi vinogradi, pa dajejo sadjarstvu optimalne pogoje.

Jablane so daleč najbolj pomembna vrsta sadnega drevja, kar je razumljivo, ker so jablane na splošno najmanj občutljive za podnebje in prst, poleg tega pa se jabolka držijo še dolgo v zimo. Skoraj povsod predstavljajo jablane od ene tretjine do polovice vsega sadnega dreja. Druga najbolj pomembna vrsta so slive, ki jih ni dosti manj, ponekod (KLO Dobova in Sromlje) pa celo več. Znaten pomen sliv v tem področju je odraz velikega slivarskega področja subpanonskega dela Jugoslavije. Od ostalih vrst sadnega drevja so hruške še najbolj razširjene; čimbolj gremo proti zahodu, tem znatnejši je njihov delež. Breskve v ravnini skoraj ne poznajo,

uveljavljajo pa se v vinorodnem gričevju, kjer so drevesa raztresena povsod med trtami, večkrat skupaj z marelicami, ki pa jih je le malo. Precej pomembni so še orehi in češnje, ki jih je proti zahodu vedno več. V celoti pa predstavljajo breskve, češnje in orehi skupaj največ eno četrtno vsega sadnega drevja.

Sadjarstvo na splošno ni na posebno visoki stopnji. Med kmetiskim prebivalstvom je še vedno vkoreninjeno mnenje, da je sadje pridelek, ki je le za domačo porabo, za poslastico otrokom ali za kuhanje žganja. Ker drevje zgolj za to, da raste, ne terja nujno tiste nege, kot n. pr. vinska trta, je nega sadnega drevja večkrat močno zanemarjena, skratka opravek drugega reda. Cepljenje z boljšimi plemenitimi vrstami sicer ni tako zaostalo, toda o sistematičnem gnojenju, čiščenju in škropljenju je mogoče govoriti le v posameznih primerih. Šele v najnovejši dobi je začelo med naprednejšimi kmetovalci prodirati prepričanje, da je lahko sadje tudi prav donosen prodajen artikel. Vkoreninjen način mešanega kmetijstva nudi še danes specializaciji v sadjarstvu hud odpor. Vendar je uspeh nekaterih priseljencev s Primorskega z manjšimi plantažami breskev okrog Vidna zelo vzpodbuden vzgled za sosede. Tako je v zadnjih letih nastalo že precej novih nasadov breskev okrog Arnovega sela. Dober odjem, ki so ga imele breskve izborne kakovosti v bližnjem Zagrebu, daje za bodočnost vsekakor še ugodne perspektive. Visokokvalitetno sadje, kot so breskve ali marelice, ki tu prav dobro uspevajo, bi se moglo z uspehom gojiti po vsem nizkem gričevju. Doslej pa so bila jabolka za prodajo najvažnejše sadje. Boljše vrste jabolk kot kanade, voščenke, ontario, renete so deloma izvažali pred vojno tudi v Avstrijo. Slabše vrste jabolk, pa tudi hruške predelajo večinoma v sadjevec (tolkovec), ki ga pripravljajo zelo dosti, a porabijo skoraj le doma. Slive, ki jih je razmeroma mnogo, pridejo tudi v poštev za prodajo, še več se jih porabi za kuho žganja, ki se dobro prodaja. Na Bizeljskem je deloma še danes v navadi lupljenje in sušenje sliv, ki je bilo pred nekaj desetletji še dosti pomembnejše, posebno pred prvo svetovno vojno. Takrat so hodili sem rojaki s Primorskega, posebno iz Brd, ki so ostali tu nekaj tednov, nakupovali, lupili in sušili slive, nato pa jih odpeljali in prodali. Sadjarstvo na splošno je na Bizeljskem še danes prav pomembno. Prodaja sadja prinaša običajno več dohodkov kot katerakoli druga poljedelska panoga razen vinogradništva.

Razmeroma dolga vegetacijska doba in vroče poletje dajeta osnovno za še mnogo večji razmah sadjarstva, pri čemer je bistvene važnosti tudi bližina velikega potrošnega središča v bližnjem Zagrebu. Pri boljši organizaciji sadjarstva, pa tudi prevoza, bi mogel ta predel zalagati s sadjem tako Zagreb, kakor tudi zasavski premogovni bazen, kamor gre že danes znaten del pridelka. Trenutno se bori sadjarstvo z veliko nevarnostjo, ki jo predstavlja vedno hujše pustošenje ameriškega kaparja. Posebno jablane, ki jih ta

škodljivcev najbolj napada, se sušijo z grozečo naglico, toda tudi hruške in slive niso ostale neprizadete. Načrtna borba proti temu škodljivcu, ki grozi uničiti sadno drevje, pa je zaradi raztresenosti drevja seveda težka, tembolj, ker se je škodljivec naselil tudi po raznem grmovju, ki ga ni mogoče vsega škropiti z zaščitnimi sredstvi. Zdi se, da more le ureditev večjih, strnjjenih nasadov vsega sadnega drevja rešiti sadjarstvo na tem področju pred uničenjem.

Vinogradništvo

Poseben značaj kmetškemu gospodarstvu daje vinogradništvo v vseh Bizeljskih gorinah, ki so dejansko eden izmed tipičnih slovenskih vinogradniških rajonov. To vinogradniško ozemlje je zvezni člen v vinogradniškem pasu Vzhodne Slovenije med štajerskim in dolenskim vinogradniškim področjem. Tudi po samem značaju vinogradov združuje značilnost obeh, dolenskega, usmerjenega bolj v kvantiteto, in štajerskega, usmerjenega v kvaliteto. Četudi se po pomenu ne more meriti z vinorodnim področjem Slovenskih goric, ne po deležu vinogradov, ne po povprečni kvaliteti vin, je vendar prav važno za preskrbo precejšnjega dela Slovenije z vinom.

Razprostranjenost vinogradov po gričevju in po pobočjih Orlice je prav tipična in lepo odraža prirodne osnove, ki so tu v marsičem drugačne kot v Slovenskih gorinah. Na žalost moremo najvažnejši faktor pri razporedbi vinogradov, podnebje, posebno mikroklimo, spoznati le v zelo približnih navedbah, se pa vendar odraža že v sami razporeditvi vinogradov. Že površen pregled pokaže, da moremo ločiti vinograde v dve skupini. V prvo skupino spadajo vinogradi v pasu nizkih terciarnih goric. Tu niso nikjer strnjeni na večjih kompleksih, temveč razmetani po višjih delih slemen, kjerkoli so proti jugu obrnjena pobočja bolj strma. Večjo razširjenost vinogradov v tem področju omejujeta predvsem dve okoliščini. V prvi vrsti je važno, da so relativne razlike med slemeni in vmesnimi dolinami le majhne, saj znašaja komaj okrog 100 m, doline same pa so razmeroma ozke, precej zaprte, tako da se tukaj rad zbira hladnejši zrak in se tvori megla, tudi kadar je v ravnini pod gričevjem ni. Vinogradov je zato v legah pod 50 m relativne višine prav malo. Boljše vrste pa se sploh držijo le bolj sončnih južnih pobočij tik pod temenom slemen. Takih pa je razmeroma malo, kajti glavna slemena potekajo večinoma v smeri od severa proti jugu, v glavnem prav položno. Bolj strme in bolj sončne lege so zato le izjema. Vseskozi na tem področju nizkih goric se vinogradi pestro mešajo z njivami in travniki in skoraj nikjer ne prevladajo. Res pa ne manjkajo skoraj nikjer, saj jih najdemo tudi ob robu ravnine tako med Vidmom in Bojsnim kakor pod Kapelami. Seveda pa so vina iz teh leg dosti slabša kot sicer.

Drug tip vinogradniške pokrajine se razprostira vzporedno s prvim, a v višjih legah že na samih južnih pobočjih Orlice, pa tudi na Sremiču. Vinogradi so tu strnjeni v večje komplekse, tako da prevladajo nad njivami in travniki. Ta razlika v značaju vinogradov odraža precej drugačen značaj reliefa, ki je na teh področjih pretežno iz apnenca in zaradi tega manj razrezan. Kjer se kombinira pretežno južna lega z malo razrezanimi srednjestrnimi pobočji, se vinogradi strnejo v domala sklenjene ploskve. Tako izrazito vinogradniško področje so južni del Sremiča, Prisojno pobočje med Zdolami in Sromljami, pa vse podnožje Orlice med Pišecami in Sotlo. Vinogradi segajo sklenjeno do absolutne višine 450 m, posamezni vinogradi pa gredo v višino še čez 500 m, vendar je vino iz teh vinogradov že slabše. V vzhodnem delu, na Bizeljskem segajo vinogradi le do višine 400 m, ker se izogibajo vravnjenih ploskev pri St. Vidu in pri Bukovju. Vinogradi iz tega pasu dajejo najboljše vino v vsem področju med Savo in Sotlo. Posebno na glasu so bizeljska vina. Na splošno se lahko reče, da so ob vznožju Orlice optimalne lege za vinograde v višinah od 300 do 400 m, na Bizeljskem pa so prav dobri vinogradi tudi v višinah 250 in 350 m, torej nekako 100 m nad dolino Sotle.

V celoti se vinogradniško področje Bizeljskih goric po prirodnih osnovah precej razlikuje od Slovenskih goric. Četudi so klimatske prilike tu na splošno enako ugodne, če ne še bolj,* daje drugačna konfiguracija terena in nemara še bolj drugačne posestne prilike ter drug zgodovinski razvoj vinogradništvu poteze, ki so v marsičem bistveno drugačne kot v Slovenskih goricah. Videli smo, da mala relativna razlika med dolinami in slemenimi močno zmanjšuje obseg vinogradov v nizkem terciarnem gričevju, ki ima sicer podobno geološko sestavo in pedološko odejo kot Slovenske gorice. Prav tako je relief večine Slovenskih goric manj na drobno razrezan, kar pomeni, da so ugodne lege za vinograde na splošno bolj obširne in številne. Naslednja razlika je v posestnih razmerah pri vinogradih. Pri tem nas seveda ne zanima toliko splošna posestna struktura, kakor delež vinogradov, ki niso v posesti domačinov. Za Slovenske gorice in Haloze vemo, da je bil tam zelo znaten delež vinogradov v veleposestniški lasti ali pa v lasti trdnejših kmetov iz razmeroma oddaljenih krajev. V Bizeljskih goricah so razmere bistveno drugačne. Vinogradov, ki so bili do nedavnega v rokah veleposestev, je bilo v primeri s celoto zelo malo, in samo ta veleposestva so imela nastavljenih nekaj viničarjev, še največ (10) na Bizeljskem. V ostalem pa ta predel viničarjev ne pozna. Vzorno urejenih vinogradov, ki so si jih lahko uredila veleposestva, je tedaj le prav malo. Šele kmetijske zadruge (tako na Bizeljskem in

* Dolga vegetacijska doba in topla poletja omogočata na posebno ugodnih, prisojnih legah, ki so zaščitene proti severu, celo gojenje smokov, kar pričča majhen nasad posestnika Šribarja iz Orešja na Bizeljskem.

v Pišecah) so začele v zadnjih letih načrtno urejevati nove sodobno urejene nasade. Vinogradi, ki jih imajo v gričevju posestniki iz ravnine, pa se ne razlikujejo od ostalih, ki so v lasti domačinov. Razmeroma največ vinogradov, ki niso v posesti domačinov, je prav v onem pasu, kjer so vinogradi najbolj številni, t. j. po južnih pobočjih Orlice in Sremiča. Posestniki iz ravnine svoje vinograde obdelujejo sami ali s pomočjo dninarjev, ne da bi se v dobi največjega dela v vinogradih za dalj časa preselili v zidanice.

Skoraj le kmetjska posest vinogradov je bila odločilne važnosti za njihov značaj. V razliko s Slovenskimi goricami v tem predelu ni bilo nikoli velikopoteznega, sistematičnega prilagojevanja posameznih vrst vinske trte na prirodne osnove, kar bi omogočilo pridelovanje bolj kvalitetnih vin. Pri tem ne smemo pozabiti tudi posledic velike vinogradniške krize ob koncu prejšnjega stoletja. Filoksera, ki je ogrozila štajersko vinogradništvo, se je prav na tem področju prva pojavila, najprej v Kapelah leta 1881, od tu pa je v nekaj letih zajela vse Bizeljske gorice. Leta 1887 na Bizeljskem skoraj že ni bilo več trgatve. Podatki avstrijskega leksikona občin za Štajersko iz leta 1900 pokažejo, da se je površina vinogradov tedaj silno zmanjšala. Avstrijske oblasti so z namenom, da zajeziijo epidemijo filoksera, dale celo same posekati mnogo vinogradov. Ko so po tej katastrofi na pobudo bizeljskega rojaka, vinogradniškega strokovnjaka Ivana Balona začeli vinograde obnavljati na ameriških podlagah trte, je bilo poznavanje teh vrst še zelo nepopolno. Kmetje so si iz trsnic, ki so bile tedaj ustanovljene, nabavljali nove sadike, kjerkoli so jih dobili, in jih cepili s plemenitimi vrstami trte, ki novi podlagi često niso ustrezale. Danes cenijo, da je po vinogradih vsaj 40 vrst trsne podlage in ne manj novih plemenitih vrst. V vnehi, da bi čimprej obnovili svoje vinograde, so tako povzročili, da trsni izbor danes povečini ni najbolje prilagojen lokalnim prilikam.⁷ Z izjemo onih vinogradov, ki so bili v lasti bivših veleposestnikov, je ogromna večina ostalih zasajena z nesortiranimi vrstami trt. Čistih sortiranih nasadov je le prav malo. Pri trgatvi delijo grozdje v glavnem le na belo in črno. Večina vin, ki pridejo v promet z Bizeljskega, pa tudi od drugod s tega področja, so nesortirana vina. Najbolj razširjene zvrsti so modra frankinja, moravna, plavec, kavščina, žlahtnina, kralovina in lipovščina, od plemenitih vrst predvsem laški rizling, pa tudi zeleni in muškadni silvanec, šipon, manj pa je renskega rizlinga in traminca. Čeprav je pridelek belih vin v celoti nekoliko večji, prevladuje ta bolj izrazito le na Bizeljskem, kjer je sorazmerno tudi še največ sortiranih vinogradov (v celoti pa vendar samo okrog 5 %). Stare, domače vrste trte so na splošno bolj odporne in manj občutljive, zato jih najdemo tudi v manj ugodnih legah. Ker dajejo sorazmerno mnogo večji pridelek

⁷ Andrej Veble, Stanje vinogradništva v brežiškem okraju. Naše gorice (5. letnik) 1938, str. 19.

kot tuje plemenite vrste, delajo njihovemu sistematičnemu gojenju še vedno močno konkurenco. Te okoliščine so vzrok, da vina iz Bizeljskih goric in celo iz samega Bizeljskega v povprečju ne dosežejo kvalitete vin iz Slovenskih goric. Toda posamezni vinogradi s sortirano trto in skrbno obdelavo dajejo tukaj vina, ki so vsaj tako dobra kot ona iz Slovenskih goric. Razen na Bizeljskem se pridelava prav dobro belo in črno vino tudi okrog Pišec in Sromelj, pa tudi na Sremiču, kjer pa rdeča in črna vina že prevladujejo.

Način obdelave vinogradov ni bistveno drugačen kot drugje v subpanonski Sloveniji. Vinogradi so povsod le po pobočjih in v čisti kulturi, le tu in tam je po vinogradih še precej sadnega drevja, a skoraj le breskev, mnogo manj marelic in sliv. Da vinogradi dobro uspevajo, zahtevajo mnogo nege. V marcu se začne delo v vinogradih z rezjo in prvim kopanjem, kar traja tudi še v april. Maja je na vrsti rezanje trt in škropljenje, ki se po potrebi večkrat ponovi in traja do konca julija, ko preneha rast trte in delo v vinogradu začasno preneha. Mnogo dela pa je zopet konec septembra, ko se začne trgatav, ki pa jo po možnosti odlagajo tudi na začetek oktobra, da grozdje čimbolj dozori.

Težak problem vinogradništva je sorazmerno nizek donos. Trta je v ogromni večini že zelo stara, saj z malimi izjemami izvira še iz dobe velike obnove v zadnjih letih prejšnjega stoletja; stara je torej 50 do 60 let. Četudi nekatere vrste izkazujejo izredno žilavost in pri dobrem gnojenju in negi še danes dobro rodijo, se v celoti vedno bolj kaže pojevanje rodnosti. Obnova vinogradov je zato za nadaljnji razvoj in procvit vinogradništva bistvenega pomena. Že dalj časa se poudarja potreba po temeljiti preureditvi vinogradov; je pa zvezana s celo vrsto težav.⁸ Nemara osnovna, največja ovira je šibko gospodarsko stanje večine vinogradnikov. Tam, kjer je vino najvažnejša, če ne skoraj edina aktivna postavka v kmetskem gospodarstvu, je posestnikom pač težko za več let izgubiti dohodek. Večjih površin vinogradov kot pol ha pa ima le malokdo. Poleg tega je bilo rigolanje že pred vojno zelo draga stvar, za katero večina posestnikov ni imela nikoli potrebne denarja, saj so bili povečini celo prisiljeni prodajati vino že kmalu potem, ko je dozorelo. Podobno je s sistematično izbiro optimalnih leg za vinograde. Pri velikem preurejanju in obnovi vinogradov po invaziji filoksere se je na to vse premalo pazilo, čeprav je bil storjen določen korak naprej. Predvsem je značilno, da so tedaj opustili vinograde v mnogih manj sončnih legah in na slabših tleh ter jih spremenili v njive in še več v travnike. Marsikje po strmejših pobočjih v sipkih pliocenskih peskih so jih opustili tudi zaradi plazovitosti, oziroma prehude erozije prsti, včasih celo v lepih sončnih legah. Podatki katastra pokažejo, da je vinogradništvo doseglo v tem predelu kulminacijo že pred invazijo filoksere. Od tedaj je površina vino-

⁸ Andrej Veble, l. c., str. 19.

gradov stalno, čeprav rahlo padala. Za konkurenčno sposobnost vin iz Bizeljskih goric je pomembno, čeprav negativno dejstvo, da je kletarstvo še zelo primitivno. Skoraj vsi hrami so še leseni, kar je za kvaliteto vin seveda zelo neugodno. Ponekod so si skušali pomagati s tem, da so vsekali kleti po pobočjih v sipke pliocenske peske, pri čemer je odpadla prehitra menjava temperature. Res pa je, da slabo kletarstvo ni imelo tolikega negativnega učinka, ker se vino v veliki večini prodaja že jeseni ali zgodaj pozimi, doma pa ga obdržijo posestniki le za domačo porabo. Prodajo vina so pred vojno oskrbovali vinski trgovci, danes pa podjetje »Vino« v Brežicah. Deloma je skrbela za prodajo vina pred vojno tudi vinarska zadruga na Bizeljskem.

Gozd

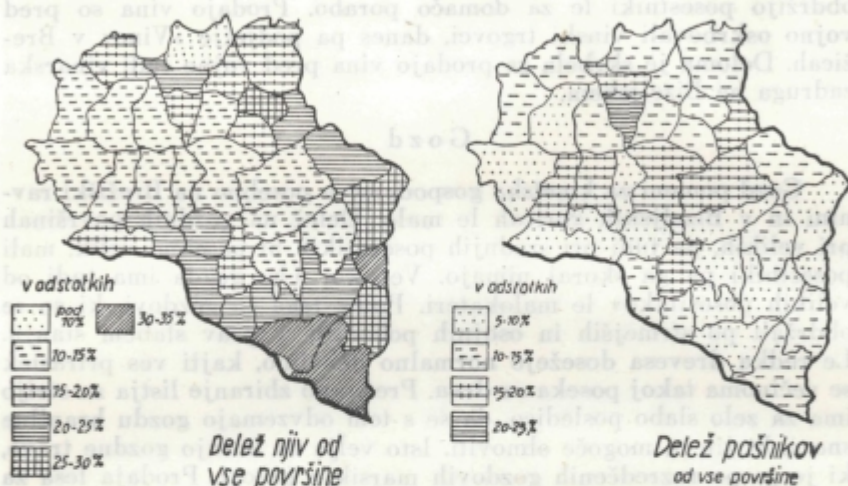
Gozd pomeni za kmetijsko gospodarstvo posebno na Brežiški ravnini in v Bizeljskih goricah le malo. Delež na gozdnih površinah pri velikih, pa tudi pri srednjih posestnikih ni posebno velik, mali posestniki pa ga skoraj nimajo. Več kot 5 ha gozda ima tudi od velikih posestnikov le malokateri. Poleg tega so gozdovi, ki so se obdržali po strmejših in osojnih pobočjih, v prav slabem stanju. Le redka drevesa dosežejo normalno debelino, kajti ves prirastek se večinoma takoj poseka za drva. Pretirano zbiranje listja za steljo ima za zelo slabo posledico, da se s tem odvzemajo gozdu hranilne snovi, ki jih ni mogoče obnoviti. Isto velja za košnjo gozdne trave, ki jo je po razredčenih gozdnih marsikje precej. Prodaja lesa za posestnike sploh ni reden dohodek, saj se povprečno proda le vsako generacijo enkrat večja množina lesa. Skromno zalogo lesa skrbno čuvajo za hudo silo, ko ni mogoče prodati kaj drugega. Tako ima gozd za kmetijsko gospodarstvo predvsem vrednost nekake železne rezerve, ki jo načnejo le ob izrednih prilikah. Boljši negovani gozdovi so izključno le na Orlici, medtem ko so v Dobravi skoraj popolnoma posekani. To so gozdovi, ki so bili do nedavnega last graščin v Pišecah, Brežicah in na Bizeljskem, sedaj pa so državna last. Za kmetijsko gospodarstvo pridejo le toliko v poštev, kolikor dobijo kmetje pri tem nekaj zaslužka kot tovarniki ali gozdni delavci.

Srednje Sotelsko

To področje leži na obrobju goric, ki sestavljajo Hrvaško Zagorje, kjer le nekaj večjih in širših dolin s svojimi ravnimi ploskvami prekinja enolično gričevnato pokrajino. Dolina Sotle, ki je zadnja proti zahodu, je že mejno področje k pokrajini drugega tipa na njeni desni strani. Tu je svet že višji in mehke oblike reliefa vedno močnejše izpodrivajo strmejša pobočja in zlasti izraziti grebeni iz litavskega apnenca, nanizani v smeri vzhod—zahod. Dolina Srednje Sotle odraža tudi v gospodarstvu svojo lego na stiku dveh

različnih prirodnih pokrajin, pri čemer pa ostane vzhodna komponenta močnejša.

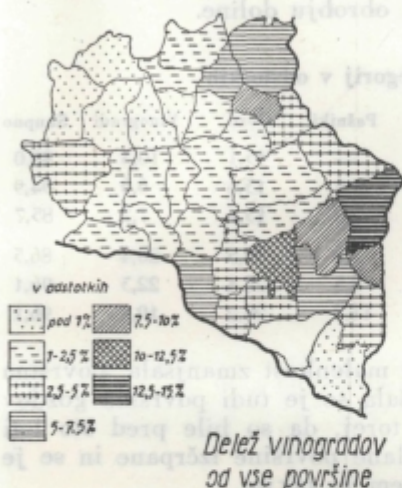
V razliko z gričevjem na vzhodu in zahodu je dolina področje razmeroma obsežnih ravnih ploskev, saj je široka tudi več kot 1 km na nekaterih sektorjih. Kakor je bilo razvidno iz geomorfološkega orisa, zavzema sama aluvialna ravnica večji del te ravne ploskve. Nižje terase ob robu pa so le malo obsežne. To dejstvo je važno

v zvezi s hidrografskimi prilikami. Razen v pozni poletni dobi, ko je vodno stanje najnižje,⁹ se po vsakem večjem deževju dvigne gladina talne vode, kar pomeni, da postanejo tla vlažna. To pojasnjuje, zakaj so razmeroma zelo veliki deli aluvialne ravnice stalno pod travnato odejo. Prst je na tem travnatem področju razmeroma slaba in le plitva, boljša in debelejša je na višji terasi, ki je ne doseže več gladina talne vode in kjer zato prevladujejo njive. Boljša je prst tudi ob robu gričevja, toda je že precej težja, ker se v njeni sestavi uveljavlja glina. Tej vrsti prsti pravijo domači ilovača, oni na višji terasi pa peščevka. Ves ravninski predel je danes povsem izkrčen za njive, travnike in pašnike, le še posamezna hrastova drevesa pričajo o prvotni vegetaciji. V gospodarskem pogledu so naselja v dolini Sotle neločljivo povezana z gričevnatimi pobočji na desnem bregu in moremo gospodarsko izrabo v sami dolini razumeti le v povezavi z izrabo tal na bližnjih pobočjih. Kmetje iz ravnine imajo tam svoje vinograde in v mnogih primerih tudi njive, kmetje s pobočij pa imajo v ravnini travnike in deloma tudi njive. Pobočja, ki obrobajo Sotelsko dolino na desni strani,

⁹ Svetozar Ilešič, Vodni režimi v Jugoslaviji. Geografski Vestnik 1947, str. 83.

so vsa močno razčlenjena v celo vrsto teras. Čeprav se le položno spuščajo proti Sotli, je večjih sklenjenih ravnih ploskev le malo. Kulturno zemljišče, njive, travniki in vinogradi, je po pobočjih pisano pomešano, toda v glavnem tako, da v nižjem delu prevladujejo njive, v višjih legah pa se začnejo vinogradi. Podnebje v dolini Srednje Sotle ni bistveno drugačno kot v Bizeljskih gorinah, vendar se poznajo razlike v tem, da je tu nekaj več padavin, vegetacijska

doba pa se začne povprečno teden dni kasneje kot okoli Brežic. Isto velja seveda tudi za dozorevanje različnih kulturnih sadežev.

Prst na pobočjih nad dolino Sotle je skoraj povsod težka, glinasta, ljudje jo imenujejo ilovača ali smolenika. Za pšenico je ta prst še dosti ugodna, pač pa ne prija krompirju. Peščene zemlje je po pobočjih malo, največ na apniških slemenih. Gozdna površina je omejena na strma in osojna pobočja. Gozd sestavlja hrast in bukev, vendar je na splošno v zelo slabem stanju.

Na takšen prirodni okvir je na Srednjem Sotelskem naslonjeno agrarno gospodarstvo. Značaj izrabe tal je lepo razviden iz deleža posameznih zemljiških kategorij. Podatki za KLO Šempeter, Polje in Podčetrtek, ki obsegajo vso desno stran doline Sotle, in za bližnje gričevje nam podajo interesantno sliko. Pregled podatkov pokaže, da odpade v KLO Podčetrtek na njive 16,7 % površine, na travnike 23,3 %, na pašnike 11,6 %, na vinograde 5,9 % na gozd pa 38,6 %. V KLO Polje odpade na njive 23,8 % vse površine, na vinograde 3,0 %, na travnike 22,7 %, na pašnike 19,1 % in na gozd 26,4 %. V KLO Buče odpade na njive 25,7 %, na travnike 23,6 %, na pašnike 11,9 %, na gozd 20,3 % in na vinograde 9,2 %. V KLO Šempeter odpade na njive 21,3 % vse površine, na travnike 22,9 %, na pašnike

12,2 %, na vinograd 3,6 %, na gozd pa 36,9 %. Iz tega je razvidno, da je celotna površina travnikov večja kot površina njiv, površina pašnikov obsega nekako polovico površine travnikov, vinogradi pa obsegajo okrog četrtno do tretjino površine njiv. Razvoj izrabe tal v zadnjih sto letih je tudi tu prav instruktiven. Podatki za katastrsko občino Imeno pokažejo tipično sliko za predel, ki obsega v glavnem ravnino ob Sotli in manjši del vinogradniškega gričevja na zahodu. Podatki za katastrsko občino Virštanj pa pokažejo prilike v nekaj višjem gričevnatem obrobju doline.

Delež zemeljskih kategorij v odstotkih

Kat. občina	Leto	Njive	Travniki	Pašniki	Gozd	Vinogradi	Skupno
Imeno . . .	1825	28,1	34,5	—	15,1	10,3	88,0
	1896	27,6	41,3	5,8	13,6	6,6	94,9
	1940	27,2	35,6	2,3	13,4	7,2	85,7
Virštajn . .	1825	14,4	11,4	7,0	32,5	20,4	86,5
	1896	20,7	18,4	8,3	26,4	22,3	96,1
	1940	20,2	19,1	11,2	26,2	19,4	96,1

Površina njiv se je v dolini za malenkost zmanjšala, površina travnikov nekoliko narasla, zmanjšala se je tudi površina gozdov in še bolj vinogradov. Očitno je torej, da so bile pred sto leti možnosti za večje razširjenje obdelane površine izčrpane in se je današnje razmerje ustalilo v glavnem že takrat.

Posestna struktura, ki je razvidna iz spodnje tabele, v bistvu ni dosti drugačna kakor v Bizeljskih goricah ali na Brežiški ravnini.

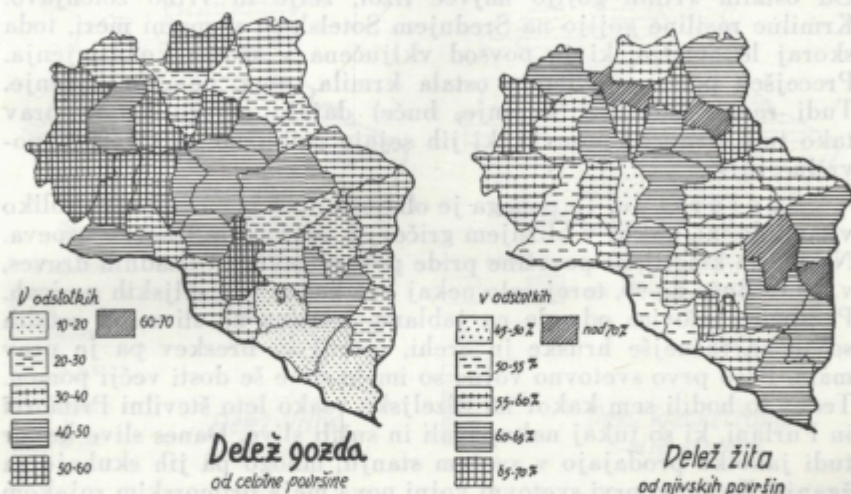
Odstotek posestev po posameznih kategorijah

KLO	Odstotek posestev po posameznih kategorijah				Povprečna velikost posestev
	Od 0 do 2 ha	Od 2 do 5 ha	Od 5 do 10 ha	Nad 10 ha	
Šempeter . . .	29,0	27,0	27,0	17,0	5,6 ha
Polje	19,2	29,8	17,5	3,5	5,8 ha
Podčetrtek . .	33,4	26,0	26,5	14,1	5,2 ha
Buče	27,0	26,4	30,3	14,3	5,5 ha

Kaže se, da je malih posestev pod 5 ha tudi tu vsaj polovica ali več, vendar so tudi večja posestva od 5 do 10 ha tukaj bolj številna kakor v Bizeljskih goricah. Posestva nad 10 ha pa so bolj redka. Prevlada male posesti je najbolj izrazita v KLO Podčetrtek, pa tudi drugod je močna in ima za posledico težnjo k avtarkiji v poljedelstvu.

Vendar so glede na posestno strukturo precejšnje razlike med dolino Sotle same in obrobim gričevjem. Navedbe za KLO Polje, ki obsega pretežno dolino in le manjši del pobočij, še najbolj po-

nazorujejo razmere v dolinskih naseljih. Prav malih posestnikov, kočarjev, ki imajo le do 2 ha zemlje, je tu že znatno manj. Razumljivo je, da je kočarjev, ki živijo v veliki meri od dnin, tukaj manj kakor v vinorodnem gričevju, kjer je potreba po težakih večja. V obeh področjih pa so posledice male posesti iste. Večjih res trdnih kmetov je pa na splošno tudi v dolini Sotle malo, kajti upoštevati moramo, da je delež vinogradov v celoti manjši kakor v Bizeljskih goricah. Zato tudi nekoliko manjša povprečna posest v ostalih

dveh KLO ne pomeni, da je tam gospodarsko stanje kmetijskih posestev bistveno slabše, ker je v gričevju vinograd vendar zelo pomemben, ponekod glavni vir dohodkov (Virštanj). V celoti dolina srednje Sotle ne izkazuje bolj ugodnih posestnih razmer kakor Bizeljske gorice in v zvezi s prirodnim okoljem tudi tukaj kmetijsko gospodarstvo ni bistveno drugačno, čeprav so razlike že opazne.

Poljedelstvo. Osnova vsemu poljedelstvu v ožjem smislu je tudi na Srednjem Sotelskem koruza. V vseh KLO na tem področju (Podčetrtek, Polje, Buče, Šempeter) je z njo posejana dobra polovica površine, odmerjene žitom. Vzroki za visok delež korusa so isti kakor v Bizeljskih goricah. Pšenice je sorazmerno nekaj več, do ene četrtnine posevkov žit, le v KLO Podčetrtek samo enajst odstotkov, pač v zvezi z veliko agrarno gostoto. Same doline se pšenica izogiba, največ jo sejejo po nižjih, bolj položnih pobočjih, kjer je prst tudi težja kakor v dolini. Rž, ječmen in oves zavzemajo le 5—7 % žitom odmerjene površine. Sejejo jih tako v pobočjih kakor tudi v sami dolini. Skupaj zavzemajo žita okrog 60 % površine njiv, industrijske rastline okrog 3 %, povrtnine nekako eno petino, krmne rastline pa okroglo eno šestino. Industrijske rastline pome-

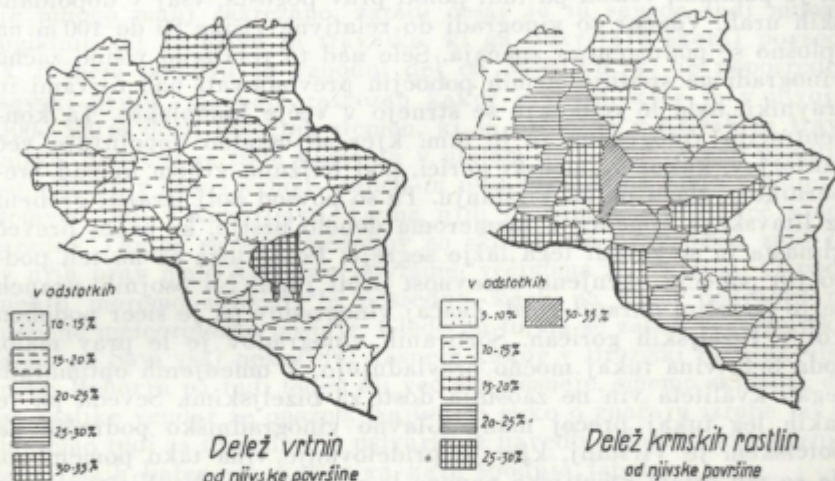
nijo prav malo. Lan so skoraj popolnoma opustili, pač pa uvajajo sončnice in oljno repico. Vrtnine imajo, kakor smo videli, prav znaten pomen, toda devet desetih površine, ki jim je odmerjena, odpade na njive krompirja. Krompir uspeva predvsem po terasah v dolini Sotle, sadijo ga pa tudi po pobočjih, tam, kjer je prst bolj peščena. V ljudski prehrani zavzema važno mesto in ga deloma prodajajo tudi na Hrvaško. V primerjavi s površino pod žiti je delež krompirja na njivah precej večji kakor v Bizeljskih goricah. Od ostalih vrtnin gojijo največ fižol, zelje in vrtno zelenjavo. Krmilne rastline gojijo na Srednjem Sotelskem v znatni meri, toda skoraj le deteljo, ki je povsod vključena v sistem kolobarjenja. Precejšen pomen pa imajo ostala krmila, repa, pesa in korenje. Tudi razni podsevki (korenje, buče) dajejo mnogo krmil, prav tako tudi strniščni posevki, ki jih sejejo približno na 15–20 % površine njiv.

Sadjarstvo. Ta panoga je ob Sotli prav pomembna, ne toliko v sami dolini, kakor v bližnjem gričevju, kjer sadje izborno uspeva. Na 100 ha kmetijske površine pride povprečno 60–70 sadnih dreves, v KLO Buče do 90, torej celo nekaj več kakor v Bizeljskih goricah. Približno polovica odpade na jabolane, tretjina na slive, od ostalih so še najvažnejše hruške in orehi, češenj in breskev pa je prav malo. Pred prvo svetovno vojno so imele slive še dosti večji pomen. Tedaj so hodili sem kakor na Bizeljsko vsako leto številni Primorci in Furlani, ki so tukaj nakupovali in sušili slive. Danes slive kakor tudi jabolka prodajajo v svežem stanju, mnogo pa jih skuhajo za žganje. Ko je po prvi svetovni vojni nova meja primorskim rojakom in Furlanom zaprla pot v te predele, so se kmetje vrgli na gojenje kvalitetnih jabolk za izvoz. Najboljše vrste jabolk so našle trg predvsem v Avstriji, slabše vrste jabolk in tudi hrušk pa so predelali v sadjevec, ki so ga prodajali predvsem v okolico Celja. Ostalo sadje je povsem lokalnega pomena. Pri boljši organizaciji odvoza pa bi moglo dajati Srednje Sotelsko tudi precej zgodnjega sadja, jabolk pa tudi češenj in breskev, ki tukaj prav lepo uspevajo.

Živinoreja je v dolini zelo pomembna panoga, za velik del posestnikov celo glavna. Osnova zanjo je obilje travnikov in pašnikov v dolini, pa tudi precejšen pridelek krmilnih rastlin sploh. Trava je v dolini povsod prav dobra, četudi travnikov ne gojijo redno.

Govedoreja je zaradi obilice krme važnejša kakor prašičereja, v celoti precej pomembnejša kakor ob Spodnji Sotli. Na 100 prebivalcev pride celo v KLO Podčetrtek in Št. Peter 50 glav goveje živine, v KLO Polje in Buče, ki obsegata manj gričevja, celo čez 60, kar velja tudi za vsa naselja v dolini sami, kjer pride na 100 kmetovalcev celo do 70 glav goveje živine. Povprečno je torej goveje živine še enkrat več kakor na Bizeljskem, kjer je sicer značaj

doline Sotle podoben. Pač pa je usmerjenost govedoreje ista. Največ redijo krave, volov pa le prav malo. Sivopšenična pasma pa tudi tukaj močno prevladuje. Zaradi prevlade male posesti je razumljivo, da si morejo vole za vsakoletno prodajo rediti le največji posestniki, pač pa so pred vojno prodajali precej mleka, ki ga je odkupovala predvsem mlekarna v Št. Petru in izdelovala sir in presno maslo.

Le malo manj pomembna je svinjereja. Na 100 prebivalcev pride v KLO Polje 74 prašičev, v KLO Podčetrtek in Št. Peter pa samo 42 oziroma 53, kar je razumljivo, ker je v dolini precej več njiv in zato več možnosti za pridelovanje krmskih rastlin. V gričevju, kjer je pomembno vinogradništvo, redijo prašiče predvsem za domačo prehrano, kmetje iz doline pa redijo prašiče v znatni meri tudi za prodajo.

Konj redijo prav malo, saj pridejo na 100 prebivalcev le štirje. Ker je kisle trave malo, jih z boljšo travo ni vredno rediti. Glavni vzrok pa je, da reja konj v prometne svrhe ni več rentabilna. Za vprego uporabljajo predvsem krave, vole pa mnogo manj. V zadnji dobi izpodrivajo konje tudi traktorji, ki so se v ravnem delu doline že precej uveljavili.

Prav pomembno je perutninarstvo. V KLO Polje, kjer se najbolj odražajo prilike v dolini, pride na 100 prebivalcev preko 200 kokoši ter 25 rac in gosi, kar je že prav visoka številka. Na ozemlju ostalih treh KLO izkazuje popis živine skoraj še enkrat manj perutnine, ker je pridelek žit v dolini znatno večji kakor pa v gričevju. Za prodajo pride v poštev živa perutnina, še bolj pa jajca, ki so jih pred vojno izvažali v precejšnjih množinah. Pred

vojno so gojili tudi zelo mnogo puranov za izvoz v Anglijo. Posebno za mala posestva je perutnina prav važna.

Ovac in koz skoraj nikjer ne redijo.

Vinogradništvo je povsod ob Sotli prav pomembno, za mnoge posestnike pa je celo najvažnejša panoga. Vinogradi se začenjajo uveljavljati po pobočjih v relativni višini vsaj 30 do 50 m nad ravnino ob Sotli. Nižjih leg se vinogradi ogibljejo, ker jim škodi megla, ki je pomladi, včasih pa tudi poleti prav pogosta, vsaj v dopoldanskih urah. Vendar so vinogradi do relativne višine 80 do 100 m na splošno še podrejenega značaja. Šele nad to relativno višino začno vinogradi na srednje strmih pobočjih prevladovati nad njivami in travniki, toda le redkokje se strnejo v večje komplekse. Ta koncentracija vinogradov je le tam, kjer se ugodno dopolnjuje več faktorjev, kakor v Imenski gorici, pod Križnim vrhom in nad Srebernikom, zlasti pa na Virštanju. Tu so povsod bolj izraziti grebeni iz litavskega apnenca z razmeroma debelo prstjo, ki pa ni preveč glinasta in se zaradi tega lažje segreje. Poleg tega so na teh področjih pobočja obrnjena naravnost proti jugu. Na osojnih straneh se je povečini ohranil gozd. Zpačaj vinogradov pa je sicer podoben kot v Bizeljskih goricah. Sortiranih vinogradov je le prav malo, toda bela vina tukaj močno prevladujejo. V omenjenih optimalnih legah kvaliteta vin ne zaostaja dosti za bizeljskimi. Seveda pa je takih leg tukaj precej manj. Glavno vinogradniško področje na Sotelškem je Virštanj, kjer je pridelovanje vina tako pomembno, da so mu ostale kmetijske panoge le v dopolnilo. Na Virštanju nimajo vinogradov le domačini, temveč tudi posestniki iz bližnjih krajev, celo iz okolice Planine. Na Virštanju je tudi edino nekaj vinogradov, ki pripadajo nekmetiskim lastnikom iz Celja in Rogaške Slatine. Najboljši vinogradi so skoraj v sklenjenem pasu v prisojnih legah v višini od 240 do 400 m, nižje lege pa so intenzivno izrabljene za njive in travnike. Vino se je prodajalo pred vojno največ v rudarski revir okrog Trbovelj, mnogo pa tudi v okolico Celja in Rogaške Slatine.

Senovsko podolje

Bizeljske gorice prehajajo zahodno od Zdol, med Sremičem in Orlico v pokrajino drugega značaja, Senovsko podolje, ki obsega vse ozemlje med Bohorjem, Krškim hribovjem in Orlico. To je področje s precej intenzivnim reliefom, kjer so ravne ploskve omejene na mlade terase v dolini Save in na bolj ali manj ohranjene starejše terase, ki se v izrazito stopničasti obliki spuščajo k njej. Potoki, ki tečejo z Bohorja v Savo, so te terase v teku morfološkega razvoja že močno razrezali v vrsto slemen, kjer pa se zaporedje terasnih nivojev še prav razločno opazi. Ti terasni ostanki po slemenih so ona področja, kjer je danes osredotočena večina njivske površine. Ta tipična slika, ki jo kaže v reliefu ves

predel zahodno od Rajhenburga in Senovega, je vzhodno od tod nekoliko spremenjena. Preprosto zaporedje teras, ki se znižujejo proti savski dolini, je tu izraženo le v višjih nivojih, sicer pa je tukaj dominantna poteza reliefa podolje med vzhodnim deloma Bohorja in severnim krilom Orlice, med Senovim in Podsredo, ter drugo podolje med severnim in južnim krilom Orlice, ki se od zahoda zajeda daleč v njeno osrčje, t. j. podolje med Raztezom in Pečicami. Severno podolje, izdelano pretežno v apniških kameninah, je mnogo manj razrezano, zaradi česar je tu seveda tudi mnogo ugodnih tal za njive in travnike, ki ga pokrivajo skoraj povsod. V južnem podolju je vzhodni del ob Močniku, ki je neposredni savski pritok, močnejše razrezan kakor zahodni, kjer je v nivoju 300—320 m dosti položnih slemen, ki so pretežno v njivah in travnikih. Slemenena iz trših kamenin v nižjem delu Senovskega podolja se vlečejo v smeri vzhod—zahod in niso pomembna samo v reliefu, temveč tudi v kmetijstvu. Le na njih je namreč nekaj več vinogradov. Doline savskih pritokov so skoraj vse prav ozke, zato je v njih prav malo kulturne površine, večinoma le travniki. O podnebju moremo sklepati le posredno, kajti na vsem področju ni nobene meteorološke postaje. Glede na to, da se začne vegetacijska doba ob Savi vsaj nekaj dni kasneje kakor v Brežiški ravnini, više proti Bohorju pa tudi teden ali več dni kasneje, smemo sklepati, da so razlike vendar že opazne. Najboljšo sliko o značaju izrabe tal si moremo tudi za to področje ustvariti iz navedb o deležu posameznih zemljiških kategorij, kakor ga kaže spodnja tabela.

Delež posameznih zemljiških kategorij v odstotkih

KLO	Njive	Travniki	Pašniki	Gozd	Vinogradi
Blanca	28,8	17,7	7,8	45,6	2,4
Rajhenburg	21,9	16,1	8,1	39,7	2,4
Zabukovje	12,1	18,5	8,8	55,7	2,7
Poklek-Leskovec	12,5	18,7	16,5	55,5	1,9
Dovško	10,8	10,0	18,7	57,4	2,4
Senovo	13,4	16,1	8,1	48,4	1,5
Veliki kamen	14,3	14,4	19,4	48,2	1,2
Veternik (bivši)	5,7	11,1	16,1	65,3	0,7
Pečice	11,4	11,0	12,4	22,3	1,2
Stolovnik	23,0	19,6	8,7	43,6	1,2

Tabela takoj pokaže, da je delež gozdnih tal povsod že zelo močan, saj je gozda povsod več kot 40 % vse površine. Seveda je pa res, da sega del ozemlja posameznih KLO še visoko v gozdnata pobočja Bohorja, vendar izkazuje tudi KLO Blanca skoraj polovico površine pod gozdno odejo. Vzporedno s tem raste pomen gozda

v kmetiskem gospodarstvu. Delež njivske površine je na splošno nižji kakor na Brežiški ravnini in se suče med 10—15 % vse površine. Do 20 % ali nekaj čez se dvigne le v KLO Blanca in Rajhenburg, katera sta obsegala še najnižje terase ob Savi, ki so dosti manj razrezane. Bivši KLO Veternik, ki je predstavnik razmer v višjih legah, pa izkazuje celo pod 10 % njivske površine. Pomen njivskega zemljišča za strukturo kmetiskih posestev pa bolje prikaže njegovo površinsko razmerje do travnikov in pašnikov. V bivšem KLO Veternik je travnikov dvakrat toliko kot njiv, in pašnikov skoraj trikrat toliko. Razmerje med površino njiv in travnato površino je tedaj skoraj 1 : 5, t. j. razmerje, ki ga v glavnem izkazujejo tudi vsi višji zaselki pod Bohorjem. Zelo močen delež travnatega sveta kažejo tudi KLO Zabukovje, Dovško in Poklek-Leskovec, kjer je travnikov nekaj več kot njiv, skupaj s pašniki pa celo trikrat več. Delež travnatega sveta pri njih je zato tako znaten, ker sega njihova površina visoko v pobočje Bohorja, kjer je malo njiv, pa dosti travnikov in še več pašnikov. Več njiv kakor travnikov je edino v KLO Blanca in Rajhenburg, vendar je skupaj s pašniki travnata površina še vedno večja kakor njivska. Razmerje med njivsko in travnato površino ima tukaj za presajo značaja kmetškega gospodarstva tem bolj realno vrednost, ker je delež vinogradov le prav majhen.

Drugače kakor v Bizeljskem gričevju so v Senovskem podolju tudi ekonomske razmere kmetiskih posestev. Povprečna velikost posestev je precej večja kakor v Bizeljskih goricahtudi v nižjem svetu, posebno pa na ozemlju KLO, ki so segali visoko na gozdnata pobočja Bohorja. Tudi razmerje med posameznimi kategorijami posestev je tukaj precej drugačno kakor v vinorodnih Bizeljskih goricaht, kar nazorno pokaže spodnja tabela.

Delež posestev po kategorijah

KLO	Od 0 do 2 ha	Od 2 do 5 ha	Od 5 do 10 ha	Nad 10 ha	Povprečna velikost posestev
Blanca	21,9	24,2	24,5	22,1	6,6 ha
Rajhenburg	30,4	28,4	22,9	18,3	5,4 ha
Zabukovje	22,3	22,3	16,1	29,3	10,1 ha
Poklek-Leskovec	26,2	22,1	23,5	28,2	8,5 ha
Dovško	—	12,6	37,9	57,9	12,4 ha
Senovo	44,3	21,6	23,5	28,2	8,5 ha
Veliki kamen	21,8	29,8	25,9	22,5	5,9 ha
Pečice	15,1	26,4	27,4	31,1	7,8 ha
Stolovnik	9,0	25,2	25,8	40,0	9,5 ha

Zlasti je pomembno, da je delež prav malih posestev do 2 ha tukaj veliko manjši kakor na Brežiški ravnini ali celo v Bizeljskih goricah, razen tam, kjer je znaten delež neagrarnega ali polagrarnega prebivalstva, ki sicer ne živi od kmetijstva, toda v gospodinjski skupnosti s kmetijskimi družinami in jim tako omogoča obstoj na manjših posestvih (KLO Senovo in Rajhenburg). V ostalih KLO pa je povsod že nad polovico posestev, ki imajo nad 5 ha zemlje, oziroma povprečno eno četrtnino takih, ki imajo nad 10 ha. Za pomembnejšo prodajo pridejo v poštev le posestva nad 5 ha, ker vinogradov v tem predelu že ni več mnogo. Manjša posestva usmerjajo svojo poljedelsko proizvodnjo predvsem v samooskrbo s hrani, med katerimi sta koruza in krompir najvažnejša. Sicer pa pride pri njih za prodajo v poštev v prvi vrsti živina, ne toliko govedo kot prašiči, pa deloma jajca, sadje in krompir. Pri večjih posestnikih, ki žita prav tako ne pridelajo več kakor za svojo porabo, daje glavni dohodek prodaja volov, pa tudi prašičev, sadja, jajc in nekaj lesa.

Vpogled v razmere med posameznimi zemljiškimi kategorijami za ista leta v preteklosti, kakor je bilo to podano že v prejšnjih poglavjih, pokaže v glavnem enake tendence v razvoju. Od katastrskih občin, ki so bile izbrane za primerjavo na spodnji tabeli, pokažejo podatki za katastrsko občino Blanca razmere v svetu najnižjih teras ob Savi, podatki za katastrsko občino Zgornji Leskovec razmere v nižjem delu gričevja, podatki za katastrski občini Zabukovje in zlasti Veternik pa razmere v višjem svetu pod Bohorjem oziroma na njegovih pobočjih, podatki za katastrsko občino Veliki kamen pa razmere v podolju med Senovim in Podsredo.

Delež kulturnih kategorij od vse površine v odstotkih

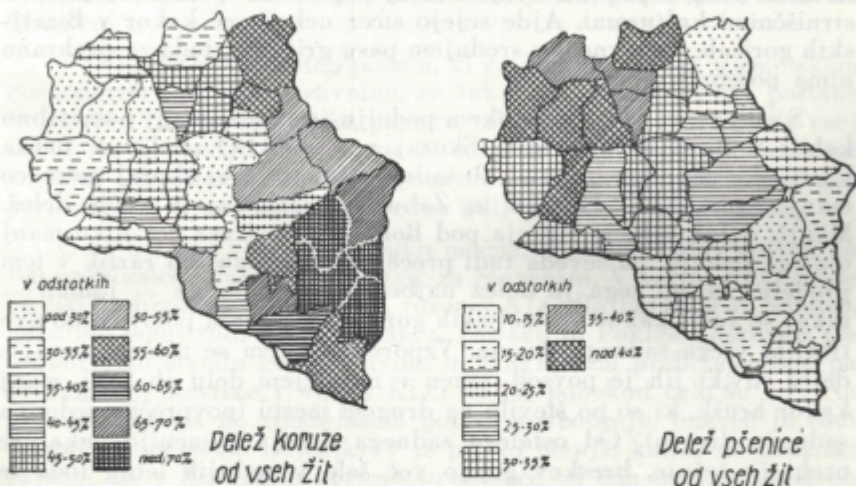
KLO	Leto	Njive	Travniki	Pašniki	Gozd	Vinogradi	Skupaj
Blanca	1825	23,4	13,9	16,7	36,1	0,3	84,8
	1896	27,3	16,5	5,9	37,6	0,2	87,5
	1940	27,2	16,5	6,0	37,1	0,1	86,9
Zg. Leskovec . .	1825	15,6	14,8	7,9	53,0	3,3	94,6
	1896	15,5	15,2	6,3	53,6	6,0	96,6
	1940	17,2	16,9	6,6	50,0	6,0	96,7
Zabukovje . . .	1825	10,5	11,0	6,9	68,0	0,3	96,7
	1896	12,6	13,8	4,9	66,0	0,8	98,1
	1940	13,2	14,2	5,7	64,5	0,5	98,1
Veternik	1825	10,0	6,3	14,1	63,4	1,5	97,3
	1896	10,1	7,7	14,6	63,2	1,0	97,6
	1940	9,9	7,8	15,2	64,8	0,8	98,5
Veliki kamen . .	1825	20,4	17,6	18,8	34,6	4,4	95,8
	1896	24,7	23,3	16,0	30,7	1,5	96,3
	1940	25,0	25,3	14,3	29,0	2,1	95,7

Pokaže se, da je površina njiv v zadnjih sto letih narasla, vendar ne posebno izdatno, največ za eno četrtno; edino pri katastrski občini Veternik, ki obsega že višji svet, delež njiv stagnira. Krčenje gozda se je nadaljevalo vse do danes, toda površin, ki bi se dale s pridom pridobiti za njive, skoraj že ni več. Isto velja za travnike, katerih površina se je tudi le malo dvignila, pri KLO Veternik pa celo padla. Razmeroma majhno naraščanje ne pomeni, da v tej dobi ne bi bila narasla potreba po povečanju njivskih površin ali travnikov, temveč je izraz dejstva, da je bil primeren svet že pred sto leti skoraj povsem izrabljen. Njive so danes posebno v višinah često v tako strmih legah, da bi se jih racionalno kmetijstvo sploh izognilo. Razumljivo je, da se je površina pašnikov nekoliko zmanjšala, kar gre na račun opuščanja paše. Gozdna površina se je na splošno povsod zmanjšala, pa tudi ne bistveno. Pri vinogradih opazimo tam, kjer so še v kritičnih legah, precejšnje zmanjšanje (KLO Blanca, Veternik), povečal pa se je nekoliko obseg vinogradov v katastrski občini Leskovec, kjer je za vinograde nekaj ugodnejših leg. V celoti se je kulturna površina prav malo povečala. Razmerje med posameznimi zemljiškimi kategorijami se je v zadnjih sto letih nekako ustalilo in ne kaže, da bi ga bilo mogoče v bodoče še kaj bistveno spremeniti. Delež gozda je res še znaten, toda drži se v glavnem le na osojnih in strmih pobočjih, kjer ga ni kazalo odstraniti, ker čuva prst po slemenih in pobočjih pred prehudo erozijo. Tudi v višjih legah po Bohorju so ravne ploskve že izkoriščene, strma pobočja pa skoraj niso za drugo kot za gozd, ki tukaj v kmetem gospodarstvu precej pomeni. Zdi se, da pri smotrnem gospodarjenju ne bo umestno forsirati krčenja gozda oziroma spreminjati travnike v njive. Prej bi kazalo celo opustiti njive marsikje na strminah Bohorja, kjer je donos itak le skromen. Pa tudi v nižjem gričevju je mnogo njiv v bolj strmih pobočjih, ki bi bila za travnike dosti bolj primerna.

Poljedelstvo kaže v Senovskem podolju že dosti več subalpskih potez kakor v Bizeljskih goricah ali na Brežiški ravnini. Delež žit med njivskimi kulturami se suče med 50 in 55 %, čez 60 % pa se dvigne le v višinskih predelih, kjer gre povečanje na račun zmanjšanelega deleža krmilnih rastlin, ki ga pa v živinoreji kompenzirajo obsežne travnate površine. Sicer pa je delež krmilnih rastlin in vrtnin na tem področju že precej višji kakor na Brežiški ravnini, v čemer se kaže približevanje prilikam v osrednji Sloveniji.

Prehod v subalpske prilike se kaže najlepše v deležu posameznih vrst žit od celotne žitu odmerjene površine. Pšenica zavzema v vseh KLO od ene četrtnine do ene petine z žitom posejane površine, toda delež koruze je precej manjši kakor na Brežiški ravnini, povsod pod 40 %, je pa povečini še nekoliko močnejši kakor delež pšenice, ki prevlada le na ozemlju KLO Veliki kamen. Močnejši delež kakor na Brežiški ravnini in v Bizeljskih goricah imajo tudi

ostala žita, rž 7—9 %, ječmen 8—14 %, oves 6—13 % žitne površine. Pšenico sejejo bolj na težki zemlji, slinovki ali ilovki po gričevju, pa tudi na nekoliko manj težki prsti — prhlci — po prodnih savskih terasah. Po dolinah sejejo največ koruzo, ki pa uspeva tudi sicer povsod razen v najvišjih legah pod Bohorjem. Pridelavek žit krije v glavnem le domače potrebe, kolikor se boljša pšenična moka ni celo uvažala. Sicer pa je v ljudski prehrani koruza prav tako važna kakor v Bizeljskih gorica. Delež vrtnin, predvsem krompirja, je

vedno bolj pomemben, čim dalje gremo proti zahodu. V KLO Dovško in Veliki kamen je vrtninam odmerjena okrog ena šestina vse njivske površine, v KLO Poklek-Leskovec in Zabukovje pa že ena tretjina do ena četrtnina. Močnejši delež vrtnin v KLO Senovo je seveda posledica večjega deleža neagrarnega prebivalstva, ki dovede do večje porabe krompirja. Sorazmerno je močnejši delež vrtnin tudi v KLO Rajhenburg in Blanca, kjer ta moment podkrepí še prisotnost prodnih teras ob Savi, ki so za pridelovanje krompirja posebno ugodne in kjer je tudi možnost udobnega odvoza po železnici. Posebno instruktivno je razmerje med površinami, odmerjenimi krompirju in žitom, kar lepo odraža prehod v osrednje-slovenske prilike. Medtem ko je na Brežiški ravnini na splošno 5 : 1 do 7 : 1, se tu zmanjša okroglo na 3 : 1. Industrijske rastline nimajo v gospodarstvu kakega večjega pomena. Njihov delež od njivske površine znaša 1—3 %. Gojijo le lan, čeprav je lanena obleka za vsakdanjo nošo, ki je pred 50 in več leti še prevladovala, danes skoraj popolnoma izginila; domače platno se uporablja le prav malo.

Sončnic gojijo v čistih nasadih zelo malo, četudi so sicer med koruzo in krompirjem zastopane povsod v nižjih legah. Oljne repice

pred vojno skoraj poznali niso in se je začela uveljavljati šele v zadnjih letih. Krmilne rastline dobivajo v zadnjih desetletjih stalno na pomenu. Predvsem gojijo razne vrste detelje in lucerne, ki jim je odmerjeno povprečno dve tretjini površine pod krmilnimi rastlinami. Vedno več pa sadijo tudi peso, repo in krmsko korenje. K zalogi krmil za živino prispevajo precej strniščni posevki, katerim je odmerjena petina do četrtnina njiv v nižjih predelih, v višjih na Bohorju pa precej manj, ker je vegetacijska doba krajša. Krmska pesa, repa in korenje skoraj popolnoma prevladujejo med strniščnimi kulturami. Ajde sejejo sicer nekaj več kakor v Bizeljskih gorica, v glavnem v srednjem pasu gričevja, toda za prehrano nima posebnega pomena.

Sadjarstvo v Senovskem podolju je precej manj pomembno kakor v Bizeljskih gorica. Skoraj v vseh KLO pride na 100 ha kmetijske površine le 30 do 40 sadnih dreves, torej skoraj polovico manj. Samo KLO Dovško in Zabukovje izkazujeta večji delež. Manjši delež sadnega drevja pod Bohorjem je izraz nekoliko manj toplega poletja, pa seveda tudi precej večjih višinskih razlik v tem predelu. Zaradi tega je delež najbolj odporne vrste — jablan — tukaj še večji kakor v Bizeljskih gorica, saj znaša polovico do dve tretjini vsega sadnega drevja. Vzporedno s tem se močno zmanjša delež sliv, ki jih je povsod, razen v najnižjem delu ob Savi, manj kakor hrušk, ki so po številu na drugem mestu (povprečno sedmina sadnega drevja). Od ostalega sadnega drevja pomenijo nekaj še orehi in češnje, breskev gojijo več šele v zadnjih letih, toda le v nižjem pasu ob Savi. Za prodajo pridejo v poštev skoraj le jabolka iz gričevja pod Bohorjem. Na splošno imajo posestniki precej boljših vrst, kar seveda pomeni sadja za prodajo še dvigne. Prodaja jabolk je za marsikaterega posestnika pomembno dopolnilo njegovih dohodkov. Veliko jabolk in hrušk predelajo tudi v sadjevec, slive pa prodajajo nekaj sveže, še več jih predelajo za žganje.

Vinogradništvo je v Senovskem podolju postranska panoga kmetijstva, kar pa ne pomeni, da ne bi za posamezne posestnike, ki imajo nekaj vinogradov, prodaja vina bila prav dobrodošlo dopolnilo v bilanci njegovega gospodarstva. Vinogradi so na splošno malo obsežni in se držijo le nekaterih izredno ugodnih leg v nižjem gričevju. V višino pod Bohorjem sežejo največ do 500 m. V glavnem so nanizani vinogradi v dveh ožjih pasovih. Prvi pas spremlja južna apniška pobočja Bohorja od Reštanja pa vse do Podsrede. Toda bolj strjeni so le pri Gorjanah nad Koprivnico, kjer za domačine res tudi mnogo pomenijo v celotnem gospodarstvu. Precej vinogradov, četudi le majhnih, imajo tukaj tudi nekateri večji posestniki iz sosednjih vasi. Drugi pas vinogradov pa je po bolj izrazitih in nekaj višjih grebenih iz apnenca, od Žigerskega vrha preko Kališovca in Armeza do južnih pobočij severnega krila Orlice okrog

Križ in Pečic. Nižjega sveta ob Savi se vinogradi izogibajo zaradi nevarnosti megle. V toplejših in bolj sončnih letih je vino iz najlepših leg sposobno tudi za prodajo v druga področja, toda v že nekoliko bolj hladnih letih more zadovoljiti le domači konzum. Rdeča vina v Senovskem podolju močno prevladujejo, četudi ne manjka povsem tudi belih vin. Vinogradi so v glavnem precej stari, skoraj vsi nesortirani, kar seveda ne more vplivati ugodno na kvaliteto vin. Značilno je, da imajo nekateri trdnejši posestniki svoje vinograde tudi v zahodnem delu Bizeljskih goric, predvsem na Sremiču.

Živinoreja. Znatni pomen, ki ga ima živinoreja v kmetiskem gospodarstvu Brežiške ravnine, se tukaj še stopnjuje, saj postane živinoreja glavna kmetijska panoga, tako kakor je tudi sicer v vsej subalpski Sloveniji. Pri tem pa živinoreja zgubi postopno tudi oni značilni subpanonski značaj s poudarkom na svinjereji in močnem perutninarstvu ter se usméri vedno bolj izrazito v rejo goveda.

Govedoreja je tu že tako močna, da število glav govedi na 100 prebivalcev doseže povpreček za Slovenijo. V večini KLO pride na 100 prebivalcev 50—65 glav, razen v KLO Blanca, Dovško in Poklek-Leskovec. Če primerjamo število goveje živine le z agrarnim prebivalstvom, pa se dvignejo številke v večini KLO do 70, ponekod celo še več. Na tem ozemlju pa ne zraste samo pomen govedoreje, temveč je tudi drugače usmerjena. Delež krav je precej manjši kakor na Brežiški ravnini ali v Bizeljskih goricah in se suče od ene tretjine do dveh petin, po drugi strani pa je značilno, da je delež volov tukaj izdatno večji in se suče od ene petine do ene tretjine. V tem se izražajo razlike v načinu izrabe tal, kakor tudi v posestni strukturi. Delež vsaj srednje velikih posestev je tukaj precej večji kakor na primer v Bizeljskih goricah, in na teh raje redijo vole za prodajo kakor pa krave, kajti kakšne trgovsko pomembne predelave mleka predel ne pozna, čeprav se mleko iz krajev, ki so bliže železnici, deloma tudi prodaja. V zvezi s tem je značilno, da se pod Bohorjem krave mnogo manj uporabljajo kot vprežna živina, saj je volov v glavnem dovolj. V večini primerov število volov dosega število krav ali jih celo rahlo preseže, v veliko razliko z Bizeljskimi goricami, kjer je v vinorodnem gričevju krav povprečno desetkrat več kakor volov. Na splošno je vzreja volov za prodajo povsod glavna skrb posestnikov. Manjši posestniki običajno kupijo junce, ki jih uporabljajo nato za delo, potem spitajo in prodajo, večji posestniki pa gledajo, da si vsako leto priredijo toliko pomladka, da morejo spitati par volov. Ta razmeroma močna govedoreja se naslanja na precejšnjo površino travnatega sveta, v prav izdatni meri pa tudi na krmilne rastline, četudi je res, da jih uporabljajo v glavnem le za krave in pitanje volov.

Svinjereja je v Senovskem podolju še vedno zelo pomemben del živinoreje, čeprav jo govedoreja po pomenu prekaša, vsaj pri večjih posestnikih. Pri malih posestnikih pa je običajno prodaja prašičev važnejša kakor prodaja goveje živine. Razen v KLO Rajhenburg in Senovo, kjer redi prašiče tudi znaten del neagrarnega prebivalstva, število prašičev povprečno za eno petino zaostaja za številom goveje živine. Primerjava števila prašičev na 100 prebivalcev kaže, da delež niti ni dosti manjši kakor v Bizeljskih goricah in se suče med 55 in 45. Če upoštevamo le agrarno prebivalstvo, znaša celo od 60 do 80 prašičev na 100 agrarnih prebivalcev, zmanjša pa se na ozemlju KLO, ki segajo više na Bohor ali na Orlico, povprečno na 40 do 50 (KLO Veliki kamen, Zabukovje, Poklek-Leskovec, Pečice). Prašiče povsod prodajajo, vendar bolj pitance kot pa pujske. Za pitanje prašičev pridejo v poštev predvsem krmilne rastline in otrobi, koruza pa le malo.

Ovčereja pomeni tudi v Senovskem podolju za gospodarstvo prav malo, vendar sorazmerno več kakor v Bizeljskih goricah. Vzana je na obsežen delež pašniške površine po strminah Bohorja, kjer izkazujejo KLO, ki segajo sem, od 7 do 12 ovac na 100 prebivalcev. Dejansko je ta številka više po pobočjih Bohorja še večja. Število ovac po nižjem svetu bliže Savi pa je prav tako nepomembno kakor na Brežiški ravnini. Ovce gojijo na Bohorju predvsem zato, ker lahko izrabijo tudi bolj strme pašnike po pobočjih, kamor goveda ne puščajo. Poleg tega pa skromno število ovac goveda pri zimski krmilni dosti ne prikrajša, daje pa vendar nekaj volne za domačo porabo.

Konje redijo tudi pod Bohorjem malo. Na 100 prebivalcev pride 3 do 5 konj, torej približno toliko kakor v Bizeljskih goricah. Voli so kot vprežna živina v pretežno gričevnatem svetu dosti važnejši celo v nižjih legah, tem bolj pa više na Bohorju. Poleg tega pa so mnogo bolj vsestransko uporabni in gospodarsko bolj rentabilni.

Perutninarstvo je običajno dopolnilo kmetijskih obratov, vendar ni tako pomembno kakor na Brežiški ravnini, saj pride na 100 prebivalcev le okrog 80 do 120 živali, pa tudi na 100 agrarnih prebivalcev ne več kakor 150. Pomembnejše je perutninarstvo v nižjih legah, kjer je več njiv. Tu imajo jajca tudi precejšen pomen za prodajo, posebno glede na bližnje industrijske ali rudarske kraje (Senovo, Rajhenburg, Sevnica). Deloma se prodaja tudi živa perutnina.

Gozd je za kmetško gospodarstvo precej važen, ker je skoraj vsa gozdna površina na tem področju v kmetški posesti in je tudi stanje gozdov boljše kakor v Bizeljskih goricah. Prodaja lesa pride v poštev celo za posestnike iz nižjega dela gričevja, seveda ne vsako leto. Redno pa prodajajo les, predvsem drva in jamski les, kmetje

iz višjih zaselkov po Bohorju, kjer les ni dosti manj pomemben kakor živina. Glavni potrošnik mehkega lesa je premogovnik na Senovem, nekaj pa ga tudi predelajo lokalne žage. Sicer pa so za prodajo drva precej pomembnejša, ker je iglastega gozda tudi v višjih legah na Bohorju le malo.

Kozjansko

Kozjansko obsega pas srednje visokega gričevja v terciarnih kameninah nekdanjega sinklinalnega podolja med bolj kompaktnim masivom pretežno apniškega Bohorja na jugu in višjimi vzpetinami Rudnice na severu. Prehod v značilnosti subalpinske Slovenije se tukaj izrazito pozna. Razlika med Bučami in Planino je že bistvena. Medtem ko je okolica Buč še vinorodniško področje, je okolica Planine že izrazito živinorejski predel.

Skladno z morfološkim razvojem je glavna poteza reliefa na Kozjanskem postopno zniževanje gričevja proti vzhodu, ne toliko zmanjševanje razlik med dolinami in slemenami, kakor postopno zniževanje terena na sploh. Ta reliefni okvir ustvarja tudi pogoje za lokalne variacije podnebja, katere pa moremo ugotoviti skoraj le po vegetaciji, ker nam podatki meteorološke postaje v Žusmu povedo nekaj o padavinah, o temperaturi pa prav ničesar. V gričevju med Bistrico in Sotlo je v prisojnih legah hrast še v prevladi, proti zahodu okrog Dobjega in Planine pa je že izjema in na njegovo mesto stopi tudi v prisojnih legah bukev, ki popolnoma prevlada v osojnih legah. V večjih višinah (nad 600 in 700 m) se po Rudnici, predvsem pa po severnih pobočjih Bohorja, že pojavijo tudi iglavci. Vendar pa je le malo kompleksov čistih iglavcev, a še ti so bili umetno nasajeni. V prirodni vegetaciji pa so iglavci, predvsem smreke, povsod v višjih legah pomešani z listavci. Očitno je torej, da imajo okolica Planine in višja pobočja Bohorja in Rudnice precej ostrejšo podnebje, zlasti hladnejše poletje, kot pa Buče, ki so na široko odprte proti dolini Sotle. Nemara najlepše ilustrira ostrejšo klimo na zahodu dejstvo, da nastopi pomlad okrog Planine skoraj dva tedna kasneje kakor ob Srednji Sotli in več kakor tri tedne kasneje kot v okolici Brežic. Celo v dolini Srednje Bistrice med Pilštanjem in Podsredo nastopi po izkušnji domačinov pomlad povprečno dva tedna kasneje kakor v Pišecah takoj onkraj Orlice.

Prst je v tem živahem reliefu, ki obsega tudi različno kame-ninsko osnovo, od predela do predela zelo različna. V nižjem svetu med Bohorjem in Rudnico je prst povečini srednje težka ilovka ali ilovača, ponekod tudi nekaj lažja lapornica, najtežja prst je v dolomitnem in apniškem gričevju med Št. Petrom na Kozjem (rdeča ilovača). Prav dobra prst je v dolini Srednje Bistrice, pa tudi okrog Planine, razen kjer ni pretežka. Po dolinah je prst slabša in bolj

peščena. Sicer pa je peščena prst tudi marsikje v bolj strmih pobočjih. Na splošno pa se spreminja prst z vsako obliko reliefa in kamninsko osnovo.

Kozjansko, ki leži vstran od komunikacijskih linij, je še danes eden izmed najbolj izključno agrarnih predelov Slovenije, saj je delež agrarnega prebivalstva tukaj tako močan, kakor le malokje drugje. Kmetijstvo je z izjemo drobne, čisto lokalne obrti in izkoriščanja gozda edina gospodarska panoga. Prirodne osnove zanj se lepo odražajo v deležu posameznih vrst kulturnega zemljišča, kakor kaže naslednja tabela:

Delež zemljiških kategorij v odstotkih

KLO	Njive	Travniki	Pašniki	Gozd	Vinogradi
Drensko rebro	18,4	30,9	13,4	25,3	7,3
Lesično	10,4	17,9	12,8	55,1	1,1
Prevorje	21,5	32,6	17,0	23,3	1,2
Dobje	18,7	24,7	13,4	30,4	0,4
Marof	12,2	27,1	7,9	50,7	0,1
Planina	11,7	29,2	8,0	48,2	—
Št. Vid	11,4	19,2	10,2	57,8	0,4
Zagorje	18,1	23,4	20,7	31,6	0,5
Kozje	17,7	21,8	11,1	44,2	1,9
Podsreda	13,6	17,4	18,7	45,9	1,6
Žusem	9,9	21,5	11,2	53,6	1,6

Podobno kakor v Senovskem podolju, narašča delež gozda, čim bolj se oddaljujemo od doline Sotle proti zahodu v višje, bolj hribovite kraje. Medtem ko znaša v vzhodnem delu okrog petino do eno četrtno, se dvigne delež gozda v višjem delu gričevja že do ene tretjine (KLO Prevorje, Zagorje, Dobje), še znatno višji pa je povsod, kjer ozemlje posameznih KLO sega višje v pobočja Bohorja in Rudnice. Razmerje med posameznimi vrstami kulturnega zemljišča pokaže prehod v subalpske prilike še bolj nazorno. Delež njiv se zmanjša od ene četrtnine na nižjem vzhodu na eno šestino do ene petine v višjih predelih. Delež travnatega sveta, ki je še v KLO Drensko rebro skoraj še enkrat večji od površine njiv, se proti višjemu zahodu kmalu zviša za trikratni obseg njiv ali še več, pri tem pa je domala povsod delež pašnikov precej manjši kakor delež travnikov. Kako je površina travnikov odvisna od reliefa, lepo pokažejo podatki za KLO Planina in Marof, ki ležita že visoko, pa vendar zavzemajo pašniki le četrtno travnate površine, kajti svet je tu precej manj strm kakor v ostalih KLO, ki obsegajo tudi predele z isto višino. Zelo poučen za prehod iz subpanonskih prilik v

subalpske so podatki o pojemanju deleža vinogradov od celotne površine. V KLO Drensko rebro obsegajo vinogradi še kar znatne površine ($\frac{1}{14}$ celotne površine), dalje proti zahodu pa se hitro zniža na 1 do 2% vse površine celo v KLO Prevorje, katerega ozemlje je razmeroma še najnižje. Dalje proti zahodu vinogradi skoraj izginejo z izjemo malih nasadov samorodnic, ki pa nimajo nobenega gospodarskega pomena.

Primerjava današnjega stanja z onim v preteklosti kaže v tem predelu prav tako kakor drugje med Savo in Sotlo, da se je današnja razporeditev kulturnega zemljišča ustalila v glavnem že pred sto leti.

Delež kulturnih kategorij od vse površine v odstotkih

Kat. občina	Leto	Njive	Travniki	Pašniki	Gozd	Vinogradi	Skupaj
Podsreda . .	1825	13,3	14,9	6,9	58,3	9,0	93,4
	1896	15,9	15,3	10,1	58,1	0,2	99,6
	1940	15,7	15,5	10,1	57,8	0,4	99,5
Drensko rebro . .	1825	26,9	28,2	9,9	28,3	3,1	96,4
	1896	29,2	29,2	9,1	24,7	4,6	94,8
	1940	31,4	24,6	7,8	24,6	2,7	87,1
Planinska vas . . .	1825	28,0	22,8	16,4	20,4	3,6	91,2
	1896	36,3	23,4	13,2	20,4	5,5	98,8
	1940	35,8	24,5	16,3	19,8	3,0	99,4

V primerjavi s Senovskim podoljem ali Bizeljškimi goricami pokažejo podatki, da se je delež površine njiv povečal vendar nekaj bolj izdatno, zlasti še v vinogradniškem področju katastrske občine Drensko rebro, pa tudi v visoko ležeči katastrski občini Planinska vas. Zelo poučna bi bila tudi primerjava za vravnjeno področje okrog Planine, toda žal za to ni podatkov. Delež travnikov se je na splošno nekoliko povečal, a ne posebno izrazito. Preseneča, da je narasla celo površina pašnikov, padla pa površina vinogradov, četudi ne bistveno, razen v katastrski občini Podsreda. Ker se pri splošnem, četudi v celoti ne posebno izdatnem naraščanju kmetijske površine gozdna površina ni mnogo zmanjšala, je očitno, da gre predvsem za izrabo prej neproduktivnih tal, izrabo, ki jo je poklicalo šele postopno pomanjkanje kmetijske površine v zvezi z naraščanjem prebivalstva. Dejstvo, da je gozd danes povsod v nižjih legah pod 500 m in ponekod tudi še čez omejen tudi skoraj le na bolj strma pobočja, kaže, da v nižjem področju gozda ne bo mogoče več bistveno skržiti. Bolj vravnjene ploskve, ki bi prišle v poštev za njive, so v vzhodnem delu domala popolnoma izkoriščene, nekaj več takega sveta je okrog Dobjega in Presečnega. Načrtno gospodarstvo s kulturno površino tu ne more računati s kakršnokoli znatno povečavo, pač pa je aktualna bolj smotrna raz-

podelitev njivske površine. Zaradi pomanjkanja orne zemlje so danes njive marsikje v višjem in bolj strmem vetu nego je primerno za obdelovanje. Posebno dosti takega sveta je po južnih pobočjih Rudnice. Hkrati s spreminjanjem reliefa in prirodnih pogojev sploh proti zahodu, se v tej smeri znatno spremeni posestna struktura gospodarstva. Že primerjava povprečne velikosti kmetijskega posestva po ozemlju posameznih KLO lepo pokaže postopno naraščanje velikosti posestev proti višjemu, bolj gozdnatemu zahodu. V predelu sorazmerno nizkega gričevja med Srednjo Bistrico in Sotlo povpreček ni dosti večji kakor v Brežiški ravnini in se suče okrog 5 ha, toda proti zahodu stalno narašča in znaša na ozemlju najvišje ležečih KLO Planina in Marof že čez 8 ha.

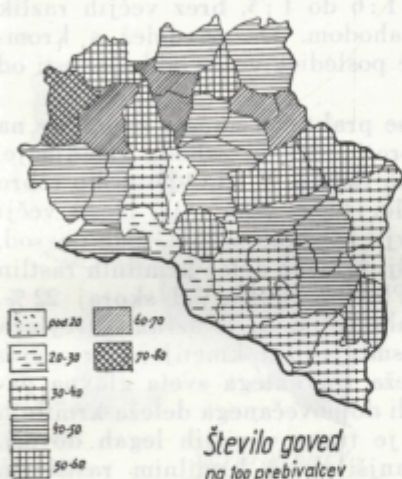
Delež kmetijskih posestev po kategorijah (v odstotkih)

KLO	Od 0 do 2 ha	Od 2 do 5 ha	Od 5 do 10 ha	Nad 10 ha	Povprečna velikost posestev
Drensko rebro	21,6	32,2	27,4	18,8	5,1 ha
Lesično	28,7	28,7	27,3	15,3	5,3 ha
Prevorje	21,4	43,8	24,1	19,7	6,0 ha
Dobje	17,0	29,3	24,8	26,9	6,9 ha
Marof	6,1	32,3	32,8	26,8	8,6 ha
Planina	13,2	25,2	33,4	28,2	8,2 ha
Št. Vid	31,8	32,4	21,1	14,7	5,3 ha
Zagorje	15,3	25,2	32,5	27,0	7,4 ha
Kozje	31,2	26,3	33,1	9,4	4,7 ha
Podsreda	23,7	27,3	29,8	19,2	5,8 ha
Žusem	23,2	29,5	33,1	14,2	5,5 ha

Četudi mala posestva na nižjem vzhodu še precej prevladujejo, njihov delež proti zahodu stalno pada, obenem pa narašča delež srednjih in večjih obratov. Kljub temu, da delež prav malih posestev tu ni tako visok kot v Bizeljskih goricah, je vendar malih posestev pod 5 ha sorazmerno še vedno več kot polovica, razen v neposredni okolici Planine. To dejstvo pa pomeni pri do sedaj slabih možnostih za specializacijo kmetijstva (razen deloma pri vinogradništvu) prav tako, da večina posestnikov usmerja proizvodnjo predvsem v pridelovanje živil za domačo porabo, ki pa jo zaradi pomanjkanja ornice itak komaj krijejo. Zato pride za prodajo v poštev predvsem živina oziroma živinorejski proizvodi, kolikor ni na nižjem vzhodu v nekaterih krajih vino tudi še važno. Delež kočarjev, ki se preživljajo v veliki meri z dninami in prodajajo le jajca, mleko, sadje in kakega prašiča, v vzhodnem delu ni dosti manjši kakor na Brežiški ravnini in v Bizeljskih goricah, pa tudi na zahodu ni neznatn.

Poljedelstvo

Še bolj kot samo razmerje med zemljiškimi kategorijami kaže prehod v subalpske prilike razmerje posameznih skupin njivskih sadežev. Delež žit od površine njiv je največji na vzhodu, kjer znaša skoraj 70 % (KLO Drensko rebro), sicer pa se suče okrog 60–65 %. Razmeroma velik delež žit na vzhodu je posledica manjše površine posestev, kjer si lastniki želijo predvsem zagotoviti koruzo

in pšenico kot osnovni hranili, živinoreji pa posvečajo manjšo pažnjo. Najbolj izrazito se pokaže prehod v naraščanju deleža pšenice proti zahodu. Četudi v vsem nižjem delu gričevja s koruzo posejajo še vedno več površine kakor s katerim koli drugim žitom, njen delež vendar nikjer ni tako visok kot na Brežiški ravnini ali v Bizeljskih gorinah. V višjem zahodnem delu zavzema koruza še vedno pomemben delež med žiti, a se vendar uvrsti na drugo mesto za pšenico. Podatki o deležu koruze in pšenice za ozemlja nekaterih KLO lepo pokažejo ta prehod. V KLO Podsreda zavzema koruza še 57,8 %, pšenica pa 25,4 %; v KLO Lesično zavzema koruza 50 %, pšenica 31,8 %; v KLO Zagorje zavzema koruza 45,8 %, pšenica pa 36,7 %; v KLO Dobje zavzema koruza 36,0 %, pšenica 38,5 %; v KLO Planina zavzema koruza 23,0 %, pšenica 41,5 %. Pšenica prevlada nad koruzo v vseh KLO, ki so v višjih legah (Št. Vid Planina, Marof, Dobje, Zusem). Očitno je, da je temu vzrok ostrejša podnebje na zahodu.

Od ostalih žit je najvažnejši oves, ki ga sejejo povsod precej več kakor rži in ječmena. Skupno zavzemajo ta žita na zahodu skoraj še enkrat večji delež njivske površine kakor na vzhodu, kar

ni le odraz razlik v podnebju, temveč tudi odraz močnejše živinoreje na zahodu. Proizvodnjo žit porabijo skoraj vso doma, le oves je prišel pred vojno v poštev tudi za prodajo.

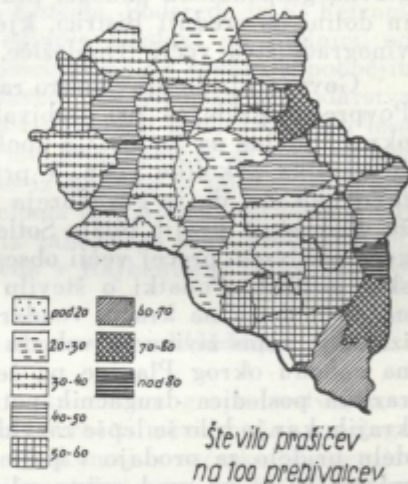
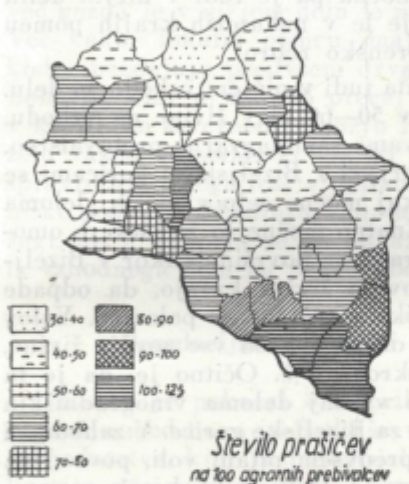
Vrtnine zavzemajo razmeroma skromnejši delež kakor v Senovskem podolju. Njihov delež se suče od 14 do 18 % površine njiv, do ene četrtnine pa se dvigne v KLO Lesično in Žusem. Krompir obsega od tega deleža povsod tri četrtnine do štirih petin, v KLO Žusem celo devet desetin. V primeri s Senovskim podoljem sadijo v tem predelu na splošno manj krompirja. Razmerje med površino, odmerjeno žitom in krompirju, je 1 : 6 do 1 : 5, brez večjih razlik med nižjim vzhodom in višjim zahodom. Da je delež s krompirjem posajene površine manjši, je posledica večje oddaljenosti od neagrarnih potrošnih centrov.

Medtem ko se delež vrtnin, ki se praktično nanaša skoraj le na krompir, od vinorodnega vzhoda proti višjemu zahodu zmanjšuje, pa narašča v tej smeri delež krmilnih rastlin. V KLO Drensko rebro je krmilnim rastlinam odmerjeno le 11,8 % vseh njiv. Dosti večji tudi ni njihov delež v nižjem gričevju zahodno od tod, toda povsod, kjer obsegajo ozemlja KLO tudi višji svet, se delež krmilnih rastlin močno poveča in doseže v KLO Planina in Šv. Vid skoraj 22 %. Večji delež krmilnih rastlin na zahodu pa ni le izraz ostrejšega podnebja, temveč tudi drugačne usmerjenosti kmetijstva v višjih legah. Tam je zaradi velikega deleža travnatega sveta glavna pagona živinoreja, in ta je dovedla tudi do povečanega deleža krmilnih rastlin med njivskimi sadeži. Ker je trave v višjih legah dovolj, odpade na deteljo sorazmerno manjši delež krmilnim rastlinam odmerjene površine kot v Bizeljskih goricah ali tudi na Sotelskem, povprečno komaj dobra polovica. Ne smemo tudi prezreti okoliščine, da je koruze tukaj precej manj in tudi krompirja ne posebno mnogo, zaradi česar je treba za krmljenje prašičev sejati več korenja, pese in buč. Za prehrano prašičev prispeva precej tudi pridelek raznih strniščnih krmilnih rastlin, s katerimi posejejo nekako 10 do 15 odstotkov vse površine njiv, toda tudi v nekoliko višjih legah ne manj kot na nižjem vzhodu. Ajda zavzema od te površine le redko več kot 10 %. Bolj rentabilne krmilne rastline jo povsod izrivajo.

Industrijske rastline nimajo v področju na Kozjanskem danes skoraj nobenega pomena. Lan, ki so ga še pred pol stoletjem mnogo sejali, so opustili domala popolnoma. V zadnjih letih so začeli uvajati oljno repico in pospeševati gojenje sončnic v čistem nasadu. Ker pa je malo dobre zemlje, ki jo ti dve rastlini zahtevata, jima je odmerjena le zelo neznatna površina, nikjer celih 2 % površine njiv.

Sadjarstvo. Na Kozjanskem je sadjarstvo prav dobro razvito in tudi precej pomeni za gospodarsko vrednost predela. Število sadnega drevja je precej večje kakor v Senovskem podolju, saj

pride na vzhodu od 80 do 100 sadnih dreves na 100 ha kmetijske površine (KLO Drensko rebro), pa tudi sicer je povsod okrog 50 do 65, več na vzhodu kakor na zahodu. Razlika v klimatskih pogojih za sadjarstvo se lepo pokaže v deležu posameznih vrst sadnega drevja. Jablane so seveda močno v prevladi s 45—65 % vsega sadnega drevja. Prav pomembne so tudi slive, ki na vzhodu predstavljajo približno tretjino vsega sadnega drevja, pa tudi okrog Planine še do eno petino. Sicer so najbolj zastopane hruške z 10

do 20 %, več na zahodu kakor na vzhodu. Od ostalega sadnega drevja so pomembni do neke mere še orehi, češenj in breskev pa je zelo malo. Za prodajo pridejo v poštev skoraj le jabolka pa sadjavec iz njih in iz hrušk, v vzhodnem delu pa prodajajo slive in še bolj slivovko. Boljše vrste jabolk so pred vojno celo izvažali. Sadjarstvo, ki je že danes dobro razvito, bi moglo postati gotovo še pomembnejše, predvsem jabolka. Posebno na zahodu, kjer so vinogradi le izjeme, bi moglo postati sadje, ki pri dobri negi lepo uspeva, glavno dopolnilo živinoreje.

Vinogradništvo. Vinogradi imajo večji pomen le v nižjem vzhodnem delu, predvsem okoli Drenskega rebra, Zdol in Zeč. Proti zahodu pa so vinogradi omejeni le na prav posebno ugodne lege, največ še na južna pobočja v grebenu iz litavskega apnenca med Žegrom in Dobležičami. V vzhodnem delu so vinogradi skoraj na vseh proti jugu obrnjenih pobočjih, toda na splošno nikjer sklenjeni v večje komplekse. Na zahodu sežejo posamezni vinogradi na prisojnih pobočjih do višine 550 m (pri Planinski vasi, okrog Prevorja in Žegra ter pri Št. Vidu), vendar so to že skrajne meje in vino iz teh visokih vinogradov ni posebno dobre kvalitete.

V celoti so vinogradi zahodno od Pilštanja že bolj izjeme brez posebnega gospodarskega pomena. Podobno je tudi v gričevju ob levi strani doline srednje Bistrice, kjer so le v najbolj sončnih legah. Vina s Kozjanskega na splošno zaostajajo za bizeljskimi ali sotelskimi. Le tu in tam je v nižjem vzhodnem delu kakšna lega, ki daje ob primerni negi njim enaka vina. Vinski pridelek v celoti ni velik in se skoraj brez izjeme porabi doma in v najbližji okolici.

Živinoreja. Živinoreja je v vsem višjem zahodnem delu glavna gospodarska panoga, prav močna pa je tudi v nižjih delih in dolini ob srednji Bistrici, kjer je le v nekaterih krajih pomen vinogradništva večji (Dobležiče, Drensko rebro).

Govedoreja je prav dobro razvita tudi v nižjem vzhodnem delu. Povprečno pride na 100 prebivalcev 50—60 glav živine na vzhodu, okrog Planine pa 70—60. Če upoštevamo samo agrarno prebivalstvo, je številka nekoliko višja. V primerjavi z Bizeljskimi goricami se takoj pokaže, da je govedoreja tukaj močna celo v nižjih, deloma že vinorodnih krajih bližje Sotle. Znatno močnejšo živinorejo omogoča predvsem precej večji obseg travnate površine kakor v Bizeljskih goricah. Podatki o številu goveje živine kažejo, da odpade največji delež na krave, vendar nikjer več kakor polovico. Volov izkazuje popis živine na vzhodu le okrog 5 % od vse goveje živine, na zahodu okrog Planine pa že okrog 15 %. Očitno je, da je ta razlika posledica drugačnih potreb v vsaj deloma vinogradniških krajih, kar je bilo še lepše razvidno za Bizeljske gorice. V zahodnem delu pridejo za prodajo v poštev predvsem pitani voli, povsod pa mleko, ki so ga pred vojno mlekarni v Dobjem in Lesičnem predelovali tudi v presno maslo. Okrog Planine pride vzreja volov za prodajo še najbolj v poštev, kajti travnatega sveta je tu obilo, pa tudi krmilnih rastlin pridelujejo več kakor v okolici. Posebno spodbudno za vzrejo volov okrog Planine so bili v preteklosti zelo pomembni sejmi za vole na Planini, kjer se je prodalo zelo mnogo pitanih volov. Kmetje iz okolice Planine do neke mere celo kupujejo v sosedstvu mlajšo živino, jo spitajo in nato na teh sejmih prodajo.

Kakor pomen govedoreje proti zapadu narašča, tako se zmanjšuje pomen svinjereje. V vzhodnem delu pride na 100 prebivalcev še okrog 55 prašičev, število pa pade proti zahodu na 40—50, toda večje je zopet v KLO Planina in Marof, kjer je več njivske površine. Prašičjereja ima tukaj mnogo manjši pomen kakor v Bizeljskih goricah, čeprav prašiče prodajajo povsod, tako mlade kot še bolj pitance. Na splošno daje goveja živina večje dohodke, razen pri malih posestnikih.

Ovčereja v tem predelu ni bila nikdar gospodarskega pomena. Travnatega sveta, ki bi ga druga živina ne mogla izrabiti, tukaj skoraj ni, korist od ovce pa je v primerjavi z govejo živino mnogo manjša. Ovčereja je v stalnem nazadovanju, le po vojni se je začasno nekoliko opomogla. Na 100 prebivalcev pride povprečno le

okrog 5 ovac, okrog Planine celo do 10. V nižjem gričevju pa ovac skoraj ni.

Precejšen pomen ima perutnina, ki je pride na 100 prebivalcev od 100 do 120. Razmeroma majhna proizvodnja žit, večji obseg perutninarstva onemogoča. Za prodajo pridejo v poštev le jajca, ki jih pa precej izvažajo predvsem v Celje.

Izraba gozda je prav pomembna ob Bohorju in Rudnici. V nižjih legah, kjer je gozd močno izkrčen, pa nima skoraj nobene gospodarske vrednosti, razen v kolikor daje drva in steljo. Nekaj več gozda je v nižjem delu le med Kozjem, Podsredo in Št Petrom. Več kakor lokalni pomen imajo edinole gozdovi po Rudnici, od koder prodajajo predvsem drva, posebno pa na severnih pobočjih Bohorja, kjer je tudi že precej iglavcev. Za kmetijska gospodarstva v krajih ob severnem vznožju Bohorja pomeni prodaja drv in lesa zelo važen gospodarski vir, ki se mu pridružujejo še dohodki od spravljanja tujega lesa v dolino. Les iz Rudnice se odvažá do železniške postaje v Mestinju, kjer se deloma tudi predela na tamkajšnji žagi, les z Bohorja se pa odvažá iz zahodnega dela proti Sevnici, iz vzhodnega dela pa preko Podsrede v Rajhenburg in na Senovo.

Populacijski problemi in agrarna preobljudenost

Kakor je pokazal oris prilik v kmetiskem gospodarstvu, ima področje med Savo in Sotlo še v zelo izraziti meri značaj zaprtega gospodarstva, kjer je industrializacija komaj v začetku, komercializacije proizvodnje šibka, avtarhične težnje pa so še zelo žive. Korenine tega stanja v kmetijstvu so predvsem v veliki prevladi male posesti, v strukturi prebivalstva pa imajo te razmere odraz v visoki agrarni in poljedelski gostoti, ter kljub pomanjkanju pomembnejše industrije oziroma drugih gospodarskih virov tudi v razmeroma visoki navadi, aritmetični gostoti prebivalstva, ki pa pojema, čimbolj slabijo v kmetiskem gospodarstvu supanonske poteze.* Za primerjavo prilik od področja do področja se moremo nasloniti na spodnjo tabelo, ki v pregledni obliki pokaže razmere v gostoti prebivalstva za vse področje med Savo in Sotlo.

Gostota prebivalstva po podatkih popisa prebivalstva od 15. marca 1948

KLO	Navadna	Agrarna	Poljedelska
Stari grad	77	74	138
Brežice okolica	120	77	171
Dobova	99	83	184

* Agrarna gostota pove koliko ljudi, ki se preživljajo od kmetijstva, živi na km² agrarnega zemljišča, t. j. njiv, vrtov, vinogradov, travnikov in pašnikov. Poljedelska gostota pa pove, koliko agrarnega prebivalstva živi na 1 km² njiv, vrtov in sadovnjakov ter vinogradov.

	KLO	Navadna	Agrarna	Poljedelska
Artiče		52	61	150
Kapele		76	88	194
Videm		110	82	166
Zdole		68	138	245
Sromlje		63	118	207
Pišece**		55	98	215
Dedna vas**		90	81	122
Bizeljsko		102	140	240
Stara vas		108	128	223
Globoko**		68	106	197
Blanca		73	93	203
Rajhenburg		153	80	177
Zabukovje		48	97	287
Poklek-Leskovec		48	71	283
Dovško		61	88	267
Senovo		165	60	156
Veliki kamen		43	53	187
Veternik (bivši)		29	83	439
Pečice		36	105	269
Stolovnik		74	97	207
Drensko rebro		80	107	288
Podsreda		58	89	269
Kozje		87	105	279
Lesično		50	95	347
Prevorje		89	114	363
Dobje		84	108	377
Marof		46	77	296
Planina		49	67	271
Št. Vid		49	96	323
Zagorje		61	83	288
Žusem		68	122	465
Podčetrtek		72	107	247
Polje		79	103	261
Sempeter		76	101	242
Buče		88	102	206

** V obsegu iz leta 1948.

Primerjava po različnih področjih pokaže, da je gostota prebivalstva v ravnini in nizkem gričevju v splošnem zelo visoka in precej presega povpreček za Slovenijo.

Najgostejše je naseljena Brežiška ravnina in Bizeljske gorice, kjer gostota vsaj v polovico KLO preseže 100 ljudi na kvadratni kilometer, vendar je tako visoka predvsem tam, kjer je že znaten del prebivalstva zaposlen v nekmetijskih poklicih (KLO Brežice-okolica, Dobova). V skoraj izključno agrarnem področju na Bizeljskem pa je gostota čez 100 že izjema, ki jo omogoča prvic močno vinogradništvo, drugič pa znaten delež rodovitne zemlje v ravnini ob Sotli. Sicer pa tudi tipično vinorodno področje Bizeljskih goric izkazuje precej manjšo gostoto (KLO Sromlje in Pišece), celo manjšo, kakor področje ob robu gričevja, kjer je delež vinogradništva v gospodarstvu manjši, pa je dosti rodovitega polja (KLO Globoko in Kapele), četudi je delež agrarnega prebivalstva skoraj povsod enak in tudi ni bistvenih razlik v posestni strukturi. Ta primerjava pokaže da vinogradništvo za Bizeljske gorice in deloma Brežiško ravnino razen na Bizeljskem, vendar ni tako pomembno, da bi omogočilo večjo gostoto prebivalstva, če ni na razpolago tudi dovolj rodovitnih polj. To potrjuje tudi dejstvo, da je agrarna, pa tudi poljedelska gostota v gričevju le neznatno večja. Povezanost navadne gostote prebivalstva z agrarno in poljedelsko gostoto je očitna, če primerjamo prilike na Bizeljskem (KLO Bizeljsko in Stara vas) s področjem ob robu gričevja (KLO Artiče), kjer je ozemlje deloma ravnina z zelo plodno prstjo, deloma rahlo razrezano gričevje. Gostota prebivalstva je na Bizeljskem še enkrat večja, nekako toliko tudi agrarna in poljedelska gostota. To pa že pokaže, če upoštevamo le agrarno prebivalstvo, na večjo donosnost njivske površine (v statističnem smislu, torej njiv, sadovnjakov, vrtov in vinogradov), torej posledica precej bolj znatnega deleža vinogradov. Pokaže se, da na Bizeljskem enaka površina kulturnega zemljišča preživlja skoraj dvakrat toliko ljudi, kakor sicer na obrobju Bizeljskih goric. Z ozirom na navadno gostoto prebivalstva pride to dejstvo še bolj do izraza, ker je v KLO Artiče delež neagrarnega prebivalstva precej večji kakor na Bizeljskem. Agrarna in poljedelska gostota, ki jo izkazujejo KLO Artiče, je nadpovprečno nizka, kajti vse ostalo področje v sosedstvu, ki je pretežno ali povsem v ravnini, izkazuje že višje številke, ki boljše pokažejo, kolika je povprečna agrarna gostota. Ta znaša ca. 75—85 na ravnini, ter 105—115 v vinorodnem gričevju. Pri tem pa ne gre prezreti dejstva, da je zlasti na področju KLO, ki so bliže železniške proge in večjih neagrarnih središč, razmeroma znaten delež neagrarnega prebivalstva, ki živi v gospodinjstvi skupnosti s svojimi agrarnimi sorodniki ter tako znatno prispeva k uravnovešenju njihovega gospodarskega stanja. Zato smemo smatrati, da pomeni kljub sorazmerno nizkem življenjskem standardu večine posestnikov pri dosedanjem načinu kmetijske tehnike agrarna gostota nad 75 v ravnini in nad 90—100 v gričevju

že agrarno prenaseljenost. V tem primeru je prav inštruktiven tudi primer Dobove, ki je skoraj izključno v ravnini in kjer ima posest vinogradov močno podrejen značaj. Agrarna gostota znaša tu 83, poljedelska pa 184, torej ni dosti manjša kot v vinorodnem gričevju. Pri tem živi od kmetijstva le 60 % prebivalstva, katerega življski standard je prav skromen. Nadalje ne gre prezreti, da v KLO Dobova prav mala posestva do 2 ha obsegajo skoraj polovico vseh kmetijskih obratov. Zaradi tega se zdi, da je meja za agrarno prenaseljenost — agrarna gostota 75 — postavljena prej prenizko kakor previsoko. V vsem tem področju ne smemo prezreti tudi okoliščine, da so dohodki od gozda, ki so sicer v osrednji Sloveniji tako pomembni, tu le minimalni celo za srednje in večje posestnike. Pa tudi za vinorodno gričevje se zdi, da meja za agrarno prenaseljenost — agrarna gostota 100 — ni pretirano nizka. Četudi pokažejo podatki za bivši KLO Dedna vas, da je tam agrarna gostota le 81 (oziroma poljedelska 122), kajti delež vinogradov od kmetijske in njivske površine je v tem primeru izjemno visok. Tudi primerjava podatkov za poljedelsko gostoto pokaže, da je agrarna prenaseljenost akutna za vse Bizeljske gorice in Brežiško ravnino. Poljedelska gostota 170—190, ki jo izkazuje v povprečju ravninski del, je že razmeroma zelo visoka, relativno skoraj bolj kakor poljedelska gostota od 200 do 240 v gričevju, kjer predstavljajo znaten delež njivske površine vinogradi.

Senovsko podolje izkazuje že precej manjšo gostoto prebivalstva in ker je v glavnem prav tako pretežno agrarno, seveda tudi razmeroma nižjo agrarno gostoto, toda v glavnem večjo poljedelsko gostoto kakor Bizeljske gorice, kar je povsem v skladu s spreminjanjem prirodnih in gospodarskih osnov in kaže prehod v prilike v osrednji Sloveniji. Z izjemo KLO Senovo in Rajhenburg, kjer je izkoriščanje premogovnika dovedlo do večje koncentracije neagrarnega prebivalstva, opazimo, da je gostota prebivalstva največja tam, kjer so kmetijski viri najbolj obilni, t. j. v nižjem svetu ob Savi in pojema, čim višje v pobočja Bohorja segajo ozemlja posameznih KLO. V KLO Stolovnik in Blanca navadna gostota ne zaostaja dosti za gostoto na Brežiški ravnini, precej nižja pa je ob vznožju Bohorja in posebno v višjih legah (bivši KLO Veternik). Agrarna gostota je v tem področju mnogo bolj enakomerna, nekako med 80 in 100, vendar nam ta številka ne da povsem zanesljive slike o agrarni nasičenosti. Delež njivske površine v primerjavi s travniki in pašniki zelo koleba, zaradi česar je možna boljša presoja šele s primerjavo poljedelske gostote. Ta znaša od 170 do 200 v nižjem svetu, kjer razmerje med njivsko in travnato površino ni bistveno drugačno kakor v Bizeljskih goricah, pač pa znatno naraste povsod, kjer sega ozemlje posameznih KLO višje na pobočja Bohorja, povprečno nad 260—280. Vendar gre ta višja številka v glavnem na račun naselij v višjih legah, kjer pa je poljedelska gostota dejansko še mnogo večja, kar priča visoka številka 439 za bivši KLO Veternik (kjer pa

znaša agrarna gostota le 83). Kljub temu, da je agrarna gostota v gričevnatem svetu Senovskega podolja za malenkost nižja kakor v Bizeljskih goricah, problem agrarne prenaseljenosti tukaj ni manj aktualen, nemara še celo bolj. Četudi je v nižjih legah pod Bohorjem tudi nekaj vinogradov, je njihov delež vendar neprimerno manjši kakor v Bizeljskih goricah in s tem njihov pomen za agrarno prebivalstvo. Po drugi strani je pomen gozda, razen pri višjih naseljih, tudi tukaj še skromen. Zdi se, da moremo postaviti kot mejo za agrarno prenaseljenost tudi v tem področju agrarno gostoto med 70—80, razen za višje predele, kjer pa jo je mnogo težje postaviti, a vsekakor še nižje.

Na Kozjanskem navadna gostota prebivalstva pojema z odaljevanjem od panonskega obrobja v višje kraje na zahodu. V nižjem delu gričevja je na splošno še zelo visoka, čez 80 (KLO Drensko rebro, Prevorje, Dobje), posebno ker je to skoraj povsem agrarno področje. V zvezi s tem je tudi agrarna gostota visoka, na splošnem med 100 in 120, torej sorazmerno višje kot v Senovskem podolju, kjer so sicer prilike podobne. Res pa je vsaj v vzhodnem delu precej pomembno vinogradništvo, ki omogoča večjo gostoto, kar se seveda pozna pri poljedelski gostoti. Poljedelska gostota je že v nizkem delu znatna in dosega številke najbolj tipičnih vinorodnih predelov (nad 200, kot Bizeljsko), nato pa proti višjem zahodu narašča do okrog 350. Navadna gostota prebivalstva v drugi skupini KLO (Zagorje, St. Vid, Planina, Marof), ki obsegajo večji ali pretežni del višjega sveta, je skoraj za polovico nižja. Agrarno prebivalstvo je tudi v enaki prevladi, toda delež gozda od celotne površine je tudi precej večji. Nekoliko drugače je z agrarno gostoto, ki je tudi na splošnem nižja, vendar ne mnogo, saj znaša v povprečju še vedno okrog 80—90, kar je pri visoki poljedelski gostoti (270—320) še vedno zelo mnogo. Četudi daje gozd pri višjih naseljih že precej pomembne dohodke, so vendar ti višji predeli prav gotovo agrarno prenaseljeni, saj moramo računati, da je pri višjih naseljih pri tej skupini poljedelska gostota dejansko še višja, taka, kakor jo izkazuje KLO Žusem, kjer preseže 450. Izjema je le področje okrog Planine, kjer je i agrarna i poljedelska gostota sorazmerno nižja, kar je posledica večjih vravnjenih površin s precejšnjim deležem njiv, pa tudi najbolj ugodne posestne strukture na tem področju.

Sotelsko izkazuje precej enakomerno navadno gostoto prebivalstva okrog 75. Tudi agrarna in poljedelska gostota je presenetljiva enakomerno nekaj nad 100, oziroma 250. Dejansko je seveda v sami dolini Sotle agrarna gostota nižja, ne pa toliko poljedelska gostota, saj je delež travnatega sveta v primeri z njivami zelo izdaten. V primerjavi z Bizeljskimi goricami, kjer je pri približno enaki agrarni gostoti poljedelska gostota sorazmerno nižja kljub močnejšemu vinogradništvu, se pokaže, da je dolina Sotle agrarno prenaseljena še v toliko večji meri. Vsekakor pomeni agrarna

gostota 90 že zgornjo mejo za agrarno prenaseljenost. Že današnja agrarna gostota je mogoča le zaradi prav nizkega življenskega standarda prebivalstva na tem področju.

Gibanje prebivalstva. Znatna navadna gostota prebivalstva, posebej pa še velika agrarna gostota, ki pomeni v večini primerov že agrarno preobljudenost, daje ob pomanjkanju vsakršne večje industrializacije temu delu panonskega obrobja med Savo in Sotlo oni značaj stagnacije prebivalstva ali celo depopulacije, ki traja že več kot tričetrst stoletja.

Pogled na karto gibanja prebivalstva v Sloveniji v dobi od 1880 do 1931, objavljeno v delu dr. A. Melika (Slovenija I, 2. del, str. 406) pokaže, da se je prebivalstvo v tem področju povečalo edino le v ozkem predelu ob železnici in v bližini Senovega in Rajhenburga. To je prav ono ozemlje, katero še danes izkazuje bolj znaten delež delavstva, ki je to povečanje omogočil. Res znatno povečanje v tej dobi izkazuje edinole Senovo, kjer se je prebivalstvo povečalo za več kakor polovico, ko se je na veliko začel izkoriščati premogovnik. Sicer pa vse ostalo področje izkazuje stagnacijo ali pa celo dokaj izrazito depopulacijo. Pri tem pa se očitno pokaže, da je bila depopulacija največja prav na Kozjanskem in Sotelskem, na področju, ki je od glavnih prometnih žil najbolj oddaljeno. Toda tudi tukaj je bila depopulacija za več kakor 11 % omejena na nižji del tega ozemlja, kjer po invaziji peronospor marsikaterega vinograda niso obnovili in kjer večje izkoriščanje gozda ni prišlo v poštev. Prav izkoriščanje gozda, ki se je tedaj začelo v večjem obsegu, je vsaj začasno rešilo depopulacije višje ležeče kraje na tem področju, kjer je delež gozda večji in boljša tudi njegova kakovost. Res pa je, da so tudi posestne prilike tukaj ugodnejše. Značilno je, da se tudi okoli Žusma, kjer doseže poljedelska gostota izredno visoke številke (vsaj danes), prebivalstvo ni zmanjšalo toliko, kot v nižjem vinorodnem gričevju. Primerjava po omenjeni karti kaže, da je ta gričevnat svet doživel depopulacijo v taki meri, kot le redkokateri predel Slovenije razen Bele Krajine, pa seveda nekaterih visokogorskih predelov. Razvoj v najnovejši dobi, od leta 1930 do 1948, poznamo iz druge podobne študije.¹⁰ Seveda pa gibanje prebivalstva v tej dobi ne odraža le posledic razvoja, temveč tudi velike pretrse v pretekli vojni. Ne smemo namreč prezreti, da je bila skoraj vsa Brežiška ravnina in Sotelsko med vojno od okupatorja izseljena in da je bilo Kozjansko med vojno hudo opustošeno. Vendar kljub temu do neke mere pridejo do izraza težnje, ki so se uveljavile že v prejšnjem razdobju. Na splošno se je depopulacija nadaljevala ne samo v nizkem gričevju na Kozjanskem, temveč tudi v večini Bizeljskih goric, kjer je doslej prebivalstvo samo stagniralo. Toda kljub vsemu je prebivalstvo v nekaterih krajih naraslo, vendar le

¹⁰ Zrimec, Gibanje prebivalstva Slovenije v razdobju od 1931 do 1948. Geografski vestnik 1950.

prav malo. Manjši padec prebivalstva ali vsaj stagnacijo izkazuje tudi področje okrog Planine in osrednji del Senovskega podolja. Res izdatno je naraslo prebivalstvo samo v Rajhenburgu in Senovem (nad 60 %) ter v Brežicah in Vidmu (nad 40 %). Pri splošni stagnaciji in depopulaciji pa so to vendar le redke izjeme. Ker področja onkraj Save, kjer je bilo prebivalstvo med okupacijo prav tako izseljeno, ne izkazuje tolikšno depopulacijo, smemo sklepati, da je znatnejše zmanjševanje prebivalstva na štajerski strani vendar v glavnem posledica ekonomskih prilik, predvsem agrarne prenaseljenosti. To potrjuje tudi okoliščina, da gre pri področju, kjer se je prebivalstvo bolj izdatno zmanjšalo (Bizeljske gorice, Sotelsko in nižji del Kozjanskega), prav za one kraje, ki izkazujejo najbolj neugodno posestno strukturo in najhujšo agrarno prenaseljenost in kjer je prebivalstvo tudi v prejšnjem razdobju najbolj padlo. Skromni prirast prebivalstva v nekaterih krajih je gotovo posledica čisto lokalnih prilik, razen v okolici navedenih treh neruralnih središč, kjer se je po osvoboditvi povečala potreba po delovni sili in kjer je tudi že pred vojno prebivalstvo bolj naraščalo. Gibanje prebivalstva v zadnjih sedemdesetih letih znova odkriva ono pereče stanje agrarne preobljudenosti, kjer je pri danih pogojih ves prirodni prirastek absorbiralo izseljevanje v bližnje ali daljne sosodstvo in v znatnem obsegu dovedlo do zmanjšanja prebivalstva vobče. Za razmere v agrarnem področju med Savo in Sotlo je nad vse karakteristično, da pri tem ne gre le za zmanjšanje celotnega prebivalstva, temveč tudi za dejansko nazadovanje števila samega agrarnega prebivalstva. Do prve svetovne vojne je število agrarnega prebivalstva zgolj stagniralo, pozneje pa je začelo dejansko tudi upadati.¹¹ Pri dosedanjih ekonomskih prilikah so bile možnosti za večjo zaposlitev agrarnega prebivalstva v kmetijstvu na tem predelu izčrpane. Povečanje agrarne površine, kakor smo videli, je na področju med Savo in Sotlo nemogoče. Pri večji uporabi modernih tehničnih sredstev je sicer še možno dvigniti proizvodnjo v znatni meri, predvsem z dvigom hektarskega donosa, toda mehanizacija kmetijstva, ki se je bolj smotrno začela v zadnjem času, bo potrebo po delovni sili po drugi strani močno zmanjšala, posebej če upoštevamo, da bo pri večji mehanizaciji nujno treba opustiti mnoga polja po strminah, ki jih je še prav dosti in kjer se stroji ne morejo uveljaviti. V bolj gozdnatem višjem svetu, kjer tovorjenje lesa iz gozdov nudi kmetskemu prebivalstvu še danes vsaj postranski zaslužek, more mehanizacija dovesti do istega učinka. Očitno je tedaj, da je agrarna gostota prebivalstva na veliki večini ozemlja med Savo in Sotlo že dosegla višek in da bo poslej šel razvoj v smeri koncentracije prebivalstva v krajih, ki morejo nuditi druge viře

¹¹ Plešič, Agrarna prenaseljenost Slovenije. (Tehnika in gospodarstvo IV, 1940, str. 67, 86.)

zaslužka. To je razvoj, ki ga moremo zaslediti povsod po svetu in se je v skromni meri začel tudi na tem področju.

Področje med Sotlo in Savo je že skoraj tri četrt stoletja predvsem velik rezervoar delovne sile za neagrarna središča na tem področju samem, še mnogo bolj pa za sosedne pokrajine. Do neke mere pa je pomenilo to v preteklosti tudi za inozemstvo. O tem, kam se je izseljevalo prebivalstvo tega predela v zadnjih sedemdesetih letih, nimamo nobenih zanesljivih podatkov. V kolikor je bilo mogoče zbrati podatke o tem pri domačinih, je mogoče reči le toliko, da je bilo pred prvo svetovno vojno izseljevanje v inozemstvo usmerjeno predvsem na Westfalsko v tamkajšnje rudarske revirje, večinoma z vmesno postajo Trbovlje, še več pa Seegraben pri Leobnu. Izseljevanje v Ameriko je bilo mnogo manjše. Res, da so se nekateri izseljenci vrnili, toda večina je ostala v inozemstvu. Precej pa jih je dobilo delo pri premogovniku v Trbovljah in sploh v slovenskem črnem revirju, kjer so se stalno naselili. Do neke mere so se izseljevali tudi v Zagreb, Celje in Maribor. V Zagreb so odhajala služiti predvsem kmetska dekleta, ki so večinoma ostala tam. Moški so se v Zagreb izseljevali manj, še največ iz Brežiške ravnine, Bizeljskih goric in iz Sotelskega. Po prvi svetovni vojni je znaten del presežka kmetijskega prebivalstva absorbiral premogovnik na Senovem, pozneje pa tovarna celuloze na Vidmu. Nove perspektive za zaposlitev odvišnega kmetijskega prebivalstva nudi pospešena industrializacija v novi Jugoslaviji.

Naselja

Naselja panonskega obrobja med Savo in Sotlo so po ogromni večini ruralna naselja, saj je to ono področje, kamor so moderni vplivi posegli zelo kasno in le rahlo vplivali na njihov značaj. Redka so neruralna središča, ki so se v srednjem veku razvila ali pa so bila ustanovljena z neruralnimi funkcijami in so mogla svoj značaj obdržati do danes; še redkejša pa so ona, ki jih je vobče ustvarila moderna industrijska doba. Tako je to področje ostalo do danes po značaju naselij izrazito ruralno, kakršnekoli so sicer razlike od predela do predela v načinu razporeditve kmečkih domov in poljske razdelitve. Že samo prirodno okolje, ki nudi osnovo za agrarno izkoriščanje in tako posredno vpliva na značaj naselij, še zdaleč ni enotno. Vpliva pa tudi neposredno z ovirami ali prednostmi, ki se kažejo v reliefu, prsti, vegetaciji in hidrografiji in katerim se naselja prilagodijo. Ker kmečka naselja priključijo v življenje in odločajo o njihovem razvoju in obstoju drugi faktorji kakor pri urbanskih naseljih, kaže, da jih obravnavamo ločeno, četudi se zavedamo, da so med njimi vedno ozke vezi.

Kmetiska naselja

Gosta agrarna obljudenost, ki jo moremo ugotoviti v predelu med Savo in Sotlo, je zanesljiv znak, da je to področje kmetijsko intenzivno izrabljeno v tem smislu, da je agrarno izkoriščanje zajelo domala vso razpoložljivo površino. Dejansko večjih nenaseljenih kompleksov na tem ozemlju skoraj ni, edino na severnih pobočjih Bohorja in Orlice je gosta naseljenost prekinjena po gozdovih, kjer strmina otežkoča kmetijsko izrabo, pa do neke mere v Brežiški Dobravi, kjer je veleposest v preteklosti zavrta krčenje, kar velja pravzaprav tudi za Bohor in Orlico. Ozemlje pa se sicer ne dviga nikjer tako visoko, da bi klimatske prilike poljedelstvo onemogočile, da o izrabi travniškega sveta sploh ne govorimo. Če dejansko najvišja naselja na Bohorju segajo z južne strani le nekaj čez 800 m, je to le deloma izraz ostrejšega podnebja in slabše prsti, v glavnem pa je tukaj veleposest preprečila krčenje gozdov v višjih legah, kjer bi sicer še bilo prostora za njive. Na Orlici in Rudnici so najvišja slemena (med 600 in 700 m) še v znatni meri poseljena.

Dejansko tedaj na obravnavanem področju skoraj ni ozemlja, ki bi ne bilo primerno za namestitev naselij, če izvzamemo prav hude strmine. Vzroke, zakaj se držijo naselja določenih leg in ogibajo drugih, moramo iskati tedaj v prirodnih značilnostih terena, upoštevajoč seveda tudi historične momente.

V višjih legah, kjer so slemena bolj strma in bolj razčlenjena, so naselja največ na ostankih nivojev. Najbolj značilna je ta lega za višje dele Bohorja, kjer so terasni nivoji ločeni med seboj s strmimi pobočji. Tako lego imajo naselja: Zabukovje, Rebro, Perkuni vrh, Ložice, Maršive Ložice, Puste Ložice, zlasti pa Zalog in Ravni log v največji višini. Na Sotelskem se držijo naselja obsežnejših teras povsod v višjih legah (Bojni vrh, Križan vrh in na Rudnici zaselka Rudnica in Mala Rudnica). Tudi na Kozjanskem so pogosta naselja v taki legi. Tu se večina naselij drži ostankov starih teras, zlasti pa je tipično izražena ta lega pri naseljih St. Vid pri Planini, Zagorje, Sv. Miklavž in Dobje.

Prav pogosto so se naselja, predvsem zaselki, razvrstili po bolj položnih prisojnih pobočjih. Tako lego imajo na južnih pobočjih Orlice naselja: Pavlova vas, Podgorje, Orešje, Brezovec. V Senovskem podolju imajo tako lego: Podvrh, Zgornje Stržišče, Kališovec, Šedem, Reštanj, Mrčna sela, Gorjane, pa tudi Plešivec visoko na Bohorju. Tudi na Kozjanskem so nekatera naselja na prisojnih pobočjih v taki legi, kakor Straška gorica in Krivica.

Druga tipična lega, v kateri se pojavljajo naselja na našem ozemlju, je v gričevnatem svetu lega po slemenih. Tak položaj so izbrala predvsem naselja v nižjem gričevnatem svetu, kjer je vinogradništvo glavna ali vsaj zelo pomembna gospodarska dejavnost. Najbolj izrazito so naselja postavljena vrh slemen v vsem

Bizeljskem gričevju od Vidma pa do Sotle. Hiše in gospodarska poslopja se vrstijo ponekod tudi po več kilometrov daleč v bolj ali manj nepretrganem nizu, četudi so med njimi njive, travniki ali vinogradi. Izven Bizeljskih goric, kjer nimamo več slemen v približno enaki višini v tako širokem in sklenjenem pasu, se taka lega uveljavi še pri naseljih na Srednjem Sotelskem po slemenih, ki se spuščajo proti dolini Sotle. To so naselja: Ples, Hrastje, Lastnič, Buče, Brezovec in v razvodnem grebenu med Bistrico in Virštanjskim potokom Zdole, Zeče, Klake in Penkovo selo.

V Senovskem podolju so naselja, razmeščena po slemenih, manj izrazita. Tako lego imajo Krajna brda, Žigerski vrh in Zgornji Leskovec.

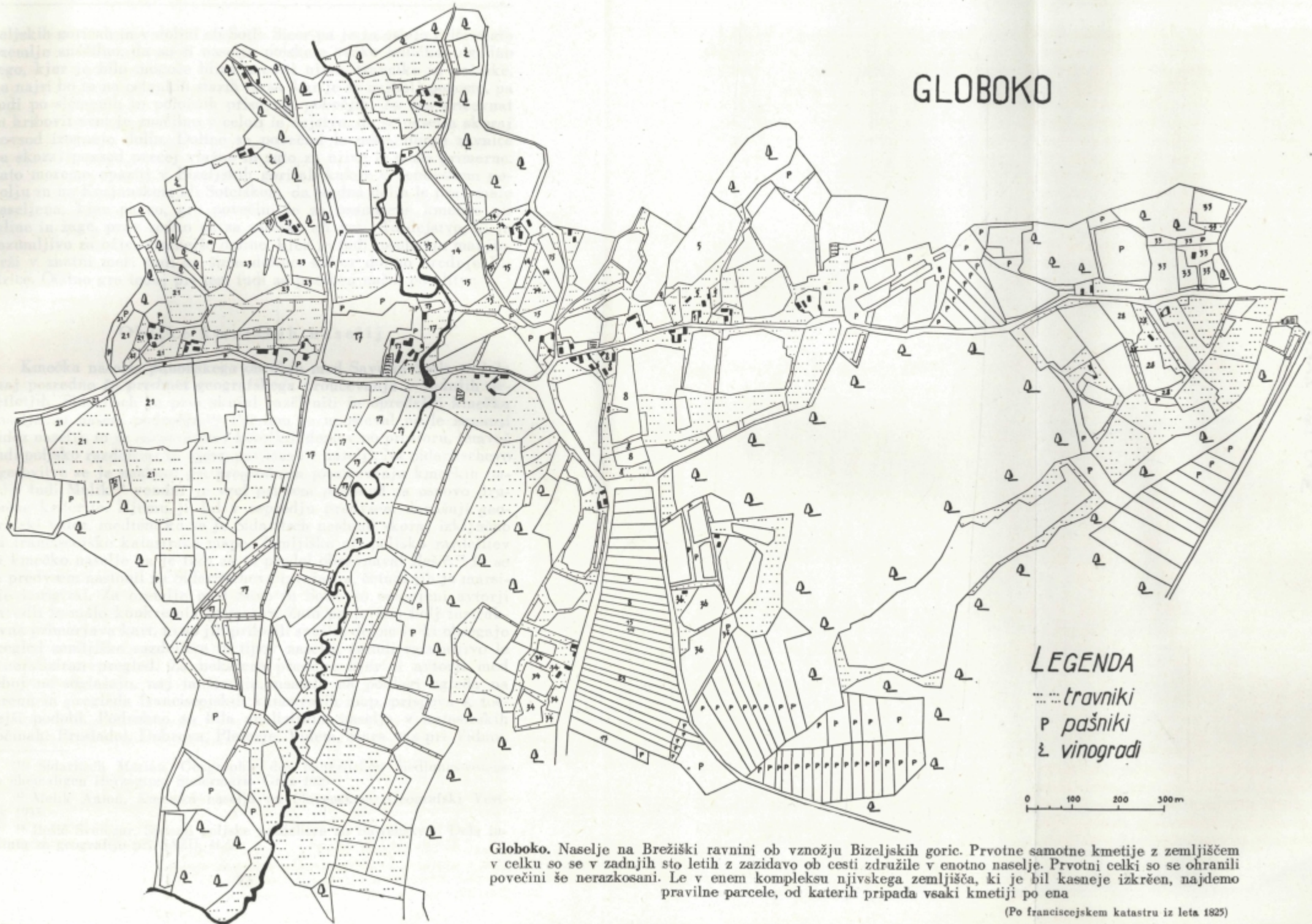
Po slemenih so naselja tudi v najvišjem delu Rudnice (Rudnica, Mala Rudnica, Zaborovec) in na Orlici Dobrova, Pusti vrh, Osredok in Javorje.

V Brežiški ravnini se držijo naselja predvsem v dveh pasovih, ki sta ob stiku dveh različnih prirodnih in gospodarsko-geografskih področij. Prvi pas naselij se vleče ob stiku ravnine in gričevja na meji med polji in travniki ter vinogradi in gozdovi v gričevju. To so velika in povečini prav stara naselja: Videm, Stara vas pri Vidmu, Stari grad, Dolenja vas, Spodnja Pohanca, Dečna sela in Globoko. Vsa ležijo tih pod prvimi višjimi terasami v gričevju, le Artiče so zgoraj na robu prve pliocenske terase. Drugi pas naselij se vleče ob stiku ravnine s poplavnim ozemljem ob Savi, povečini prav na robu diluvialnih teras. Od zahoda proti vzhodu se vrstijo naselja: Pesje, Gornji Obrež, Zverinjak, Sv. Lenart, Mostec, Mihalovec in Loče. Sem smemo prištevati pravzaprav tudi Zakot in Črnc na robu brežiškega pomola nad široko, vlažno in s travo poraslo dolino Spodnje Gabrnice, ki je na široko odprta v poplavno ravnico ob Savi. V ta tip spada tudi Gabrje na robu terase nad vlažnim travnatim svetom ob Spodnji Negoti.

Lega na stiku bolj vlažne aluvialne ravnice in sušne terase ali roba gričevja je nadvse značilna tudi za dolino Srednje in Spodnje Sotle. Od Rigonc blizu izliva pa preko Velikega in Malega Obreža, Rakovca, Jereslavc, Slogonskega, Župelevca, Stare vasi, Brezovice in vse do Spodnje Sušice na Bizeljskem se vrstijo sorazmerno znatna naselja. Prav tako so nanizane v isti legi vasi in zaselki ob Sotli severno od Zelenjaka: Kunšperk, Polje, Bistrica (Št. Peter pod gorami), Dekmarca, Polje ob Sotli, Sedlarjevo, Prelasko, Golobinjek in Imeno. Na Brežiški ravnini so naselja deloma tudi sredi ravnine, vendar so to redke izjeme in povečini mlajša naselja (Dobova, Brezina, Cundrovec, Bukovšek).

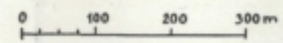
V gosto naseljenem ozemlju med Savo in Sotlo, kjer ni velika samo splošna in agrarna gostota prebivalstva, temveč so tudi naselja sama na gosto posejana, je v celoti le v manjšem številu primerov mogoče govoriti o tipični legi naselij. Dejansko moremo zaslediti neki red v razprostranjenosti naselij le na Brežiški ravnini, v Bi-

GLOBOKO

LEGENDA

-travniki
- P pašniki
- Z vinogradi

Globoko. Naselje na Brežiški ravnini ob vznožju Bizeljskih goric. Prvotne samotne kmetije z zemljiščem v celku so se v zadnjih sto letih z zazidavo ob cesti združile v enotno naselje. Prvotni celki so se ohranili povečini še nerazkosani. Le v enem kompleksu njivskega zemljišča, ki je bil kasneje izkrčen, najdemo pravilne parcele, od katerih pripada vsaki kmetiji po ena

(Po franciscejskem katastru iz leta 1825)

Dolenja vas, Sromlje, Pišece, Curnovec, Piršenberg, Globoko, Sela, Bukošek, Cundrovec, Kapele, Dedna vas, Podgorje, Zdole, Prevorje, Vrenska gorca in Verače.

Kmečka naselja med Savo in Sotlo so povečini manjša naselja. Pravih strnjenih vasi je malo in te se skoraj dosledno držijo ravnega sveta, pa naj bo v Brežiški ravnini ali v široki dolini Srednje in Spodnje Sotle. Na vsem ostalem ozemlju nizkih gor in hribovja so naselja skoraj brez izjeme manjša. Namesto grupacije kmečkih domov v večje, druga od druge jasno ločene skupine, pogosto prevladuje razpršenost naselij in prav tako tudi kmečkih domov. Osnovna razlika med strnjenimi in raztresenimi naselji je marsikje tako zabrisana, da so na obrežnih področjih čisti tipi ponekod sploh izjema in da prevladujejo različne prehodne oblike med zaselki, samotnimi kmetijami in razloženimi naselji, oziroma prehodne oblike med celki in poljsko razdelitvijo na grude.

Vasi

Pravih večjih vasi je med Savo in Sotlo malo. Če štejemo v to vrsto naselij vsa ona, pri katerih je število kmečkih domov znatno večje od deset in kjer so ti postavljeni več ali manj tesno skupaj, moremo ugotoviti, da so vasi skoraj izključno le na obširnejših ravnih področjih. Vasi v tem smislu so značilne predvsem za Brežiško ravnino, kjer so v zahodnem in južnem delu dominantna oblika naselij. Dalje so vasi še v najnižjem delu Senovskega podolja v Savski dolini po diluvialnih terasah ter v široki dolini ob Srednji in delno ob Spodnji Sotli. V ostalem gričevnatem in hribovitem svetu so vasi izjeme, dejansko se le malo razlikujejo od nekaterih večjih zaselkov.

Vasi, ki jih združuje v ta pojem le večji obseg in sklenjenost kmečkih domov, pa glede na svojo strukturo lahko obsegajo genetsko zelo različne vrste naselij. Med njimi so razlike tako v razporeditvi domov, kakor v organizaciji agrarnega zemljišča, predvsem polja, ki jim pripada. S teh dveh vidikov se pokaže, da so vasi na področju med Savo in Sotlo dosti bolj mnogovrstne, kakor bi bi sklepali na prvi pogled. Pri opredeljevanju vasi s teh dveh plati je mogoče ugotoviti tudi na tem ozemlju tipe, ki sta jih v naslonitvi na primere drugod po svetu mogla pri nas razločiti Melik¹⁴ predvsem za talne načrte vasi, in Ilešič¹⁵ za zemljiško oziroma poljsko razdelitev. S tem pa seveda ni rečeno, da so vse vasi istega tipa med seboj po podrobnostih enake, kar tudi ni mogoče pričakovati. V nadaljnjih izvajanjih bodo te razlike prišle še do izraza.

¹⁴ Melik, o. c., str. 132—148.

¹⁵ Ilešič, o. c., str. 14—18.

Ravno področje Brežiške ravnine je na našem ozemlju glavni predel vasi. Glede na talni načrt in poljsko razdelitev pa moremo zaslediti pri njih nekaj vrst vaških naselij.

V prvo skupino spadajo večja, vsaj sorazmerno obsežna, sklenjena naselja, kjer se v poljski razdelitvi njim pripadajočega zemljišča jasno odražajo ostanki starega kolektivnega agrarnega gospodarjenja. Vasi, ki spadajo v ta tip, imamo na Brežiški ravnini v treh skupinah. Prva obsega stare vasi pod Libno ob stiku gričevja in prodnate ravnine ob Savi, Stara vas pri Vidmu ima izrazito gručasto jedro ob potoku, ki priteče s severa, polje pa je skoraj izključno v ravnini. Razdeljeno je na več kompleksov, ker si posamezni vaški posestniki delijo svoje parcele. Te so povečini pravilnih oblik, toda razmeroma kratke in široke. Čeprav kaže poljska razdelitev povsem jasno na prvotno kolektivno ureditev polja, razpored in oblika parcel ne kažeta, da bi šteli to poljsko razdelitev v sistem pravilnih delcev, temveč jo moramo prej uvrstiti v sistem nepravilnih grudastih delcev, kar poudarja že Ilešič.¹⁶ Stari grad ima domove prav tako postavljene v izraziti gruči, polje pa je predvsem na višji terasi severno od vasi, deloma pa na nižji terasi. Ker poljski kompleksi niso jasno izraženi, parcele pa precej nepravilnih oblik, je poljska razdelitev tu že bližja grudam kakor delcem. Dolenja vas malo dalje je prav tako gručasta vas. Poljska razdelitev jasno odraža več poljskih kompleksov, povečini z zelo pravilnimi, dolgimi in ozkimi njivskimi parcelami. Ponekod pa so zastopane tudi krajše in širše njive, v celoti pa je poljska razdelitev bliže nepravilnim kakor pravilnim delcem. Pesje malo dalje je lep primer gručaste vasi, kjer so domovi postavljene precej na tesno v gruči ob robu terase, na kateri je tudi prvotno vaško polje, razdeljeno po sistemu nepravilnih delcev, vendar pa so posamezni poljski kompleksi manj izraziti. Njivske parcele pod teraso južno od vasi so mnogo bolj nepravilnih oblik. Tudi Spodnja Pohanca kaže prvotno kolektivno razdeljeno vaško polje na treh kompleksih, polje pa je razdeljeno le na nekatere kmetije, in to iz gručastega jedra vasi. Ostali del vasi ob cesti pa kaže v zemljiški razdelitvi še prvotne celke. Ker parcele tudi na osrednjem vaškem polju niso posebno pravilnih oblik, je treba poljsko razdelitev šteti k tipu razdelitve na prvotne grude.

Druga skupina vasi je na brežiškem pomolu, ki je povsem izkrčen in spremenjen v njive. Vas Sv. Lenart tik na robu terase ima domove v podolžni gruči, polje pa se širi na terasi vzhodno od vasi in je razdeljeno po sistemu nepravilnih delcev. Deloma je polje tudi pod teraso, a je prav tako razdeljeno po istem sistemu nepravilnih delcev. Črnc je manjša vas z domovi v izraziti, četudi manjši gruči, njive pa so razporejene v izrazitih podolžnih, četudi ne povsem ravnih parcelah po kompleksih vaškega polja na terasi severno in zahodno od vasi. Poljska razdelitev je kljub ravnemu terenu

¹⁶ Ilešič, o. c., str. 58.

na nepravilne grudaste delce. Pri Zakotu so domovi postavljeni v razloženi gruči ob robu terase. Polje zahodno od vasi pa je razdeljeno na grudaste delce v več poljskih kompleksih. Brezina se od ostalih vasi razlikuje v toliko, da so tukaj domovi postavljeni v glavnem ob cesti, vendar pa ne tesno skupaj, saj so med njimi vrtovi, travniki ali celo njive. Zato smemo vas šteti v tip dolgih vasi v vrsti. Polje samo pa je razdeljeno v sistem grudastih delcev, kjer posamezni poljski kompleksi niso jasno izraženi.

Tretja skupina prvotnih vasi je na prodnatih terasah ob Savi med Gabrnico in Sotlo. Prvi dve vasi, Mostec in Mihalovec, se od ostalih razlikujeta po svojem talnem načrtu. Domovi so postavljeni na tesno na obeh straneh vaške ceste, obrnjeni pa so z ožjo stranjo pravokotno nanjo. Le nekateri domovi pri obeh vaseh so postavljeni izven tega pravilnega načrta, vendar tudi tesno ob ostalih. V bistvu gre tukaj pri obeh vaseh za tip pravih obcestnih vasi, kjer se jasno pokaže, da so postavljeni kmečki domovi po nekem določenem načrtu, kar je poudaril že Sidaritsch.¹⁷ Polje, ki se v več kompleksih razprostira okrog obeh vasi, je razdeljeno na parcele pravilnih oblik, ki pa so sorazmerno kratke in široke. Poljska razdelitev je tedaj bližja nepravilnim kot pravilnim delcem. Loče so izredno lep primer sorazmerno velike in tesno sklenjene gručaste vasi, kjer moremo skoraj razločiti posamezne vaške ulice.¹⁸ Polje, ki se razprostira na prodnatem svetu severno od vasi, pa je tudi razdeljeno v sistem nepravilnih delcev. Rigonce ob Sotli imajo vaško jedro v gruči severno od železniške proge, del vasi, očitno mlajši, pa je v vrsti ob Sotli. Poljska razdelitev gručastega jedra kaže grudaste delce. Veliki Obrež na višji diluvialni terasi ima domove postavljene v tesni gruči. Polje, ki je južno in vzhodno od vasi na nižji terasi, pa je razdeljeno na nepravilne delce. Podoben značaj ima tudi Gaberje na robu terase nad potokom Negota. Prvotno vaško jedro je v gruči, poljski kompleksi na višji terasi vzhodno in na nižji terasi južno od vasi pa je razdeljeno na nepravilne delce, vendar so parcele same še dosti pravilnih oblik. Severno od vasi je v razloženi skupini novejši kajžarski del vasi, kjer je parcelacija skrajno nepravilna.

Druga vrsta vasi na Brežiški ravnini obsega naselja, kjer so sicer hiše postavljene v več ali manj tesni gruči, ki se je razvila ob večjih cestah, toda prostor med njimi je bil pozidan šele v novejšem času. Pregled franciscejskih katastrskih map pokaže, da gre pri njih dejansko za združenje večjih grup prvotnih kmetij s celki. Pri njih ni nikake skupne posesti in na delce ali grude razdeljenih polj. Artiče so se razvile v vas očitno šele v novejši dobi. Franciscejska katastrska mapa pokaže, da je osnova vasi aglomeracija samotnih kmetij, od katerih so imele mnoge tedaj še povsem aron-

¹⁷ Sidaritsch, o. c., str. 45.

¹⁸ Sidaritsch, o. c., str. 45.

dirano posest, med njimi je bilo šele v novejši dobi postavljenih več novih domov ob glavni cesti, ki gre tukaj preko klanca. Povsod, severno in jugovzhodno od vasi, se je aglomeracija samotnih kmetij s skoraj nerazkosanimi odprtimi celki ohranila še do danes. Globoko izkazuje prav tako prvotne celke, ki so bili v dobi franciscejskega katastra domala še nerazkosani. Prvotno samotne kmetije pa so bile postavljene v dveh raztresenih gručah na obeh straneh Gabrnice in šele kasnejša zazidava jih je združila v enotno naselje. Edini njivski kompleks, ki je razdeljen na pravilne, četudi kratke njive, je med obema cestama, ki vodita v vas od juga. Vendar gre tu za mlajšo krčevino, ki je bila šele kasneje razdeljena. Na njej si delijo njive tako posestniki iz današnje vasi Globoko, kakor tudi iz samotnih kmetij severno in vzhodno od vasi. Očitno je bil ta kompleks izkrčen šele mnogo kasneje kot ostalo zemljišče, kajti v protokolu k franciscejski katastrski mapi so vse te njive označene kot »Rottäcker«, kar pomeni, da so se ljudje tedaj še dobro spominjali, da gre tu za krčevino. Tudi nekatere druge njive in zlasti pašniki na jugovzhodnem delu vaškega zemljišča so označeni kot »Rottacker« ali »Rottweide«; očitno je, da so jih izkrčili šele razmeroma pozno posestniki iz gričevja na severu, ki jim te parcele pripadajo. Dečna sela nudijo povsem enako podobo kakor Globoko. Sestoje iz tesnejše aglomeracije prvotnih samotnih kmetij ob cesti, franciscejska katastrska mapa izkazuje le celke, deloma res razkosane, a nobenega kompleksa s pravilno razdeljenimi podolžnimi njivskimi parcelami.

V posebno vrsto naselij je treba šteti še Videm in Dobovo. Franciscejska katastrska mapa kaže, da gre pri Vidmu za tip stare farne vasi, postavljene v gruči, a z malo obsežnim agrarnim zemljiščem, ki je zelo nepravilno razdeljeno, a z največjim deležem cerkvene posesti. Naselje izkazuje tedaj vse tipične poteze, ki so značilne za naselja te vrste, kakor je to poudaril Ilesič,¹⁹ tudi pri drugih genetsko sorodnih naseljih na Slovenskem. Povsem podobno sliko, tako v tipu naselja kakor v zemljiški razdelitvi, ima tudi Dobova, ki je farna vas mlajšega nastanka.

Razen na Brežiški ravnini je nekaj večjih vasi tudi v dolini ob Spodnji Sotli. Med Dramljo in Zelenjakom spadajo sem Stara vas, Spodnja Sušica, Gregovce, Nova vas in Bračna vas. Glede na talni načrt jih moremo uvrstiti med gručaste vasi, vendar je v današnji podobi novejša zazidava ob glavni cesti značaj gručaste vasi pri Stari vasi in Spodnji Sušici že precej zabrisala, tako da zlasti Stara vas dobiva vse bolj značaj vasi v dolgi vrsti. Deloma pa gre tu sploh za stare samotne kmetije s celki, ki so nastale ob vznožju gričevja bliže ali dalje od ceste, ki jih je šele kasneje združila vsaj delno v eno samo naselje s starim gručastim jedrom. Polja vseh teh vasi

¹⁹ Ilesič, o. c., str. 53, 34.

se razprostirajo na prodnem dnu doline med robom gričevja in strugo Sotle. Četudi je poljska razdelitev v velikem pri vseh v sistemu nepravilnih delcev, je mogoče ugotoviti, da so parcele vseh trel manjših vasi (Gregovce, Nova vas, Bračna vas) manj pravilnih oblik in tudi njihova razporeditev je manj pravilna. Očitno je to posledica dejstva, da so te vasi izkoristile manj prikladne, bolj vlažne komplekse zemljišča, ki ga agrarno izkoriščanje ostalih treh vasi sprva ni zajelo. Pa tudi pri ostalih treh vaseh ni izrazitejših poljskih kompleksov. Njive pravilnih, podolžnih oblik so le na ravnini ob Sotli, pravokotno na njeno smer od severa proti jugu. Na njih pa si delijo parcele posestniki iz bližnjih vasi, a ne posebno enakomerno. Zato tudi pri teh vaseh ni mogoče govoriti o razdelitvi na pravilne delce, temveč moramo prištevati to razdelitev k tipu nepravilnih delcev. Skoraj povsem na nepravilne parcele je razdeljeno vaško zemljišče pri Orešju. Njive so razkropljene na prisojnih pobočjih južno od vaškega jedra, ki je postavljeno v razloženi gruči nad njivskim svetom po nižjih legah. Nekaj bolj pravilne so parcele šele na ravnem svetu ob Sotli.

Nekaj večjih vasi je tudi v dolini ob Srednji Sotli. Po talnem načrtu spadajo v tip gručastih vasi; tako Imeno, Golobinjek, Prelasko, Polje ob Sotli, Sedlarjevo, Dekmarca in Polje ob Bistrici. Naselja so postavljena povečini na rob ravnine ob Sotli oziroma na nekaj višje začetke položnih pobočij. Edino Sedlarjevo je postavljeno povsem v ravnini, toda na robu nekoliko zvišane terase nad strugo Sotle. Vaška polja teh razmeroma obsežnih vasi pa obsegajo le deloma ravnino ob Sotli, kajti njive se izogibajo nižjega poplavnega sveta. Velik del njivskega zemljišča je pri njih zato na položnih nizkih pobočjih. Te razlike v prirodnih svojstvih se razločno kažejo tudi v sami parcelaciji polja. Pri vseh je mogoče zaslediti sicer jasne sledove prvotne kolektivne ureditve polja, toda oblika in razvrstitev njivskih parcel je nepravilna in se ne razlikuje od razdelitve na grude, ki jo srečamo pri prvotnih zaselkih. Bolj pravilni kompleksi polja s podolžnimi njivami so povsod v manjšini. Pravilnejšo parcelacijo, kjer so poljski kompleksi jasno izraženi, ima le Sedlarjevo in vasica Polje ob Bistrici. Pri obeh naseljih je bilo na ravnem terasnem pomolu več prostora, ki je omogočil pravilne oblike. Zato smemo upravičeno šteti poljsko razdelitev teh dveh naselij v tip razdelitve na nepravilne delce. Kljub pravilnim oblikam so njive povečini kratke in zelo različno široke.

Bistrica (Št. Peter) ob Sotli, kjer so hiše postavljene na terasnem pomolu v gruči okrog cerkve, kaže v poljski razdelitvi tipično podobo stare farne vasi: malo agrarne zemlje, ki je skrajno nepravilno razparcelirana, in z velikim deležem cerkvene posesti v večjem bloku. Nekemtske hiše kažejo, da naselje ni povsem agrarno. Ugodna pokrajinska lega ob sotočju Bistrice ter Sotle in ob večji daljnovidni cesti vzdolž doline Sotle daje naselju danes v rastoči meri vlogo manjšega tržnega središča. Le historičnim momentom, obmejni

legi v dobi nastanka je treba pripisati po vsej verjetnosti, da naselje v prejšnjih stoletjih ni pridobilo tudi formalno naziv trga, ki mu pripada po njegovi funkciji.²⁰

Vasi se pojavljajo tudi na manjših prodnih terasah ob Savi med Brestanico in Sevnico. To so vasi gručastega tipa: Rožno, Kladje, Blanca, Gornje in Spodnje Brezovo. Njihovo poljsko zemljišče je skoraj izključno po ravnih terasah, vendar posameznih poljskih kompleksov ni mogoče razložiti. Njivske parcele se razprostirajo v vrsti pravokotno na smer Save oziroma ceste ob njej. Parcele pa so v glavnem vendar precej široke in zelo različne dolžine. Zaradi tega smemo prišteti poljsko razdelitev teh vasi k tipu razdelitve na grudaste, enosmerne delce. Iz te splošne podobe izstopi samo vas Blanca. Polje je namreč razdeljeno na več kompleksov, od katerih ima najvišji, vzhodno od vasi z nazivom »Devce«, sorazmerno zelo dolge in ozke parcele. Razdelitev na delce je tedaj tu bolj jasno izražena kakor pri ostalih vaseh ob Savi.

Zaselki

Zaselki ter manjše skupine kmečkih domov v več ali manj tesni gruči so v področju med Savo in Sotlo naselja gričevja in hribovja. Njihova razprostranjenost pa vendar ni nikakor dosledno odvisna od reliefa. Najdemo jih tudi na Brežiški ravnini med večjimi vasmii, pa tudi v gričevnatem svetu niso povsod v prevladi.

Izrazito področje zaselkov je vzhodni del Senovskega podolja med Brestanico oziroma Dovškim potokom in severozahodnim delom Orlice. Zaselki skoraj popolnoma prevladujejo tako v severnem delu podolja med Senovim in Podsredo, pa tudi v južnem delu med Pečicami in Brestanico. Povečini so jasno ločeni med seboj, četudi so precej gosto posejani. Polja posameznih zaselkov so med seboj jasno omejena, v južnem delu, kjer je relief bolj razrezan, pa so marsikje obdana okrog in okrog od gozda, torej prave krčevine. Poljska razdelitev pri teh zaselkih je v velikem razdelitev na grude, ni pa povsod enako izrazita, kakor tudi niso vsi zaselki enaki po velikosti in po stopnji sklenjenosti. V podolju med Senovim in Podsredo se jasno pozna vpliv reliefa na obliko parcel. Četudi ne moremo govoriti o razdelitvi na delce, so poljski kompleksi razdeljeni na posestnike dokaj pravilno, parcele pa so razmeroma tudi pravilnih, podolgovatih oblik. V to vrsto zaselkov spadajo: Veliki Kamen, Mali Kamen, Koprivnica, Kladje, Veliki dol, Leskovec, Vojsko, Poklek in Železno. V južnem delu podolja so zaselki tudi lepo sklenjeni z izrazito poljsko razdelitvijo na grude. To so zaselki: Brezje, Anže, Gorica, Ponikva, Anovec, Kostanjek, Ravne, Sremič, Pečice in Krize.

²⁰ Melik Anton, O mestih in trgih na Slovenskem. Glasnik Muzejskega društva, Ljubljana 1939, str. 337.

Med temi zaselki, ki spadajo nedvomno v vrsto pravih prvotnih zaselkov, pa je tudi nekaj manjših zaselkov, kjer se zdi, da gre za drugotne zaselke. Parcelacija njihovega polja je zelo nepravilna, četudi je pri večini nemogoče zanesljivo ugotoviti prvotne celke. To so zaselki Podolje, Ilovec, vse tri gruče Razteza, Postojna, Armeško, Sapolje, Podsela, Brezina, Brezova Raven, nadalje tudi pri Ravnah Cerine, Gaj, Bučerca (z le malo razkosanimi celki). Večina teh zaselkov leži v nekoliko bolj hribovitem svetu, zato je mogoče, da je njihova zelo nepravilna parcelacija polja deloma posledica zelo neugodnih terenskih prilik, toda okrog njih in med njimi je tudi precej samotnih kmetij z zaprtimi ali polodprtimi celki. Pri veličini teh zaselkov moremo ugotoviti, da gre pri njih v bistvu za prvotne grupe samotnih kmetij, katerih celki pa so se že močno razkosali. Značilen tak primer je zaselek Brezova Raven južno od Pokleka in Raztez, ki oba sestavljata več grup kmečkih domov, od katerih pa so nekateri skoraj do danes obdržali nerazkosane celke.

Nekoliko drugačna je podoba kmečkih naselj v zahodnem delu Senovskega podolja. Pravi sklenjeni zaselki z zaokroženimi poljskimi kompleksi tu niso v takšni prevladi kakor v vzhodnem delu podolja, vendar predstavljajo v celoti glavno obliko naseljenosti v tem področju. Izrazito gručasti zaselki z jasno razdelitvijo na grude so: Mrzla Planina, Stranje, Zalog, Završe, Spodnje Stržišče, Sedem, Poklek, Dolnji Leskovec, Krajna brda, Podvrh, Dobje, Čanje, Selce, Gradec, Žigerski vrh, Perkuni vrh, Dovško. Med plastjo prvotnih zaselkov z več ali manj pravilnimi grudami pa se vrivajo številni drugotni zaselki, kjer je mogoče iz parcelacije razbrati, da so nastali iz delitve prvotnih samotnih kmetij. To so zaselki Maršive Ložice, Leskovec, Puste Ložice, Dobrava, Pečje, Komorivec, Kališovec, Likov vrh, Košeni vrh, Prižev dol, Presladol, Jeterna sela in Lončarjev dol. Prvotno tesno sklenjeni zaselki se povečini držijo obsežnejših terenskih pomolov in v manjši meri širših delov dolin. Značilno je, da jih je več v severozahodnem delu, kjer relief na apnencu in dolomitu ni tako na drobno razrezan, kakor v področju malo odpornih pliocenskih peskov proti vzhodu (Presladol). Prvotni zaselki segajo tudi še visoko na pobočje Bohorja (Perkuni vrh, Zalog), kjer je prvotni zaselek tudi Plešivec, najvišje naselje na Bohorju (ca. 900 m visoko). Četudi ga vse naokoli spremljajo samotne kmetije, je prvotna razdelitev na grude pri Plešivcu še vedno očitna.

Zaselki in male vasice so precej zastopane tudi na Sotelskem, kjer spremljajo po pobočjih večje vasi v dolini ob Sotli. To so zaselki Mali Lastnič, Veliki Brezovec, Mali Brezovec, Krn vrh, Buče, Spodnje Verače, Črešnjevce, Trebče, Zagaj in Ples. Njihova skupna značilnost je, da so kmečki domovi v precej tesni gruči. Njihovo polje je odprto in razdeljeno po sistemu pravih grud, četudi so

parcele po večini precej nepravilnih oblik. V celoti drži, da so parcele bolj pravilnih oblik na bolj položnih pobočjih ali terasah, v bolj razgibanem terenu pa so zelo nepravilne. Sistematično urejene njive v večjih kompleksih je mogoče opaziti le pri nekaterih od njih (Veliki Brezovec, Spodnje Verače).

Tudi med temi prvotnimi zaselki se pojavljajo manjši drugotni zaselki. To so predvsem Bojnih vrh, Križan vrh, Hrastje Pecelj, Sela pri Veračah, Vrenska gorica in Krn vrh. Za te zaselke je značilno, da so po večini bolj rahlo sklenjeni, kmečki domovi so raztreseni v posameznih gručah, zemljiška razdelitev pa kaže, da gre pri njih v bistvu za razkosane celke, ki so se ponekod še ohranili.

Podoben značaj imajo naselja po najvišjih slemenih Orlice. To so naselja Dobrova, Pusti vrh, Osredek, Javorje in Vrhovnice, za katere je že Sidaritch pokazal, da gre tu v bistvu za razkosane celke in prvotno samotne kmetije.²¹

Na Kozjanskem so zaselki v prevladi bolj kakor razodeva površen pogled po pokrajini ali topografska karta. Posebno v severozahodnem delu med Pilštanjem in Planino se uveljavljajo številni pravi prvotni zaselki s poljsko razdelitvijo na grude. To so zaselki: Spodnji in Zgornji Žeger, Pokorna vas, Dobje, Vrh, Planinska vas, Podvine, Gubno, Lopatica, Prevorje, Krivica, Polje, Doropolje in Zagorje. Pri vseh teh naseljih je mogoče brez dvoma ugotoviti prvotne poljske komplekse, na katerih so imeli njive prvotni lastniki. Oblike parcel samih pa so močno odvisne od reliefa. Tam, kjer so polja na bolj položnih pobočjih ali terasah, so parcele pravilne podolžne oblike (Planinska vas, Vrh, Zagorje, Spodnji Žeger), tako da se že precej približujejo razdelitvi na nepravilne grudaste delce. Pri ostalih naseljih pa so poljski kompleksi manj izraziti in parcele manj pravilne, poljski kompleksi pa močno nejasni. Vsi ti prvotni zaselki se po večini držijo obširnejših vravnjenih ploskev v višinah 300–400 m ter več. V nižjih legah, kjer so terase manj obsežne, pobočja pa bolj strma, se uvrščajo nekateri drugotni zaselki, ki so često še dosti sklenjeni, s parcelacijo, ki razodeva prvotne celke. Ti drugotni zaselki so: Pojasen, Topolovo, Preska, Zaravne, Bistrica, Dragomeriči in Marof. Značilno je, da je okrog njih še dosti samotnih kmetij z nerazkosanimi celki.

Področje malih zaselkov spremlja tudi Sotlo po Kapelskem griču in na terasi pod njim. Naselja Podvine, Vrhje in Kapele so pravzaprav samo gruče kmečkih domov, ki se vrstijo po glavnem in po stranskih položnih slemenih. Poljsko zemljišče, ki pripada posameznim kmečkim domovom, kaže, da je današnja parcelacija nastala z razkosavanjem prvotnih celkov, pripadajočih posameznim kmetijam, ki pa so bile verjetno v mnogih primerih postavljene po dve ali celo tri skupaj. Franciscejska katastrska mapa še označuje gruče domov z rodbinskimi imeni, ki se nedvomno nanašajo na

²¹ Sidaritch, o. c., str. 19.

prvotne posestnike. Ponekod pa so se celki ohranili neokrnjeni vse do danes. Prav isto podobo kažejo tudi naselja Slogonsko in Jerešlavec na terasi pod Kapelskim gričem. Tudi tu gre za gruče kmečkih domov z razkosanimi celki. Izjema je le zaselek Rakovec na robu terasnega pomola nad Sotlo, pri katerem so njive razporejene po vaškem polju izrazito v sistemu grud, pa tudi je zaselek večji in bolj sklenjen kakor gruče kmečkih domov v prej omenjenih naseljih.

Zaselki niso izjema tudi na Brežiški ravnini sami. Držijo pa se značilnih robnih leg vstran od najboljše zemlje na precej vlažnem ozemlju. Tak značaj ima Glogov brod, Trebež in Zverinjak, kjer gre očitno za drugotne zaselka, nastale iz samotnih kmetij. Nekoliko drugačen značaj imajo Sela. Tu sta dve gruči kmečkih domov, ki jim pripada zemljišče na terasi ob Savi, razdeljeno v sistemu pravih grud oziroma skoraj nepravilnih delcev. Ostale gruče kmetij tega naselja pa so ohranile do danes skoraj nerazkosane celke. Samotne kmetije ali manjše gruče domov so raztresene po vsem zemljišču severno od obeh strnjenih prvotnih gruč, ki sta postavljene prav nad ježo višje terase. Očitno gre tu za plast kasnejše poselitve, ki je zajela robna področja dobavrskega gozda. Bukošek, zahodno od Sel, je prav tako iz več manjših gruč domov, kjer je posameznim kmetijam pripadalo še močno arondirano zemljišče. Poljska razdelitev jasno kaže, da gre tudi pri tem naselju za kasnejšo naseljitveno plast, ki je zajela robno področje Dobrave, vendar pa je razkosanje celkov tukaj bolj napredovalo kakor pri Selah. Zato so tudi gruče kmečkih domov, ki so se razvile iz prvotnih samotnih kmetij, nekoliko večje, saj obsegajo po večini troje do petero domov. Podoben značaj ima Cundrovec, kjer je največ domov v nekoliko večji gruči in je prvotne celke zelo težko rekonstruirati.

Bizeljske gorice so v celoti prav gosto naseljene v vsem obsegu. Kmečki domovi po slemenih, dolinah in po položnih pobočjih so močno razpršeni po vsem ozemlju, toda blizu drug drugega, stoječ zdaj na samem, zdaj v večjih ali manjših gručah vseh mogočih oblik. Ta splošni značaj raztresenosti kmečkih domov je dovedel Melika do tega, da je naselja v večini bizeljskega gričevja smiselno uvrstil v poseben tip takoimenovanih razloženih naselij. Ta klasifikacija pa je upravičena, če nam gre le za splošno karakterizacijo današnje podobe naseljenosti. Pri podrobnem premotrivanju, kjer je težišče v detaljih in genetičnem tolmačenju, pa moremo razlikovati na področju Bizeljskih goric dvoje osnovnih tipov naselij: prvotne zaselke in samotne kmetije, oziroma vrsto prehodnih oblik od pravih samotnih kmetij z zaprtimi celki preko rahlejšje in tesne aglomeracije samotnih kmetij do drugotnih zaselkov s komaj še ugotovljenimi sledovi starih prvotnih celkov.

Prvotni zaselki so v Bizeljskih gorica razmeroma maloštevilni najdemo jih predvsem v zahodnem delu, kjer predstavljajo na-

daljevanje starih prvotnih zaselkov iz predela med Brestanico in Zdolami. Jasne sledove prvotnih poljskih kompleksov z razdelitvijo na prave grude najdemo pri naseljih Lokve in Anovec zahodno od Zdol na terasnem slemenu nad Zdolskim potokom. Pri teh dveh naseljih moremo ugotoviti tudi še dokaj pravilne podolžne njivske parcele; tudi sta oba zaselka izrazito gručasta. Podobno parcelacijo najdemo pri Arnovih selih, kjer so njive na ravnem dnu širše doline Močnika, naselje samo pa je manj tesno sklenjeno. Zdole izkazujejo razmeroma še jasne sledove prvotne razdelitve na grude, toda njivske parcele so že manj pravilnih oblik, četudi je večina polja na precej položnem slemenu. Naselje samo je pa že precej raztreseno. Dokaj pravilno parcelacijo na grude ima dalje zaselek Volčje. Gornja Pohanca ob Močniku ima njivske parcele močno raztresene, deloma po višjih terasah na pobočju Silovca, deloma pa v sami dolini, kjer so sicer pravilne, podolžnih oblik, toda močno nesistematično mešane s parcelami drugih naselij. V celoti pa se zdi, da gre tu vendar za prvotni zaselek. Parcele nepravilnih oblik ima izrazito gručast zaselek Suhodol, kjer pa je posest posameznih kmetij razmetana po vsem vaškem ozemlju. Nekoliko bolj pravilne so parcele pri zaselku Silovec, kjer je tudi mogoče ugotoviti prvotno razdelitev na grude.

Raztresena naselja in samotne kmetije

Naselja, kjer so domovi postavljeni več ali manj osamljeno in kjer je njihovo zemljišče povsem ali še v veliki meri arondirano, zavzemajo na področju med Savo in Sotlo razmeroma zelo obsežne predele. Vendar je prav pri tej vrsti naselij točna opredelitev mnogo težja kakor pri sklenjenih vaseh in zaselkih. Pri tem je treba upoštevati, da so samotne kmetije najmanj stabilne oblike naselij in se kaj rade sčasoma spremenijo v večje gruče oziroma zaselke. Drugič pa so samotne kmetije male naselitvene enote, ki lahko najdejo prostor sredi med zemljiščem večjih sklenjenih naselij. Tudi z ozirom na samo agrarno pokrajino morejo biti samotne kmetije razpostavljene v različnih oblikah, kjer pa ostane vsaj v glavnem njihova osnova značilnost, to je arondirano zemljišče. Kakor povdarja Ilešič,²² moremo ločiti tri tipe samotnih kmetij z ozirom na značaj pokrajine. Prvič imamo prave samotne kmetije z zaprtimi celki, kjer je kulturno zemljišče kmetije (njive, travniki, pašniki, vinogradi, vrtovi) povsem ločeno od zemljišča sosednih naselij po gozdovih. Drugič imamo samotne kmetije, kjer se kulturno zemljišče sosednih kmetij močno približa, tako da je ne obdaja od vseh krajev gozd (polodprti celki). Končno pa poznamo še samotne kmetije na povsem odprtem svetu, kjer se polje ene kmetije drži sosedovega ali pa ju ločijo le travniki. Te razlike so važne v zvezi

²² Ilešič, o. c., str. 85, 86.

s samim značajem naselij, zato jih je treba na tem mestu posebej podčrtati. Povsem značaj samotnih kmetij imamo le tam, kjer moramo ugotoviti zaprte celke. Sicer pa so samotne kmetije običajno pisano pomešane z malimi drugotnimi zaselki, s katerimi so v genetski zvezi, toda tako, da ostane spolšna podoba raztresenosti v naselbinski sliki.

Kakor je povdarjal že Ilešič²³ za Slovenijo v celoti, je razširjenost celkov tudi na ozemlju med Savo in Sotlo mnogo večja kakor bi lahko sklepali zgolj po razširjenosti zares osamljenih kmetij. Vsaj v osnovi moremo zaslediti prvotne celke pri večini razloženih naselij in pri mnogih zaselkih. Ker pa je področje samotnih kmetij tako težko, marsikje domala nemogoče ločiti od območja sorodnih tipov naselij, je umestno, da si ogledamo njihovo razprostranjenost na našem ozemlju skupno. Po veliki večini se namreč v današnji obliki raztresenih naselij itak pojavljajo zelo pomešano.

Obsežna področja, kjer so naselja močno raztresena in kažejo genetsko na nastanek iz samotnih kmetij, je večji južnovzhodni in vzhodni del Bizeljskih goric. V današnji podobi naselij in zemljiške razdelitve so značilnosti samotnih kmetij vendarle marsikje že precej zabrisane. Toda že vpogled v franciscejske katastrske mape kaže, da so se mnogi celki ohranili do najnovejše dobe skoraj nerazkosani. Samotne kmetije so si poiskale v močno razčlenjenem gričevju vse mogoče lege, po slemenih, po terasah, pomolih in po polžnejših pobočjih, pa tudi po dolinah. Očitno pa se kaže, da so prisojna južna pobočja izkoriščena mnogo bolj kakor osojna severna pobočja, kjer se je gozd ohranil po večini vse do danes. Naselitev je tako najbolj intenzivna po slemenih, kjer lahko opažamo tudi bolj tesne aglomeracije samotnih kmetij, ki ponekod prehajajo že v manjše drugotne zaselke, ki pa so tudi le rahlo sklenjeni. V takih podolžnih, razkropljenih gručah so postavljeni domovi, ki jim pa pripada v glavnem arondirano zemljišče, pri naseljih Mali vrh, Piršenbreg, Bojsno. Povsod pa so vse naokrog njih številne samotne kmetije, ki imajo neredko še domala zaprte celke. V celoti pa gre pri celkih na tem področju Bizeljskih goric za polodprte, deloma pa za povsem odprte celke, kjer se kulturno zemljišče ene kmetije stika s posestjo sosednje kmetije brez vidnih mej, kakor je pač napredovalo krčeneje zaplat gozda med njimi. Marsikje pa smemo domnevati, da so bili celki že v prvotnem obsegu odprti. Prav malo razkosani celki so se ohranili pri naselju Podgorje, ki obsega cel pas samotnih kmetij od pobočij Orlice v terciarne gorice pod njo in še do potoka Dramle. Sredi razloženih samotnih kmetij se tu ni izkristalizirala nobena večja bolj strnjena gruča, ki bi jo lahko označili kot drugoten zaselek. Podoben je značaj naseljenosti v katastrski občini Brezje, Vita vas, Curnovec, Blatno in Dedna vas.

²³ Ilešič, o. c., str. 87.

Skoraj povsem prevladujejo samotne kmetije, povečini s polodprtimi celki, po južnih pobočjih Orlice nad Pišecami. Podobno je z naseljem Rucman vrh. Le Pavlova vas predstavlja večjo gručo domov, kjer pa gre tudi le za drugoten zaselek. Prvotne kmetije po najvišjih slemenih Orlice so danes tudi že prešle v drugotne zaselke in je prvotne celke mogoče spoznati le še po parcelaciji. Enega od teh zaselkov, Vrhovnico, Sidaritsch posebej omenja kot tipičen primer drugotnega zaselka.²⁴

Pa tudi manjši zaselki so na tem področju prav pogosti, četudi ne kaže parcelacija njihovega zemljišča nikakih znakov prvotne razdelitve na grude. K zaselkom jih je treba prištevati zgolj zato, ker so pri njih kmečki domovi postavljeni v večjih, četudi le redkeje sklenjenih gručah. Pregled parcelacije njihovega kulturnega zemljišča kaže, da so se nedvomno razvili iz prvotnih samotnih kmetij s celki. Zaselke te vrste najdemo ali po bolj položnih slemenih, kjer so bile prvotno samotne kmetije po vsej verjetnosti že od začetka postavljene tu in tam bolj tesno skupaj, pa tudi ponekod v širših delih dolin, ki so bile, kakor vse kaže, bolj intenzivno izkrčene šele kasneje. Po pobočjih in malih terasnih slemenih pa so se celki ohranili povečini več ali manj nerazkosani. V celoti pa so drugotni zaselki tudi v južnovzhodnem delu Bizeljskih goric le sporadičen pojav, po večini pa še vedno prevladujejo samotne kmetije s povsem ali skoraj nerazkosanimi celki. Področje samotnih kmetij obsega v glavnem katastrske občine Mali vrh, Curnovec, Piršembreg, Dedna vas, Blato, Podgorje, Sromlje, Brezje, Bojsno in Vita vas.

Razmeroma intenzivno vinogradništvo je mnogo prispevalo, da se je današnja podoba zemljiške razdelitve že približala razdelitvi na grude. Tudi na področjih, kjer so se obdržali do danes (vsaj do dobe franciscejskega katastra) skoraj še nerazkosani celki, so med njimi obširni kompleksi vinogradov, ki so razparcelirani v sistemu vinogradniških grud in to ne le med bližnje kmetije, temveč tudi med posestnike iz sorazmerno oddaljenih naselij. Mnogokrat se drži vinogradniške parcele še kos travnika ali kakšna njiva, ostanek opuščenega vinograda ali v bližini njega izkrčeneга ozemlja. Vso to celotno današnjo podobo razdelitve približa razdelitvi na grude. Podobo zemljiške razdelitve na področju samotnih kmetij in drugotnih zaselkov je v precejšnji meri odločilo tudi kasnejše krčenje gozda oziroma neproduktivnega sveta v okolju prvotnih celkov. Da je tako krčenje bilo dokaj intenzivno, pokaže zemljiška razdelitev mnogih drugotnih zaselkov pa tudi samotnih kmetij, kjer imajo posestniki prvotnih celkov (pa tudi razkosanih celkov) poleg več ali manj obsežnega kosa arondiranega zemljišča ob domu še posebej na enem ali več krajih nekaj njiv, travnikov ali pašnikov, tako da je lahko tudi več kot polovica posesti izven prvotnega arondiranega

²⁴ Sidaritsch, o. c., str. 18, 19.

celka. Tipični taki primeri v Bizeljskih goricah so Sromlje, Pišce in Pavlova vas. Poleg večjega kosa kulturnega zemljišča, ki je razkosano v glavnem v celkih, ima naselje še znaten del zemljišča, kjer se zelo pisano meša posest vseh kmetij naselja. Taki večji kompleksi očitno kasneje izkrčenega zemljišča so v Bizeljskih goricah (pa tudi drugod) predvsem v dolinah. Tam moremo povsod opaziti večje komplekse njiv in travnikov, ki so marsikje zelo pravilnih oblik, razdeljeni brez vsega reda med posestniki iz bližnjih pa tudi nekoliko bolj oddaljenih kmetij. Zlasti tipična je v tem pogledu dolina Dramle, isto podobo pa nudijo tudi doline Gabrnice in Sromljščice. Zdi se, da je bila prav okoliščina, da so bile doline po vsej verjetnosti izkrčene kasneje, vzrok, da je bilo v novejši dobi tudi več možnosti za nastajanje drugotnih zaselkov, ki so lahko postali tudi večji kakor sosedne gruče samotnih kmetij.

Samotne kmetije ne manjkajo niti na Brežiški ravnini, povsem jih pogrešamo le v zahodnem in južnem delu, kjer so večje stare vasi s poljsko razdelitvijo na delce. Sicer pa najdemo samotne kmetije povsod med večjimi zaselki v področju med Močnikom, Gaberjem in robom Bizeljskih gor, to je na onem bolj vlažnem svetu, kjer smo mogli ugotoviti prvotne samotne kmetije s celki tudi v osnovi današnjih večjih vasi Globoko in Dečna sela. Čeprav samotne kmetije na tem področju niso enako na gosto posejane, je mogoče prvotne celke povsod nedvomno ugotoviti. Kjer so se v večji meri razkosavali, so se iz prvotnih samotnih kmetij razvili prav mali zaselki, katere smo spoznali že v drugi zvezi (Bukošek, Glogov brod). Vse kaže, da je bilo naseljevanje po samotnih kmetijah s celki v tem področju prvotna plast naselij, v ostrem nasprotju z večjimi vasi na zahodu in jugu ob Savi.

V Senovskem podolju med Sevnico in Orlico in po Bohorju so samotne kmetije prav izrazito zastopane. Ne najdemo jih le po višinah na Bohorju, temveč tudi v najnižjem delu podolja, kjer segajo deloma celo na prodne terase ob Savi. Kljub temu pa so ponekod zastopane v taki meri, da določajo značaj naseljenosti, drugod pa predstavljajo zgolj drugotno plast med večjimi, prvotnimi zaselki.

Samotne kmetije so značilne predvsem za vzhodni del Bohorja, ki je po manjših dolinah in grapah bolj živahno razčlenjen kot zahodni. Raztreseni domovi stojijo po slemenih, po bolj položnih pobočjih in po terasnih pomolih ter sestavljajo naselja Reštanj, Mrčna sela, Veternik in Gorjane. Njihova domena je torej ves vzhodni del Bohorja. Vendar pa se prvotni celki še daleč niso povsod ohranili nerazkosani niti niso kmetije vedno samotne kmetije v strogem smislu besede. Marsikje je mogoče ugotoviti, da so bile že prvotno postavljene po dve tri kmetije bližje skupaj, tako da je ta gruča predstavljala že zametek malih zaselkov. Drugod pa so se delile tudi prvotno res osamljene kmetije, njihovi celki pa so se razkosavali. Zlasti Mrčna sela kažejo že prevlado teh prav

malih zaselkov z mnogimi razkosanimi celki. Drugod pa so se celki ohranili povsem ali skoraj nerazkosani (Ravni log, deloma Veternik). Današnja podoba naseljenosti kaže, da je prišlo v nižjih legah v večji meri do razkosavanja celkov kakor v višjih. Gruče samotnih kmetij so po nekod dobile tudi posebna imena, ki so kakor se zdi prvotno ledinska imena za tiste lege (Okič, Božični vrh, Slatina, Log, Kranča vrh).

Samotne kmetije so se ohranile tudi v zahodnem delu Bohorja med večjimi prvotnimi zaselki, ki segajo tu po obširnejših terasah dosti višje kakor v vzhodnem delu. Toda število samotnih kmetij je manjše in ostale so mnogo bolj osamljene. Po večini še imajo prave zaprte ali vsaj polzaprte celke. V nižjih legah Senovskega podolja so samotne kmetije še prav številne, a vendar stopajo v podobi naseljenosti v splošnem že v ozadje. V več ali manj strnjenejšem področju so samotne kmetije v nizkem pasu gričevja med Brestanico in potokom Dobrova. Kmetije so tu raztresene na gosto, a po večini so obdržale arondirane celke. Po dolinah in dolinicah so se iz njih v večji meri razvili tudi drugotni zaselki z ustrezno parcelacijo na drugotne grude (Presladol, Srebotno, Jetrna sela). Samotne kmetije sestavljajo nadalje še naselja Dobrova na strmih pobočjih zgornjega dela Dovškega potoka, dalje Maršive Ložice, Brezje, vrivajo pa se sicer tudi povsod med večje prvotne zaselke. Običajno so na robu njihovega kulturnega zemljišča, ponekod pa tudi samostojno v večjem kompleksu.

Prvotni celki so pri njih večinoma še ohranjeni. Vzhodno od Brestanice so samotne kmetije v glavnem sporadičen pojav, v največ primerih so le na obrobju zemljišča večjih strnjenih prvotnih zaselkov. Na večjih površinah so samotne kmetije, po večini v rahli aglomeraciji, tudi med Dovškim potokom in Brestanico. Deloma so gručne samotnih kmetij tu večje in tvorijo drugotne zaselke z močno razkosanimi celki (Raztez, Armeško). Več samotnih kmetij je tudi sicer med Brestanico in severnimi izrastki Orlice. Tudi doline so v glavnem posejane s samotnimi kmetijami.

Na Sotelskem najdemo samotne kmetije povsod v višji legi gričevja, ki spremlja dolino Sotle na zahodu. Pravi zaprti celki z res na samem stoječimi domovi pa so že v manjšini. Po večini je razkosavanje celkov že močno napredovalo in vplivalo tudi na značaj naselij. Posamezno stoječe kmetije se povsod mešajo z manjšimi gručami in skupaj delajo videz skrajne razloženosti. Upravičeno je Melik prištel na svoji karti tipov naselij na Slovenskem ves predel med Virštanjanskim potokom in Sotlo k tipu razloženih naselij. Prav isto podobo pa nudi tudi nižji svet južno od Virštanjanskega potoka. Večji strnjeni zaselki in vasi so pravzaprav le v nižjih legah bližje Sotle, le izjemoma se pojavljajo tudi sredi področja samotnih kmetij, za kar je lep primer zaselek Verače. Naselja, ki so genetsko vezana na samotne kmetije s celki, spremljajo vso dolino Sopote

pod Rudnico. Posamezne skupine kmetij imajo danes tudi že samostojna imena (Sopote, Slivje, Klake, Orešje), razkroj celkov pa je pri njih dosegel že visoko stopnjo in jih je ponekod komaj še mogoče rekonstruirati, toda skrajna raztresenost kmečkih domov ne kaže, da bi šlo kje za poljsko razdelitev na grude. Podoben je značaj naselij južno od apniškega slemena na Virštanju. Virštanj sam je razloženo naselje, toda tu so med samotnimi kmetijami vmes manjše gručne domov. Sela pri Veračah so tipičen primer take gručne sredi samotnih kmetij, podobno tudi Pecel. Samotne kmetije spremljajo dalje najvišje dele pobočja in slemen v gričevju na desni strani Sotle. Prvotne celke je mogoče zaslediti pri naseljih Srebrnik, Hrastje, Križan vrh, Bojni vrh in Vrenska gorica. Prvotna parcelacije na celke je danes deloma zabrisana zaradi razkosavanja, deloma tudi zaradi kompleksov vinogradniških grud, ki pokrivajo prisojna pobočja. Isto moremo opaziti tudi pod Olimsko goro, okrog Spodnjih in Zgornjih Trebč.

Na Kozjanskem in okrog Planine so samotne kmetije raztresene po vsem ozemlju, toda od kraja do kraja v precej različni izobliki. Raztresenost naselij v tem gričevnatem ter hribovitem, pa gosto naseljenem predelu je velika, vendar ne taka, kakor je smatral Sidaritsch, ki je na svoji karti kmečkih naselij večino Kozjanskega prištel k področju samotnih kmetij. Že iz dosedanega pregleda je bilo videti, da so pravi prvotni zaselki tudi na Kozjanskem dobro zastopani, držijo pa se v glavnem povsem določenih leg po višjih terasah in slemenih, v nižjih legah pa so samotne kmetije z njimi zvezane genetsko sorodne oblike naselij v prevladi. Razvoj v teku stoletij je sicer ostre razlike mnogokje zabrisal, a pregled katastrskih map pokaže, da je še mrsikije mogoče določiti prvotni obseg naseljenosti po samotnih kmetijah s prvotnimi celki. Razkroj prvotnih celkov in delitev kmetij pa je na Kozjanskem od predela do predela napredovala do različne stopnje. Izrazito področje samotnih kmetij je ob severnem vznožju Bohorja od razvodnih slemen Sevniščine pa vseskozi ob dolini Zgornje Bistrice. Samotne kmetije se držijo manjših terasnih ostankov, položnih pobočij in se ne izogibajo tudi dolinskega dna, značilno pa je, da ne segajo visoko v severna pobočja Bohorja, čeprav tudi tam ne manjka ravnih terasnih pomolov in slemen. Čez 600 m višine sežejo le izjemoma. Samotne kmetije najdemo še dosti tipično izražene ob Zgornji Sevniščini, dalje proti vzhodu pa sestavljajo raztreseno naselje Podlog, ki seže že v povirje Zgornje Bistrice. Večja gruča domov z imenom Fužine je tudi izjema v splošni raztresenosti kmetij, po izvoru pa itak ni agrarnega značaja. Samotne kmetije spremljajo dalje dolino Zagorske Bistrice, kjer pa so ob cesti vendar postavljene nekaj bliže druga drugi, vse do Lesičnega, kjer sestavljajo naselje Borovec. Izrazito naselje samotnih kmetij je še Log na razvodnem slemenu med Zagorsko Bistrico in Bistragrabnom. Prvotni celki so se ohranili tudi skoraj nerazkosani in domala zaprti kakor v Podlogu.

V dolini sami je razkosavanje zavzelo nekoliko večji obseg, vendar pa arondiranosti posestev ni bistveno spremenilo.

Samotne kmetije z več ali manj izrazito parcelacijo na celke so se ohranile na široko po dolini Srednje Bistrice med Pilštanjem in Podsredo. Skoraj vse plano dno doline je razdeljeno na velike kose njiv, obdane s travniki, vmes pa so posejani domovi, ki jim zemljišče pripada; tu imamo opraviti tedaj že s povsem odprtimi celki. Ponekod so celki bolj razkosani, kmetije pa v prav malih gručah. Iz same doline segajo samotne kmetije tudi na bližnja pobočja, deloma proti Veterniku, še bolj pa v gričevje na vzhodu. Nadaljujejo pa se tudi po dolini Bistrice vzhodno od Podsrede, kjer sestavljajo naselje Loke.

Na široko in na gosto so raztresene kmetije v gričevnatem svetu vzhodno od Bistrice, v smeri proti Sotli. Povsod najdemo tu pisano pomešane vse možne prehode med zaprtimi celki, ki so pa že v manjšini, preko aglomeracij samotnih kmetij do drugotnih zaselkov. Vse to področje je močno izkrčeno in poseljeno domala povsod. Razkosavanje celkov je šlo marsikje tako daleč, da je le težko ugotoviti mejo med razdelitvijo na prvotne in drugotne grude oziroma celke. Ponekod najdemo tudi večje komplekse njivskega sveta, razdeljene na precej pravilne podolžne parcele, ki pripadajo povsem izrazitim samotnim kmetijam. Razkosavanje celkov pa je v splošnem doseglo že zelo visoko stopnjo, pa tudi domovi sami so marsikje postavljeni povsem v obliki razloženih naselij, kjer je pa prehod do osamljenih kmetij povečini zelo nejasen. Značaj drugotnih zaselkov imajo naselja: Gradišče, Zaravne, Socko, Ključice, Opečnik, Zeče, Klake, Dobrova, Penkovo selo, Okič, Drensko rebro, Dobležiče in Dragomeriči. Redki prvotni zaselki so tukaj osamljen pojav.

V zahodnem delu Kozjanskega se samotne kmetije vrivajo med plast sklenjenih prvotnih zaselkov. Prevladujejo po pobočjih v nižjih legah in skoraj povsem dominirajo v dolinah. Seveda pa tudi tu ne gre za povsem osamljeno stoječe domove, večidel so to celo prav male gruče samotnih kmetij, povečini z že razkosanimi celki. Med njimi pa je tudi še dosti povsem arondiranih kmetij. Tako podoba kažejo naselja v vseh dolinah v povirju Bistrice, med Planino, Žegrom in Lesičnem. Skoraj povsem prevladujejo samotne kmetije, ponekod v rahli aglomeraciji tudi v Presečnem. Deloma imajo značilna imena, ki spominjajo na njihovo lego ob vodah.

Kakor so pokazali primeri raztresene naseljenosti v področjih med Savo in Sotlo, ima ta oblika naseljenosti svojo osnovo v prvotnih samotnih kmetijah z arondirano posestjo. Obenem pa je bilo mogoče ugotoviti, da se je prvotni način naseljevanja po samotnih kmetijah preoblikoval od predela do predela različno intenzivno. Delitev prvotnih samotnih kmetij in razkosavanje njihovega prvga arondiranega zemljišča, ki odraža notranji razvoj tega naseljitvenega tipa, je ostalo od kraja do kraja na zelo različni stopnji razvoja. Ugotoviti je bilo mogoče, da so se prvotne samotne kmetije

po Bohorju delile sorazmerno le malo, da pa so po najvišjih slemenih Orlice povsem prešle v drugotne zaselke. Podobno najdemo tudi na Brežiški ravnini prvotne samotne kmetije severovzhodno in severozahodno od Brežic v zelo različnih fazah razvoja. Med Zverinjakom in Artičami ter Dečnimi seli so ostale skoraj nerazdeljene, podobno severno od Sel. Toda okrog Bukoška so se iz njih razvili že jasni mali zaselki. Zelo neenakomeren je bil razpad prvotnih samotnih kmetij tudi v gričevnatem svetu. Že v samih Bizeljskih goricah so razlike pri enakem reliefu prav znatne. Pri Podgorju so se prvotne samotne kmetije ohranile domala do danes, pri Dedni vasi pa so se že precej delile.

Zdi se, da ti primeri kažejo, da vzroki, ki so odločali o večji ali manjši deljivosti prvotnih samotnih kmetij, vsaj v večini primerov niso v prirodnih svojstvih ozemlja. Le v predelih, kjer so samotne kmetije postavljene na prav strma pobočja oziroma male terasne pomole ali ozka slemena, moremo ugotoviti, da se samotne kmetije niso delile zato, ker čisto fizično ni prostora za nove krčevine (višja in bolj strma pobočja na Bohorju in Orlice ter deloma Rudnice in Veternika). Vzroki, zakaj so se samotne kmetije delile ponekod bolj, ponekod manj, morajo biti tedaj v gospodarskih in socialnih razmerah preteklosti. Le-te pa so nam v Sloveniji še malo znane.²⁵

Sedanja stopnja v razkroju prvotnih samotnih kmetij je brez dvoma marsikje tudi posledica njihove različne starosti. V tem pogledu moremo ugotoviti, da so ostale samotne kmetije v Bizeljskih goricah na splošno mnogo manj razdeljene kakor v Senovskem podolju, kjer so povečini starejšega nastanka in so prešle povečini že v drugotne zaselke. Podobno razliko moremo opaziti tudi na Kozjanskem in na Sotelskem. Samotne kmetije so prešle v male zaselke predvsem tam, kjer so med pravimi prvotnimi zaselki, to je po položnih pobočjih in terasah v gričevju. Po dolinah, ki so bile kasneje poseljene, pa so samotne kmetije ohranjene neokrnjene v mnogo večji meri.

Večjo zgotostev hiš oziroma domov na področju samotnih kmetij in raztresenih naselij sploh najdemo pogosto okrog cerkev, ne le farnih, temveč tudi podružnic. Sidaritsch uvršča takšna, kasneje sklenjena naselitvena »jedra« v poseben tip, ki ga imenuje »Kirchengruppe«. Tako gručo okrog cerkve sestavlja poleg župnišča še šola, kakšna gostilna ali trgovina in ponekod nekaj kmetskih domov.²⁶ Poudarja, da najdemo ta tip naselij predvsem na področju samotnih kmetij in navaja nekaj značilnih primerov s področja Bizeljskih gor (Pišece, Sromlje, Kapele, Pleterje — tu misli na Zdole — in Anovec, ki pa se, kakor kaže franciscejski kataster, od sosednih prvotnih zaselkov v ničemer ne razlikuje).

²⁵ Ilešič, l. c., str. 92.

²⁶ Sidaritsch, l. c., str. 39, 40.

Gruče okrog cerkva so po poljski razdelitvi sorodne starim farnim vasem in v bistvu predstavljajo le mlajšo fazo pri razvoju te vrste sklenjenih naselij. Pri naseljih te vrste je mogoče v Bizeljskih goricah v osnovi poljske razdelitve še povsod ugotoviti prvotne celke, ki pa so povečini že več ali manj razkosani. To kaže, da so cerkve nastajale tukaj sredi samotnih kmetij in so šele kasneje okrog njih zrasla ostala v osnovi nekmečka poslopja, oziroma domovi, kjer pa so si lastniki sčasoma pridobili tudi nekaj zemlje. Kakor je tedaj pričakovati, je prvotna poljska razdelitev najbolj preoblikovana pri Pišecah, ki so najstarejša fara na ozemlju Bizeljskih goric.²⁷ Prvotni celki so tu komaj še zaznavni, ostalo zemljišče, ki ga je pa le malo, je razparcelirano skrajno nepravilno, a z velikim deležem farne zemlje (po franciscejskem katastru). Pri Sromljah in Kapelah so se prvotni celki ohranili mnogo bolj jasno, obe naselji pa sta po svoji farni funkciji tudi dosti mlajši, četudi se sicer omenjata v zgodovinskih virih razmeroma zgodaj.²⁸ Zdole spadajo le deloma v ta tip naselij, ki so v gručah okrog cerkve, kajti poljska razdelitev pri njih izkazuje razdelitev na prvotne grude, naselje samo pa je res bolj razloženo.

Kmetska naselja in potek naselitve

Premotrievanje oblik naselij in poljske razdelitve, ki smo jih spoznali na panonskem obrobju med Savo in Sotlo, sproži tudi vprašanje o načinu in poteku poselitve na tem področju. Oblike naselij in zemljiške oziroma poljske razdelitve so dinamičen pojav, kjer moramo vedno računati s preoblikovanji, ki jih prinašajo spremembe v socialni strukturi in načinu agrarnega izkoriščanja. Za geografijo je ob upoštevanju teh faktorjev osnovno vprašanje, kako so se razne oblike naseljenosti naslonile na prirodno okolje. Četudi izhajamo iz današnje oblike naselij oziroma njihovega zemljišča, nam je za razumevanje nastanka in razvoja treba poseči nazaj v preteklost. Mnogo nam v zvezi s tem pove tločrt naselij in način parcelacije kulturnega zemljišča, toda v zadnji instanci moramo evolucijo naselij zanesljivo ugotoviti le na podlagi solidne zgodovinske dokumentacije. Za obravnavano ozemlje so se ohranili prvi sezname naselij v urbarjih, ki jih je objavil Kos²⁹ za

²⁷ Sromlje se omenjajo v zgodovinskih virih prvič leta 1263 (Zahn, Ortsnamenbuch, str. 431), Kapele-Wogrinstorf (?) pa leta 1249 (Kos, Urbarji salzburške nadškofije, Ljubljana 1939, str. 25). Farni središči pa sta postali šele mnogo kasneje, leta 1753 oziroma 1786 (Pirchegger, l. c., str. 153).

²⁸ Kot naselje se omenjajo Pišce že leta 1268 (Zahn, Ortsnamenbuch, str. 43, kot fara pa leta 1351, tedaj proti koncu sredjega veka (Pirchegger, Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, Graz, str. 152).

²⁹ Kos Milko, Srednjeveški urbarji za Slovenijo. I. Urbarji salzburške nadškofije. Ljubljana 1939.

področje srednjeveške posesti salzburške nadškofije v Senovskem podolju, Bizeljskih goricah in na Brežiški ravnini. Za Kozjansko in Sotelsko pa imamo na razpolago urbarje krške škofije, ki jih je objavil I. Orožen,³⁰ vendar pa niso na razpolago za vse omenjeno ozemlje. Žal so ti urbarji že iz visokega srednjega veka (salzburški iz let 1309, 1322 in 1448, krški pa iz leta 1404), medtem ko so omembe naselij pred to dobo v zgodovinskih virih povsem osamljene. Za dobo pred nastankom urbarjev se moremo deloma nasloniti tudi na značilnosti krajevnih imen.

O predslovanski poselitvi na področju med Savo in Sotlo ne vemo mnogo. Arheološke najdbe, kolikor jih poznamo doslej iz objavljene literature, nudijo le približne in nepopolne osnove za sklepanje o predslovanskih naseljih.

Da je bilo to ozemlje naseljeno že dokaj zgodaj v neolitiku, dokazujejo sicer le osamljene najdbe pri Šentvidu pri Planini, pri Zusmu, pri Polju in Bistrici ob Sotli.³¹ Več je najdb in bolj so zgovorne iz kasnejših obdobj. List Rogatec arheološke karte pokaže bolj pogoste najdbe v Senovskem podolju, kjer so odkrili več hallstattskih grobišč pri današnjih naseljih Zgornji Leskovec, Krajna Brda, Kladje in Rožno, posamezne predmete iz te dobe pa so našli tudi pri Stranjah in Vranju.³² V Bizeljskih goricah oziroma na njihovem robu so našli predrimska, hallstattska grobišča pri Libni³³ in Dobovi.³⁴ Najdbe iz te dobe poznamo tudi iz Bizeljske vasi.³⁵ Na Sotelskem so odkrili predrimska grobišča pri Vrenski gorci in na Križanem vrhu.³⁶ Na Kozjanskem predrimskih grobišč doslej še niso našli. Osamljena najdba bronastega šlema pri Pod-sredi ne pove mnogo. Arheologi domnevajo zato, da je bilo Kozjansko prav slabo poseljeno.³⁷ Skoraj vsa grobišča in večino drugih najdb so našli v gričevnatem svetu, po slemenih in vzpetinah, ne pa po dolinah. Iz tega smemo sklepati, da so bila tudi predzgodovinska naselja po gričih v Senovskem podolju, na robu Bizeljskih goric in na Sotelskem, tedaj v legah, ki so v razmeroma mali nadmorski višini in ležijo blizu večjih rek, Save in Sotle, katerih dolini sta očitno odprli to področje poselitvi.

Tudi o poselitvi v rimski dobi moremo iz arheoloških najdb sklepati le malo. Rimska naselja oziroma stavbe so ugotovljene le v dolini Save in Sotle ob rimskih cestah. V dolini Sotle so bila pod

³⁰ I. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Das Dechanat Drachenburg. Maribor 1887.*

³¹ Klemenc-Saria, *Archäologische Karte von Jugoslawien. Blatt Rogatec. Zagreb 1939, str. 66, 72, 48, 45.*

³² o. c., str. 37, 35, 52, 54, 60, 66.

³³ Haussmann, *Südsteiermark, Graz 1925, str. 6—9.*

³⁴ Starè F., *Ilirsko grobišče pri Dobovi. Arheološki vestnik II/1, str. 62.*

³⁵ Klemenc-Saria, o. c., str. 15.

³⁶ Klemenc-Saria, o. c., str. 35, 67.

³⁷ Klemenc-Saria, o. c., str. 6.

Orešjem na Bizeljskem, pri Prelaskem in pri Bučah, v dolini Save pa pri Rožnem in Dobovi.³⁸ Osamljene najdbe rimskih novcev v nekaterih drugih krajih ne kažejo nujno na rimska naselja. Značilno je, da so še najbolj pogoste v Senovskem podolju (Stranje, Zgornji Leskovec, Brezje³⁹), v Bizeljskih goricah in na Brežiški ravnini (Pišece, Videm, Brežice, Dobova⁴⁰) in na Sotelskem (Bistrica ob Sotli⁴¹). Najdbe rimskih novcev ali drugih predmetov, ki jih je uporabljalo lahko tudi prebivalstvo izven rimskih postojank, pa seveda same zase še ne pričajo tudi o rimskih naselbinah. Izven območja dna dolin Save in Sotle je nedvomno obstajalo rimsko naselje, utrjeno oporišče pri Vranju, ki je verjetno nastalo iz pred-rimske naselbine, gradišča.⁴² Lega na poti iz doline Sevniščine v Lončarjev dol, v smeri, kjer je najbolj ugoden in najbližji prehod s Planine v dolino Save, kaže na eventualno manjšo prometno pot, ki je bila v uporabi še v rimski dobi in jo je varovala postojanka v Vranju.

Zdi se tedaj, da se podoba predslovanske poselitve v rimski dobi ni bistveno spremenila in da je bilo na koncu te dobe nekoliko bolj naseljeno le Senovsko podolje, rob Bizeljskih goric proti Savi in Sotli in nižje, srednje Sotlesko. Nastanek velike večine današnjih naselij sega po vsej verjetnosti šele v dobo slovanske poselitve teh krajev. Ta pa se je seveda mogla ponekod nasloniti na že prej obstoječa naselja in njihovo kulturno zemljišče. Za premotrivanje lokacije naselij iz slovanske poselitve nas arheološki viri skoraj povsem pustijo na cedilu. Ugotovljeno je le staroslovansko grobišče pri Selah,⁴³ sicer pa smo navezani poslej na pisane zgodovinske vire in toponomastiko.

Kos poudarja, da se je v dobi slovanskega naseljevanja ulegla starejša kolonizacijska plast Slovencev predvsem na hribovit svet med Spodnjo Savinjo in Savo, izogibala pa se je ravnih in proti vzhodu odprtih predelov. Smeri slovanskega naseljevanja so šle po vrhovih, držale so se gorskih prehodov, izogibale pa so se obrežnih steza ob vodah in dolinah. Slednje Kos izrecno podčrta. Ker so se Slovenci ob naseljevanju sprva izognili ravnin in odprtega sveta v teh krajih, smatra Kos, da so tedaj naselja po višinah in obronkih starejša.⁴⁴

Pri tem se opira Kos za ozemlje med Savo na eni strani ter Orlico in Bohorjem na drugi strani, to je na ozemlje srednjeveške

³⁸ Klemenc-Saria, o. c., str. 15, 49, 17, 54.

³⁹ Klemenc-Saria, o. c., str. 60, 37, 54, 16.

⁴⁰ Pichler Fr., Archäologische Karte von Steiermark, Graz (brez letnice).

⁴¹ Klemenc-Saria, o. c., str. 45.

⁴² Klemenc-Saria, o. c., str. 66.

⁴³ Korošec Josip, Staroslovanski grobovi pri Selah pri Dobovi. Arheološki vestnik V/1, Ljubljana 1954, str. 126, 127.

⁴⁴ Kos, Urbarji salzburške nadškofije, str. 22.

posesti salzburške nadškofije, prvenstveno na značilnosti krajevnih imen. Poudarja, da najdemo krajevna imena, ki označujejo topografski položaj kraja, oblike tal, kakovost zemlje, značilno rastje in živalstvo, to je imena, ki so značilna za najstarejša področja, ki so jih naselili Slovenci, predvsem severozahodno od črte Videm—Pišece—Bizeljsko. Taka krajevna imena so: Gorica, Ravne, Zdole, Loka, Pečice, Brezje, Brezovo, Leskovec, Vranje, Pečje. Pri tem tudi že omenja, da je na tem ozemlju prevladujoča oblika naselij zaselek. Tudi naš pregled tipov naselij in poljske razdelitve v velikem potrjuje Kosova izvajanja, obenem pa potrjuje tudi Sidaritschevo mnenje, da je zaselek najstarejša oblika na področju nižjega hribovja na bivšem Štajerskem, tedaj tudi na našem ozemlju.⁴⁵ Da pa tega ni mogoče trditi povsem ekskluzivno, priča primer prav nizkih goric in gričevja v Bizeljskih gorica in na Orlici. Pri tem pa je seveda mišljena prvotna oblika naseljenosti ne glede na dobo nastanka.

Za področje južno od črte Videm—Pišece—Bizeljsko, torej za Bizeljske gorice in Brežiško ravnino, poudarja Kos, da so imena po prirodnih značilnostih, ki jih srečamo tako pogosto v Senovskem podolju, sorazmerno maloštevilna, četudi ne manjkajo popolnoma. Na tem področju srečamo pogosto druge vrste toponomastičnih oznak za naselja. To so predvsem imena, ki so sestavljena z »vas — dorf« oziroma »selo — Gesiess« in navadno z osebnim imenom. V naslonitvi na podobne primere iz južne Nemčije poudarja Kos, da so taka imena značilna za dobo kasnejše kolonizacije, ko je bilo mogoče računati že s stalnostjo tako imenovanih naselij. Isto velja za stanovniška krajevna imena, to je ona, ki so izpeljana iz posezivnega pridevnika osebnih imen s končnico na »ci« oziroma »ovci«.⁴⁶

Krajev s takimi imeni v Bizeljskih gorica, na Brežiški ravnini in ob Spodnji Sotli ne manjka. Na podlagi navedenega sodi Kos, da je kolonizacija področja južno od črte Videm—Pišece—Bizeljsko mlajša kakor v Senovskem podolju, obenem pa tudi ugotavlja, da je do nje prišlo v drugi polovici 12. in v prvi polovici 13. stoletja. V zvezi s kolonizacijo Brežiške ravnine in Bizeljskih goric pa vendar opozarja, da nekatera krajevna imena tudi na tem področju kažejo na starino (Stara vas pri Vidmu, Stara vas na Bizeljskem, Stari grad, Gradišče pri Brežicah), iz česar sklepa, da predel tudi pred 12. stoletjem ni bil neobljuden. V potrdilo sklepanj na osnovi toponomastičnega građiva je mogel Kos navesti tudi nekaj dokazov, ki slone neposredno na zgodovinskih virih, to je kolonizacija vasi Globoko in Zdole v prvi polovici 13. stoletja, ki sta bili naseljeni iz vasi Wogrinsdorf, ki jo Kos lokalizira v Kapele.⁴⁷

⁴⁵ Sidaritsch, *Geographie des bäuerlichen Siedlungswesens im ehemaligen Herzogtum Steiermark*. Graz 1925, str. 38.

⁴⁶ Kos, o. c., str. 24.

⁴⁷ Kos, o. c., str. 25.

Pri sklepanju o starosti kmečkih naselij se Kos sklicuje tudi na Sidaritscheve navedbe o tipih naselij in zemljiške razdelitve v Bizeljskih gorah in zlasti na Brežiški ravnini, omenja njegove navedbe, da se tu menjavajo in prepletajo oblike poljske razdelitve na delce z oblikami razdelitve, ki je značilna za zaselke, pa gručaste vasi z obcestnimi, razložena naselja z zaselki. Pri tem se pa ne spušča v vrednotenje Sidaritschevih navedb.

Če za enkrat pustimo ob strani Sidaritschevo proučitev, nam Kosove ugotovitve jasno kažejo, da je bil znaten del Bizeljskih gor in Brežiške ravnine koloniziran sorazmerno kasno. Za geografijo kmečkih naselij na tem področju je sedaj bistveno, da si ogledamo, v kakšnem odnosu so tipi kmečkih naselij in poljske oziroma zemljiške razdelitve, ki smo jih spoznali v prejšnjih poglavjih, do raznih faz kolonizacije na eni strani in do prirodnih svojstev tega ozemlja na drugi strani.

Iz salzburskih urbarjev, ki jih je objavil Kos, oziroma iz priložene karte salzburske posesti v 14. in 15. stoletju, se jasno odraža neposeljeno področje v severnem delu Brežiške ravnine, na Kapelskem griču in v jugovzhodnem delu Bizeljskih gor. Za ogromno večino naselij, ki so nastala šele proti koncu srednjega veka, je bilo mogoče ugotoviti, da gre pri njih za prvotno samotne kmetije, ki so se pa seveda ponekod razrasle v drugotne zaselke ali celo v vasi (Artiče, Trebež, Glogov brod, Dečna sela, Cundrovec, Bukošek, Globoko, Mali vrh, Piršembreg, Brezje, Bojsno, Kapele, Podvine, Vrhje, Slogonsko, Jereslavec in še nekaj drugih). Vsa ta naselja so nastala pač v dobi pozne srednjeveške kolonizacije, ki je šla, kakor se zdi, dosledno v obliki naseljevanja po samotnih kmetijah. Ker vsa ta naselja na široko obroblyajo področje dobravskega gozda, je jasno, da so nastala ob priliki neke faze obširnega krčenja tega, prvotno mnogo večjega gozdnatega področja. Skoraj pri vseh starejših naseljih, ki se omenjajo okrog tega mladega krčevinskega ozemlja že v 14. stoletju, je bilo mogoče nedvomno ugotoviti, da gre pri njih za prvotne zaselke oziroma vasi s poljsko razdelitvijo na grude oziroma na delce. To dejstvo zavrača domnevo, da gre pripisovati neenotnost v oblikah naselij na tem področju neposredno drugačnim prirodnim oblikam, kakor je to storil Sidaritsch.⁴⁸ Poudariti je treba, da so prirodne okoliščine po vsej verjetnosti vendar posredno vplivale, da je bilo to ozemlje kolonizirano kasneje in dobilo zaradi tega drug tip naselij in poljske razdelitve. Oni del Brežiške ravnine, ki ga je zajela ta kasna srednjeveška kolonizacija, je dejansko precej vlažen. Glina je tu kmalu pod površino, prst pa precej težja kakor v sosedstvu. Verjetno je, da se je starejša kolonizacija naslonila predvsem na področje rahlejšje prsti na prodnih nasipinah ob Savi in se je težje prsti in bolj vlažnemu svetu izognila. Res pa je tudi, da jugovzhodni del

⁴⁸ Sidaritsch, o. c., str. 31 in 35.

Bizeljskih goric, ki je bil kasneje koloniziran, ni bistveno različen od severozahodnega.

Drugo manjše področje, kjer se še ob koncu 15. stoletja ne omenjajo nobena naselja, je vzhodno od Brestanice. Danes so tukaj samotne kmetije in mali drugotni zaselki (Armeško, Čerenc, Raztez, Postojna, Leskovec, Brezova raven). Očitno je tudi to nekoliko bolj hribovito področje zajela kolonizacija šele kasneje, pa prav tako v obliki samotnih kmetij.

V zvezi s tem je važno tudi vprašanje nastanka večjih sklenjenih vasi v Brežiški ravnini, ki kažejo poljsko razdelitev na delce. Vse te vasi se vrstijo v širšem ali ožjem pasu ob poplavni ravnini, ki spremlja Savo (Stara vas, Stari grad, Dolenja vas, Pesje, Zgornji Obrež, Črnc, Brezina, Zakot, Sv. Lenart, Mostec, Mihalovec, Loče, Rigonce, Gaberje, Veliki in Mali Obrež). Pri vseh najdemo v glavnem isti način zemljiške razdelitve, to je poljsko razdelitev na nepravilne delce. Pri tem pa kažejo imena za nekatera od teh naselij, da gre pri njih za starejša naselja (Stara vas, Stari grad), pri drugih pa za mlajša naselja (Mihalovec, Rigonce. Pri vasi Mihalovec poudarja Kos, da kaže na mlajši nastanek i krajevno ime i talni načrt (obcestna vas). Pri tem še poudarja, da se tu omenjajo v urbarju 1309 mlajši naseljenci.⁴⁹ V povsem isti tip vasi spada tudi Mostec. Značilnosti krajevnih imen nam glede na sistem poljske razdelitve ne povedo mnogo. Dejstvo ostane, da so vse omenjene vasi po sistemu poljske razdelitve enake, to je, da kažejo načrtno smotrno ureditev, pa najsi gre tu za starejša ali pa za mlajša naselja. To močno navaja k domnevi, da je bil sistem poljske razdelitve na delce utrjen oziroma urejen v sorazmerno mlajši dobi, to je v času, ko so bile urejene tudi vasi z izrazitim, pravilnim talnim načrtom, ki je znak načrtnega posega v strukturo naselja (Mostec, Mihalovec). Ilesič⁵⁰ omenja primere iz Zahodne Evrope (Francije), kjer so vasi z razdelitvijo na delce nastale v taki obliki šele po velikih vojnih opustošenjih v 16. stoletju. Tudi za Brežiško ravnino vemo, da je bila v začetku 12. stoletja hudo opustošena po ogrskih vpadih z vzhoda.⁵¹ Po tej dobi pa je sledila v drugi polovici 12. in v prvi polovici 13. stoletja obširna kolonizacija ob priliki, ko je bila vsa salzburška posest v Posavju na novo konsolidirana. Ker je način poljske razdelitve pri vaseh Mihalovec in Mostec isti kakor pri starejših vaseh na Brežiški ravnini, smemo sklepati, da je bila vsaj ureditev polja pri njih več ali manj istočasna, nastala v dobi po ogrskih napadih v začetku 13. stoletja.

V zvezi s tem je treba poudariti, da se v urbarjih za leto 1309 in 1322 omenja precej naselij, ki so do danes propadla. Za nekatera teh urbarji neposredno nakažejo, da jih je uničilo premikanje

⁴⁹ Kos, o. c., str. 25.

⁵⁰ Ilesič, Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem. Ljubljana, str. 51.

⁵¹ Kos, o. c., str. 22.

struge Save ali Sotle (vas »Graein« pri Brežicah, »Mrawlinach« jugovzhodno od Mihalovca, »Cossissovicz« pri Vidmu, »Lukatsdorf« pri Zverinjaku, Gradišnica pri Rigoncah ob Sotli).⁵² Na premikanje struge Sotle kažejo tudi nekatera naselja v dolini pod Zelenjakom, ki so bila v dobi urbarja iz leta 1404 na desni strani struge, danes pa so na levi (Vulčičevo, Prosinec, Čemehovec).⁵³

Poleg vasi, ki jih danes ni več, omenjajo urbarji tudi v naseljih, ki so bila ob ogrskih vdorih hudo prizadeta, zelo mnogo opustelih kmetij. Domnevati smemo, da je pri obnovitvi kmetij oziroma naselij prišlo nemara tudi do preureditve vasi kot tudi njihovega zemljišča. Zlasti je to verjetno tam, kjer so izginila kompletna naselja in je njim pripadajoče zemljišče pripadlo verjetno sosednjim vasem.

Naslednje vprašanje, ki se odpira, je, ali so v dobi pred 13. stoletjem nastajale tudi že samotne kmetije. Ugotoviti je mogoče, da se pojavljajo sledovi naselitve po prvotnih samotnih kmetijah tudi pri naseljih, ki se omenjajo že v začetku 14. stoletja, in so zaradi tega morala nastati že prej. Takih naselij ne najdemo toliko v Bizeljskih goricah in na Brežiški ravnini, kakor v Senovskem podolju. V Bizeljskih goricah kažejo domala vsa naselja, ki se omenjajo že v 14. stoletju, prvotno zemljiško razdelitev na grude in bolj strnjeno zazidavo v gručastih zaselkih. V Senovskem podolju pa se v istem času omenjajo mnoga naselja, kjer pokaže zemljiška razdelitev prvotne celke. Kos je mogel dejansko ugotoviti, da so ta naselja nastala predvsem v dolinah. Do danes so se sicer povečini razvila ponekod v kar znatne zaselke, toda že njihova imena kažejo na prvotne samotne kmetije (Lončarjev dol, Zurkov dol, Pirničev dol, Presladol).⁵⁴ Vse to kaže, da je bil znaten del dolin naseljen sorazmerno kasneje. Vendar moremo prvotno razdelitev na celke ugotoviti tudi pri nekaterih drugih zaselkih v Senovskem podolju, ki niso v dolinah, temveč tudi po terasnih pomolih in slemenih (Brezje, Leskovec, Dobrovà). Navedeni primeri kažejo, da se je moralo naseljevanje po samotnih kmetijah uveljaviti tudi že v visokem srednjem veku. Lega teh naselij pa kaže, da so zasegla povečini področja med sklenjenim zemljiščem starejših prvotnih zaselkov. Povečini moremo ugotoviti, da obsegajo naselja, ki so se razvila iz samotnih kmetij, manj ugodne lege. Obširnejše uravnjene ploskve so bile povečini izrabljene najbolj zgodaj in na njih so nastali prvotni zaselki s kolektivno razdelitvijo polja na grude. Samotne kmetije pa so nastajale na obrobju prvotnih zaselkov in njihovega zemljišča.

⁵² Kos Milko, Urbarji salzburske nadškofije. Ljubljana 1939, str. 29 (glej tudi priloženo karto).

⁵³ Orožen Ignaz, Das Bisthum und die Diözese Lavant, Dechanat Drachenburg. Maribor 1887.

⁵⁴ Kqs, o. c., str. 23.

Vse kaže, da tudi poselitev delov Bohorja ni bila enotna. Že pri pregledu oblik naselij in zemljiške razdelitve smo videli, da samotne kmetije tu nikakor niso izključna oblika naselij. Najstarejše naselje Plešivec kaže vse znake pravega prvotnega zaselka, prav tako tudi visoko ležeča zaselka Zalog in Mrzla planina, kjer moramo tudi ugotoviti prvotno poljsko razdelitev na grude. Plešivec se omenja že sredi 15. stoletja, istočasno, ko se omenja tudi sosedno razloženo naselje Dobrova, ki kaže povsem nedvomno poljsko razdelitev na celke. Zdi pa se, da so samotne kmetije tudi tukaj nastale sorazmerno kasno. Veternik, kjer je bila prvotna naseljenost izključno v obliki samotnih kmetij, se sredi 14. stoletja omenja še kot gozdno področje (Wald in dem Wättär).⁵⁵

V razliko z Bohorjem pa je mogoče ugotoviti, da so bila najvišja slemena Orlice naseljena prvotno izključno v obliki samotnih kmetij, ki pa so se delile v mnogo večji meri kakor v višjih legah po Bohorju. Verjetno je temu vzrok večji obseg sorazmerno položnega zemljišča, ki ga je bilo mogoče tam izkoristiti okrog prvotnih celkov. Naselja na Orlici se omenjajo šele proti koncu srednjega veka,⁵⁶ zato smemo sklepati, da so nastala šele v poznem srednjem veku, ko je kolonizacija po samotnih kmetijah zajela tudi velik del Bizeljskih gor.

Naselja na Sotelskem se v zgodovinskih virih omenjajo povečini šele sorazmerno pozno. Do srede 14. stoletja se imenujejo v virih Trebče, Sedlarjevo, Srebernik, Šempeter, Kunšperk, Buče, Dekmarca, Virštanj in Olimje, večina ostalih naselij pa se pojavlja prvič šele v virih iz srede in zlasti ob koncu 15. stoletja.⁵⁷ Iz teh podatkov sklepamo, da so naselja v višjih delih gričevja nad dolino Sotle nastala sorazmerno kasneje kakor sklenjene vasi in zaselki v dolini in na prvih nizkih obronkih. Z izjemo Srebernika so vsa naselja, ki se omenjajo pred 15. stoletjem, sklenjena gručasta naselja, kjer kaže poljska razdelitev prvotne grude. Srebernik, ki je danes razloženo naselje, nastalo iz samotnih kmetij, pa se omenja takrat kot predel na splošno in še ne kot naselje. Zdi se tedaj, da je na Sotelskem šla prvotna naselitev v obliki sklenjenih naselij, vasi in zaselkov. Toda v gričevju zahodno od Sotle najdemo med naselji, ki se v zgodovinskih virih pojavljajo precej kasno, tudi mnogo takih, ki kažejo vse znake prvotnih zaselkov (Brezovo,

⁵⁵ Kos, o. c., str. 34.

⁵⁶ Javorje in Osredek okrog 1500, Pusti vrh sicer že 1355, toda le kot gora (Zahn, Ortsnamenbuch der Steiermark in Mittelalter. Wien 1893, str. 297, 370 in 82).

⁵⁷ Omenjajo se Kunšperk 1201 (Zahn, Ortsnamenbuch, str. 108), Olimje in Sedlarjevo 1208 (str. 368), Šempeter 1275 (str. 28), Srebernik 1275 (str. 464), Virštanj 1275 (str. 498), Buče 1347 (str. 174), Dekmarca 1351 (str. 128), Spodnje in Zgornje Trebče 1352 (str. 176), Zagaj 1404 (str. 408), Brezovo 1450 (str. 41), Verače, Crešnjevce, Slivje, Ples, Polje, Bojni vrh, Spodnja in Zgornja sela, Pecel, Lastnič, Rudnica ca. 1490 (str. 493, 95, 467, 47, 179, 51, 459, 36, 295, 404), Golobinjek, Buče ca. 1500 (str. 126 in 511).

Verače, Črešnjevce, Polje). Med njimi pa so prav tako zaselki, ki so se razvili iz samotnih kmetij (n. pr. Sela pri Veračah). Sklepati smemo tedaj, da je naseljevanje po samotnih kmetijah zajelo predvsem neizkrčena področja na ozemlju, kjer so bili prvotni zaselki s svojim zemljiščem sprva krog in krog obdani od gozda, v katerem so kasneje nastajale samotne kmetije. Primer poljske razdelitve v katastrski občini Verače kaže, kako so okrog zemljišča prvotnih zaselkov, razparceliranega na grude, nastajale samotne kmetije s celki in so zlasti pri kasnejšem razkosavanju vedno bolj redčile gozdnate pasove med posameznimi prvotnimi zaselki. Povsem razumljivo je, da je ta proces v nižjem bolj položnem svetu napredoval hitreje kakor v višjih bolj odročnih legah, kjer se je gozd ohranil v večji meri in so bili tudi celki manj razkosani (Bojni vrh, Križan vrh).

Krajevna imena nam o poteku poselitve na Sotelskem ne povedo mnogo. Imena Brezovec, Hrastje, Črešnjevce, Buče, ki bi kazala na staro poselitev, so precej redka, najdemo pa jih tudi v naseljih, ki jih sestavljajo prvotno samotne kmetije, ki so pa na splošno mlajše. Na mlajši nastanek kaže tudi ime zaselka Sela pri Veračah, kjer moremo zaslediti pri poljski razdelitvi prvotne celke. Toda pri zaselkih Zgornje in Spodnje Trebče, kjer kaže ime prav tako na mlajšo krčevino, je bilo mogoče ugotoviti prvotno poljsko razdelitev na grude. Obe naselji se omenjata šele proti koncu 15. stoletja. To navaja k domnevi, da so prvotni zaselki kakor Trebče nastajali tudi še v visokem srednjem veku, samotne kmetije pa šele v poznem srednjem veku. Primer Trebč in Sel pri Veračah, ki ležita v dolinah pritokov Sotle in sta po vsej verjetnosti mlajši naselji, tudi kaže, da so bile doline poseljene najbrž kasneje kakor pa obronki nad njimi. Zdi se, da so bile ožje doline pritokov Sotle poseljene tedaj po pravilu s samotnimi kmetijami, kakor kaže tudi dolina Virštanjskega potoka.

Za premotrivanje odnosa med poselitvijo in oblikami naselij in kulturnega zemljišča na Kozjanskem imamo na razpolago omembe v urbarju krške škofije iz leta 1404.⁵⁵ Pred to dobo se v zgodovinski virih omenjajo le redka naselja, mnogo naselij pa se pojavi v virih sploh šele prav proti koncu srednjega veka.⁵⁹

⁵⁵ Orožen I., Das Bisthum und Diözese Lavant, Dechanat Drachenburg. Maribor 1887. V tem urbarju se omenjajo naselje Zeče, Dobležiče, Marof, Ješovec, Krivica, Jasen, Prevorje, Lopaca, Plešivec, Dol, Dobje, Bistrica, Dragomeriči, Straža.

⁵⁹ Zahn, Ortsnamenbuch der Steiermark in Mittelalter. Wien 1895. Navaja sledeča naselja (številka v oklepaju se nanaša na stran v knjigi): Cirkuse 1287 (98), Presečno 1285 (67), Doropolje 1250 (141), Gubno 1424 (242), Drensko reobro 1490 (148), Pečovje 1490 (29), Podvin 1490 (51), Topolovo 1490 (136), Podpeč 1490 (49), Pokorna vas 1490 (49), Planinska vas 1490 (45), Zeger 1490 (420), Gradišče ca. 1500 (226), Sonovo ca. 1500 (428), Straška gorca ca. 1500 (451), Vinogora ca. 1500 (504), Zagorje ca. 1500 (408), St. Vid 1436 (175).

Če primerjamo zemljiško razdelitev in talni načrt teh naselij, moremo ugotoviti, da imajo naselja, ki se omenjajo že do začetka 15. stoletja (urbar iz leta 1404 za posestva krške škofije), močno različen značaj. Deloma gre pri njih za sklenjene prvotne zaselke s poljsko razdelitvijo na grude (Prevorje, Lopaca, Dobje, Krivica), deloma pa za prvotne samotne kmetije oziroma drugotne zaselke (Zeče, Dol, Dragomeriči, Bistrica). Pokaže se tedaj, da so samotne kmetije nastajale na tem področju tudi že pred 15. stoletjem v prav izdatni meri. Če primerjamo tudi naselja, ki se omenjajo šele proti koncu 15. stoletja, vidimo, da so med njimi prav tako prvotni zaselki kakor tudi drugotni zaselki oziroma naselja, nastala iz samotnih kmetij. V odnosu do reliefa pa je mogoče ugotoviti, da so ona, ki so se razvila iz samotnih kmetij, nastajala tako po gričevju kakor v dolinah, vendar so po gričevju posejana med prvotne zaselke, medtem ko v dolinah skoraj povsem prevladujejo. Pravi prvotni zaselki se držijo višjih slemen in pobočij. Zdi se tedaj, da navedena dejstva govorijo v prid Kosovi trditvi, da je prvotna kolonizacijska plast zajela predvsem višja slemena in terase, kjer smo mogli ugotoviti predvsem prvotne zaselke, in da so bile doline, kjer so terenske prilike manj ugodne, bile naseljene kasneje, in sicer v obliki samotnih kmetij. Izjema v tem pogledu je le nižje gričevje med Pilštanjem ter Kozjem in Sotlo, kjer imamo skoraj izključno samotne kmetije in drugotne zaselke povsod po slemenih.

Mestna in tržna naselja

V področju, ki je ostalo vse do danes tako izrazito agrarno, so izjema ona naselja, ki imajo več kakor zgolj kmečki značaj. Gospodarski razvoj v zadnjih sto letih, ko se je začela bolj intenzivno uveljavljati večja izmenjava dobrin, ko so moderna prometna sredstva zanesla na kmečka področja marsikatere urbane elemente, tako v njihovem zunanjem licu kakor v njihovi funkciji, je mogel le površno vplivati na značaj naselij. Samo v osamljenih primerih pa je mogel sploh privedi do bistvene spremembe v funkciji že obstoječih naselij. Deloma je šel razvoj celo v obratno smer. Svoje urbane funkcije so začeli izgubljati nekateri trgi, ki so se razvili v dobi fevdalizma. Redka naselja na panonskem obrobju med Savo in Sotlo, ki so imela v preteklosti ali danes urbane funkcije, v svojem novejšem razvoju verno ponazarjajo gospodarsko in prometno orientiranost tega predela.

Rajhenburg se pojavi v zgodovini v 10. stoletju takoj kot pomembna strateška postojanka, kot utrjen grad, ki je varoval in nadziral prometno pot iz ravnin ob Savi proti zahodu.⁶⁰ Obenem pa

⁶⁰ Melik, O mestih in trgih na Slovenskem. Glasnik Muzejskega društva, Ljubljana 1937.

je bil obmejna trdnjava nemškega cesarstva oziroma njegovih fevdalcev proti Hrvatski, ki je ob koncu 10. stoletja segala vse do sem.⁶¹ Tržna naselbina pod gradom se pojavi šele precej kasneje v 14. stoletju, medtem ko se v 15. stoletju omenja še kot vas. Za tržno funkcijo Rajhenburga je bila važna njegova lega na križišču, tam, kjer doseže savsko dolino pot, ki vodi iz Sotelskega preko zložnega podolja pri Podsredi.⁶² Funkcija lokalnega tržišča, ki jo je imel Rajhenburg vse do zadnjega stoletja, je bila vendar omejenega pomena. Pri razvoju tržne funkcije jo je na jugu omejeval atrakcijski vpliv Krškega, a proti zahodu ugodnejše ležeča in zgodovinsko starejša Sevnica. Da trg ni doživel podobne usode kakor ostala tržna središča med Savo in Sotlo, sta bili odločilni dve okoliščini: prva je njegova lega ob prometni poti, ki je vezala večje pokrajine, kjer je bila izmenjava vedno živa in obilna. Plovba po Savi je bila zelo pomembna vse do graditve železnice, ki je sicer plovbo uničila, ustvarila pa je še boljše pogoje za promet. Druga okoliščina pa je bila otvoritev premogovnika na bližnjem Senovem, za katerega je v Rajhenburgu dostop do železnice. Tako sta železnica in premog rešila pomen kraja, ki se je razvil ob strateški legi, se okrepil in obdržal dolgo dobo kot lokalno tržno središče, a mu je v moderni dobi grozil propad. Tržno naselje je stisnjeno v ozko dolino Brestanice, ki je v zadnjem kilometru svojega toka vrezana v tršo apniško in dolomitno osnovo. Hiše se stiskajo na obeh straneh ceste na desni strani potoka, četudi zazidava ni povsod strnjena. Na levi strani, nasproti spodnjega konca trga, tam, kjer se dolina za spoznanje razširi, je najstarejši del naselja Šutna, pod njo pa ob vodi Kantalon. Mlajši del naselja je v ozkem pasu ob Savi (Za Savo), najmlajši pa je na severu ob izlivu Dovškega potoka v Brestanico. Danes živi Rajhenburg od ostankov svoje tržne funkcije, ki so ostali kot sejmski dnevi (predvsem za živino), in v obrtništvu, ki pa v nobeni panogi ni moglo preiti v industrijo in dati kraju nov impulz. Poskus manjše usnjarne je že pred desetletji propadel. Tovarna čokolade in likerjev je šele po nacionalizaciji postala vir dohodkov za prebivalstvo. Na življenje v trgu je učinkovito vplival šele premog iz Senovega. Vse do prve svetovne vojne je nudil delo predvsem tovornikom, ki so ga na vozovih spravljali do Save, kjer so ga natovarjali prvotno na rečne barke pod današnjo železniško postajo, kasneje pa na železnico. Ko se je pozneje proizvodnja v premogovniku močno povečala, je pritegnil tudi mnogo delovne sile iz trga, zlasti v zadnjih letih. Prav tako je vplivala velika kalorična elektrarna, ki je postavljena takoj na severnem robu trga in daje zaposlitev 150 ljudem, povečini iz trga. S tem postaja Rajhenburg vse bolj gospodarski privesek Senovega oziroma se zrašča z njim v gospodarsko enoto, kjer si deli smotrno razdelju-

⁶¹ Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1953, str. 109.

⁶² Melik, O mestih in trgih na Slovenskem.

jejo funkcije. Premogu se mora Rajhenburg zahvaliti tudi za svojo demografsko rast v zadnjih osemdesetih letih (1870—1948), ko se je prebivalstvo trga več kot podvojilo (povečanje za 131,6 %).

Senovo se mora zahvaliti za razmah v zadnjih desetletjih izključno premogu. Plasti oligocenskega rjavega premoga ob severnem robu sevniško-rajhenburške sinklinale so začeli izkoriščati na ugodnih mestih, kjer pridejo do površine, že pred 130 leti (v Srobotni dolini). Do večjega izkoriščanja pa je prišlo šele po prvi svetovni vojni, ko se je začelo opazovati krčenje zalog v trbovljskem premogovnem bazenu, in se je Trbovljska premogokopna družba začela ozirati za novimi, še neizkoriščenimi zalogami premoga, ki bi jih bilo mogoče kar se da hitro in poceni izkoristiti. Na Senovem so bili ti pogoji dani. Premog je tukaj v 18 do 26 m debelih plasteh, kurilna vrednost pa ne zaostaja za trboveljskim, saj daje kilogram 3900—4600 kalorij. Obenem pa je nudilo agrarno preobljudeno zaledje ceneno delovno silo. Nagel razmah proizvodnje v letih po prvi svetovni vojni je našel izraz tudi v formiranju novega naselja. V bližini separacije in stare elektrarne na Senovem je zrastle novo delavsko naselje, kolonija ob Reštanjskem potoku, uradniško naselje ob Dovškem potoku in vmes glavne upravne zgradbe. S tem je bil sredi ruralne pokrajine ustvarjen skelet neruralnega naselja, ki se danes vedno bolj izpopolnjuje in vključuje v svojo sestavo ostanke ruralnih naselij (staro vaško jedro Senovega na levi strani Reštanjskega potoka). Dejstvo je, da je še danes velik del delavstva (od skupnih 1360) iz kmečkih rodbin iz okolice, je hitrejšo preobrazbo oviralo vse do danes. Proletarske rodbine, ki živijo izključno od dela pri premogovniku, so še danes v manjšini, kar ni čudno pri obratu, ki je star komaj eno generacijo. Vsa bližnja okolica, posebno proti vzhodu in jugovzhodu vse do Podsrede, pa tudi Rajhenburg in sosedna kmečka naselja ob Savi, so zaledje, od koder črpa premogovnik delovno silo. Proizvodnja, ki se je po prvi svetovni vojni dvignila do 140.000 ton na leto, a je kasneje stagnirala, se je po osvoboditvi podvojila, tako da se premogovnik s svojo dosedanjo proizvodnjo približno 300.000 ton uvršča med največje v Sloveniji. Senovo zalaga s premogom predvsem železnico in industrijo deloma Slovenije, a v največji meri Hrvaške. Moderni gospodarski razvoj, ki ga je priklical premog, pa je po drugi strani komaj v prvem stadiju. Do danes ni mogel premog pritegniti k sebi nobene industrije, če izvzamemo veliko novo termocentralo v Rajhenburgu. Ta veliki obrat z močjo 12.500 KW je res motrno naslonjen na izrabo manj vrednega premogovega prahu, a predstavlja v bistvu le transformacijo obstoječe energije. Obilne še neizkoriščene zaloge premoga, ocenjene na 75 milijonov ton,⁶³ pa nudijo tudi v bodočnosti za industrijski razvoj ugodno osnovo, saj za namestitev industrij-

⁶³ Munda, Stratigrafske in tektonske prilike v rajhenburški terciarni kadunji. Rudarski Zbornik 1939, zv. 2—3, str. 55.

skih obratov v dolini med Senovim in Rajhenburgom ne manjka prostora, niti rezerv delovne sile iz agrarno prenaslejene okolice. Preureditev dosedanje, po kratkovidni presoji zgrajene ozkotirne železnice pa bo morala priti na vrsto še prej. Mogočnemu razvoju premogovne industrije se mora Senovo zahvaliti tudi za rapidno populacijsko rast. Na ozemlju današnjega Senovega se je prebivalstvo v zadnjih 78 letih skoraj pošestorilo (narastek za 597 %).

Videm je šele moderni industrijski razvoj dvignil na stopnjo urbanskega naselja. Po svoji funkciji spada med ona naselja, ki jim je obsežno industrijsko podjetje vzelo agrarni značaj, a še ni bistveno preobrazilo zunanje podobe naselja. Osnovo za večji razvoj kraja v zadnjih desetletjih je dala najprej železnica, ker je Videm železniška postaja za bližnje Krško. To je utrdilo tržni pomen naselja — starega farnega središča, ke že od postanka ni imelo izključno agrarnega značaja. Že v srednjem veku je bilo pod Vidmom pristanišče ob Savi, kjer so natovarjali na ladje vino iz bližnje okolice. Prav tako pa je bil Videm tudi živahno sejmišče. Zdi se, da je le bližina sosednjega Krškega tukaj preprečila ustanovitev trga. Kljub temu, da je Videm živel do neke mere v senci Krškega, je bil že nad desetletja več kakor vas. Glavni faktor v preobrazbi naselja pa je velika tovarna celuloze, ki daje delo 330 delavcem in ki ji bo v kratkem sledila še velika tovarna rotacijskega papirja. Nadpovprečna vloga naselja z ozirom na bližnjo agrarno okolico se kaže v močnem povečanju prebivalstva v zadnjih 87. letih (povečanje za 74,1 %).

Trije trgi v dolini Srednje Bistrice v razdalji 12 km so izjema, ki je ne moremo razložiti iz današnjih prilik. Ta izjema pa tudi zavrača Sidaritschevo mnenje, da so trgi in mesta nastajali na ozemlju bivše Štajerske v več ali manj enakomernih razdaljah kot regionalna središča agrarne okolice.⁶⁴ Melik povdarja, da je pri njihovi lokaciji bistveno sodeloval strateški moment. Ne smemo prezreti, da pade njihov nastanek v dobo, ko je tedaj ozemlje med Savinjo in Sotlo bilo robno področje nemških fevdalnih posesti proti Ogrski, ki je bila tedaj v dobi polne ekspanzije.⁶⁵

Podobno kot Podčetrtek ob Sotli so se vsi trije trgi, Podsreda, Kozje in Pilštanj, razvili pod močnimi trdnimi gradovi, ki so varovali prehode po doline Bistrice in iz nje.

Najstarejše naselje med njimi je Pilštanj,⁶⁶ ki je funkcijo utrdbe združil s funkcijo enega najstarejših cerkvenih središč v tem delu Slovenije. Ime »Kaštel« nad naseljem opominja, da je treba za naselbino na tem kraju računati že v predсловenski dobi. Prav tako je značilno, da se del naselja na južnem pobočju pod današnjim trgov imenuje Stari trg, kar priča, da je tržna funkcija

⁶⁴ Sidaritsch, Steierische Städte und Märkte in vergleichend-geographischer Darstellung. Sieger-Festschrift. Graz 1927, str. 163.

⁶⁵ Kos, Zgodovina Slovencev, str. 108.

⁶⁶ Omenja se prvič leta 1167 (Kos, Gradivo).

kraja bila starejša kot formalno osnovanje trga, ki se kot novi trg omenja šele leta 1404.⁶⁷ Ta novi trg je bil postavljen na teraso, ki v pomolu zapira dolino Bistrice tam, kjer se ta v epigenetski dolini vreže v tršo osnovo.

Kozje je postavljeno na zgornji del malega vršaja ob izstopu tesnega Bistragrabna v tu že precej široko Bistriško dolino. Ostanki iz neolitske, bronaste in rimske dobe v kraju in okolici pričajo, da smemo tu računati z naseljem že v predсловenski dobi. V zvezi s tem je tudi značilno ime Mirje za zaselek na pobočju nad trgom in isti naziv kot ledinsko ime vzhodno od trga na drugi strani doline. Tudi tu je trg nastal pod utrjenim gradom na pobočjih hriba Brediča med Bistrico in Bistragrabnom, katerega gospodarji se omenjajo že leta 1197.⁶⁸ Kdaj je nastalo naselje, ki se je razvilo pod gradom, ni znano, obstajati pa je moralo že v 12. stoletju, ko se v Kozjem imenuje prva cerkev, v naslednjem letu pa dekan.⁶⁹ Kot trg se omenja šele leta 1646.⁷⁰

Podsreda se je razvila prav tako pod utrjenim gradom »Sreda« (ali Srenjski grad), ki stoji visoko nad naseljem na terasnem pomolu v severnem delu Orlice pod Golim vrhom in nadzoruje prehod po podolju proti Rajhenburgu na eni strani, po dolini Bistrice pa proti Kozjem in proti Sotli. Razpotna lega je po vsej verjetnosti privabila predсловenske naseljence na tem področju, toda ne na kraju današnjega trga, temveč onkraj doline na griču, kjer je danes zaselek z značilnim imenom Gradišče. Kakor pri Pilštanju je bila tudi tukaj tržna funkcija starejša od naselja kot takega. Prvotni stari trg je ležal vzhodno od današnjega v sami dolini Bistrice. Nanj spominja le še ledinsko ime. Novi trg, današnje tržno naselje, se omenja kot tak prvič leta 1443.⁷¹ Podsreda je postavljena na ozko teraso pod strmimi pobočji tik nad aluvialno ravnico Bistrice v onem delu, kjer se v ožini prebije skozi pas tršega litavskega apnenca. Strateško pomembna lokacija trga je tudi tu očitna.⁷² Naselje se je razvilo v podolžni obliki na omejeni ozki terasi na obeh straneh razširjene ceste, ki je služila tudi kot tržišče. Z malenkostnimi izjemami je trg tak še danes.

Trije trgi v dolini sredi hribovja so bili preveč za potrebe zaledja potem, ko je odpadla obmejna vojaška lega pokrajine nasproti Hrvatski oziroma Ogrski. Že v začetku prejšnjega stoletja nam omogoči franciscejski kataster vpogled v stagnacijo teh tržnih naselij in njihove funkcije. V dobi, ko se je trgovina začela izmotaovati iz drobne lokalne izmenjave in koncentrirati v manjštevinih

⁶⁷ Orožen, o. c., str. 115.

⁶⁸ Melik, O mestih in trgih na Slovenskem, str. 164.

⁶⁹ Kos, Stari trg in sorodna imena. Geografski Vestnik 1929/30, str. 164.

⁷⁰ Kos, Gradiivo IV, str. 456.

⁷¹ Orožen I., Das Bisthum und die Diözese Lavant. Dechanat Drachenburg. Maribor 1887, str. 117.

⁷² Strmšek, Smarsko-rogaški-kozjanski okraj. Ljubljana 1940, str. 55.

krajih, a ležečih ob daljnovodnih poteh, so bila ta odročna tržna naselja na slabšem. Ker se pri nobenem od njih niso mogla uveljaviti moderna gibalna razvoja, so bila nujno obsojena na propast ali stagnacijo. Njihova pokrajinska lega ni bila tako ugodna, da bi jim v pogojih moderne dobe mogla zagotoviti, oziroma obvarovati vlogo regionalnega središča. Vendar v podrobnosti razvoj vseh teh trgov (Pilštanj, Kozje, Podsreda) razodeva razlike, ki lepo odražajo njihovo atrakcijsko silo. Podatki o številu prebivalstva so nam za to najboljše merilo. Od treh trgov v dolini Srednje Bistrice je v zadnjih 78. letih (1870—1848) najbolj nazadoval Pilštanj (za 41,9%), ki je izgubil do danes skoraj vse neagrarne funkcije in degeneriral povsem na stopnjo vasi, ki se ji tudi v zunanjem licu malo pozna tržna preteklost. Lega na ozkem pomolu, ki današnji agrarni funkciji kraja kaj slabo odgovarja, je povzročila, da ji je v dolini in ob cesti ležeča vasica Lesično odvzela v najnovejši dobi tudi še tako skromno lokalno-administrativno funkcijo. Pilštanj je komaj mogel ohraniti še nekaj lokalne obrtniške delavnosti. Podsreda ni nazadovala dosti manj (za 36,9%), v glavnem iz istih vzrokov, vendar lahko opazimo, da je ugodnejša lega ob cesti pod klancem (gostinski obrati) in izkoriščanje gozda na Orlici nekoliko omejilo večji padec števila prebivalstva. Kozje je edino moglo obdržati nekaj vloge regionalnega središča za ono ozemlje ob Srednji Bistrici, kjer se trije trgi hkrati niso mogli obdržati. Vendar je rahel prirastek prebivalstva (za 7,2%) pri dinamiki neruralnih naselij sicer dejansko znak stagnacije. Popolnega propada kot Pilštanj ali Podsreda je Kozje rešila ugodna lega sredi širše doline tam, kjer se iz doline odcepi cesta proti Bučam in na Sotelsko ter preko Podčetrka do železnice pri Mestinju. Deloma je vplivalo tudi izkoriščanje gozda na vzhodnem delu Bohorja, ki je privedlo do ureditve večje parne žage in ureditve lesne obrti. Tako je mogel trg sorazmeroma dolgo obdržati sedež sodnega okraja z upravnim aparatom. Četudi je Kozje po osvoboditvi to svojo upravno vlogo zgubilo, je še danes od vseh sosednih trgov ohranilo najbolj izrazito tržni značaj, tako v poklicni strukturi prebivalstva kakor v zunanjem videzu. Nove avtobusne zveze so v zadnjih 40. letih odvzele kraju mnogo one funkcije regionalnega središča, ki jo je imelo v preteklem stoletju. Podobna usoda kakor tri trge v dolini Bistrice je zadela v novejši dobi tudi Podčetrtek in Planino.

Podčetrtek se je razvil tudi kot strateška postojanka pod utrjenim gradom nad Sotlo na onem mestu, kjer se dolina med Rudnico in Desiniško goro zoži. Nadzorstvo nad to ožino pa je pomenilo kontrolo nad važno prometno potjo, ki po dolini Sotle omogoča najlažji dostop iz Posavja v Rogaško podolje in od tu preko zloženih prevalov v celjsko kotlino in na Dravsko polje. Tržno naselje si je poiskalo prostor v mali dolinici, vrezani v obširno teraso v pobočju Rudnice na obeh straneh ceste, ki je vodila preko te terase dalje proti severu in se je izognila tesni ob Sotli. Kolikor je

znano, trg ni navezan na kakšno starejše naselje, temveč je nastal izključno kot tržna postojanka pod utrjenim gradom. Njegova slaba pokrajinska lega se je pokazala takoj, ko je minila nevarnost trških navalov in je odpadla funkcija obmejne utrdbe ter so počasi prenehali tudi srednjeveški privilegiji, ki so ustvarili iz Podčetrčka tudi malo upravno središče. V novejši dobi trg propade, kar se pokaže tako v upadanju števila prebivalstva (nazadovanje za 24,5 % v razdobju 1870—1848), kakor tudi v spremembi funkcije naselja, ki je kakor pri Pilštanju pretežno agrarna in obrtniška. V novejši dobi naselje ni moglo privabiti niti sedeža sodnega okraja.⁷³ Tudi v zunanjem licu trga so skoraj povsem izginili sledovi preteklosti. Nova cesta, ki se drži Sotle tudi v ožjem delu doline, naselje sploh obide. Bližina železniške proge pri Mestinju pa mu je vzela tudi še tako skromno vlogo lokalnega tržišča.

Planina je nastala povsem v hribovju na razvodni planotici visoko nad ozkimi dolinami, ki se od tu spuščajo na vse štiri strani. Utrjen grad, ki je nastal verjetno že v 10. stoletju,⁷⁴ na robu te planotice na brdu iz bolj odporne litavskega apnenca, obvladuje stik teh poti. Križiščna lega, na katero je bila navezana že rimska cesta, in strateška lega ob važnih prehodih od vzhoda na zahod in od juga na sever sta priklicali poleg gradu v življenje tudi naselje pod njim. Naselbina se tu omenja že v 12. stoletju, trg pa se je iz nje razvil v 14. stoletju.⁷⁵ Planina je postavljena tik pod gradom na širokem slemenu na obeh straneh ceste. Toda za trajnejšo urbano funkcijo so bile te okoliščine prešibke. Sredi hribovite, dasi razmeroma gosto obljudene okolice trg ni mogel prav uspevati.⁷⁶ Ko je v novem veku ponehal pomen strateškega položaja Planine, se je pokazala šibka atrakcijska moč trga, ki jo je fevdalni okvir dolgo varoval, a se je jasno pokazala v zadnjem stoletju. Čeprav dejansko sam trg Planina v dobi od 1870 do 1948 ne izkazuje nobenega zmanjšanja prebivalstva (le za 0,5 %), je njegova funkcija močno zbledela. Ker Planina tudi prej ni bila kakšno upravno središče, je očitno, da se mora zahvaliti vsaj za stagnacijo edino le dejstvu, da leži na področju, kjer je izkoriščanje gozda vendar precej pomembno in poživlja gospodarski položaj predela. Tudi gospodarstvo samega trga je danes usmerjeno v znateni meri v agrarno izkoriščanje poleg povsem lokalne trgovine in obrti.

Tržna naselja na področju med Savo in Sotlo so odraz fevdalne dobe z njenim načinom organizacije prostora in obmejne lege, v kateri so bila v dobi nastanka, ali z drugimi besedami, odraz strateških potreb svojega časa. Skoraj brez izjeme so se pokazala ne-

⁷³ Melik, O mestih in trgih na Slovenskem, str. 337.

⁷⁴ Kovačič, Planina in njeni gospodarji. Časopis za zgodovino in narodopisje 1932, str. 66.

⁷⁵ Melik, o. c., str. 337.

⁷⁶ Strmšek, o. c., str. 59.

zmožna obdržati se tudi v dobi modernega gospodarstva in prometa. Oni vzvodi, ki danes dajejo urbanskim naseljem njihovo življensko moč, so jim manjkali. Moderna industrija, ki bi jih rešila propada, v tem ozemlju ni mogla pognati korenin, nasprotno, celo primitivni zametki so zamrli. Tako je propadlo fužinarstvo ob Zagorski Bistrici pri kraju Fužine, ki se je naslanjalo na vodno silo Bistrice, na bohorske gozdove in na železovec iz rudnika pri Olimju, ki je bil tudi opuščen.⁷⁷ Še pred tem so ugasnile glažute na Veterniku, pod Zusmom in pri Olimju, da pričajo o njih le še krajevna imena Glažuta in Stara Glažuta. Šibka lokalna energetska in surovinska baza teh podjetij ni vzdržala konkurence močnejših tekmecev v ugodnejših legah in pogojih. Prirodna bogastva so mogla priti do veljave le v primeru, kjer se je njihovo izkoriščanje moglo nasloniti na večje zaloge surovin in na ugodno prometno lego. To je bilo mogoče pa le pri premogovniku na Senovem.

Prometne zveze ozemlja med Savo in Sotlo prav tako niso bile ugodne za lokacijo novih industrijskih obratov. V drugi polovici preteklega stoletja zgrajene železnice so stekle že po robu tega ozemlja in nanje se je priključil tudi gros lokalnega prometa. Tega ozemlja tudi pred dobo železnic niso prečkale pomembne daljnjo-vodne ceste in je tako zgubilo še ono osnovo za večja neruralna naselja, ki se naslanjajo na prometno lego. Severni del tega področja se je gospodarsko usmeril proti Celju, toda šele v najnovejšem času, ko je avtomobilski promet omogočil hiter in neposreden dnevni pristop tja. Velika atrakcijska sila Celja se je pokazala šele v najnovejši dobi. Kozjansko in okolica Planine, ki je bila še pred drugo svetovno vojno upravno in prometno povezana proti jugu na Sevnico oziroma na savsko železnico, je moderni avtobusni promet usmeril proti Celju (avtobusna zveza Planina—Celje in Podsreda—Celje, prej Planina—Sevnica oziroma Podsreda—Rajhenburg). Sotelsko, ki je pred prvo svetovno vojno težilo proti Brežicam, je danes prometno vezano ž njim le v južnem delu (avtobusna zveza Bistrica ob Sotli—Brežice). Deloma je še danes usmerjen proti jugu le južni del Kozjanskega (avtobusna zveza Kozje—Rajhenburg).

Po drugi strani je železniška proga Zidani most—Zagreb še močno povdarila prometno pot ob Savi, kjer sta že do tedaj rečna plovba in tovorništvo posredovala žive stike med Panonsko Posavino in osrednjo Slovenijo. Po zgraditvi železnice se je vse ozemlje med Savo in Sotlo prometno povežalo s to moderno prometno žilo (predvsem Senovsko podolje, Brežiška ravnina in Bizeljske gorice). Ta prometna žila je rešila obstoj Rajhenburga, poživel pa je tudi vlogo Brežic in Vidma ter deloma Dobove. Šele avtomobilski promet v najnovejši dobi je pomen železnice nekoliko zmanjšal.

⁷⁷ Janisch, Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark, Graz 1885, str. 22 in 930.

Brežice s 1549 prebivalci leta 1848 so edino naselje v področju med Savo in Sotlo, ki ima značaj mestnega naselja po svoji funkciji in zunanjem licu.

Mesto ima značilno lego na pomolu. To lego ima v dvojnem smislu: prvič je na pomolu med vlažnim predelom ob Savi in Garbnici in drugič na pomolu ob robu terase nad starim rokavom Save, ki je bil še pred sto leti aktiven. Brežiški pomol je pas suhega ozemlja, ki sega daleč v poplavno ravnico ob Savi in tako zblizuje naselja na levem z naselji na desnem bregu.

Brežice so bile ustanovljene kot znatna uprava, gospodarska in strateška postojanka v dobi, ko je salzburška nadškofija v 13. stoletju to ozemlje, ki ga je imela v posesti, na novo preuredila in konsolidirala. S to kompleksno funkcijo regionalnega središča se naselje pojavi takoj, ko ga omenjajo zgodovinski viri, to je v sredi 13. stoletja, a kmalu za tem, v začetku 14. stoletja, se omenja tudi formalno kot mesto.⁷⁸ Že takoj ob začetku svojega obstoja je tedaj prevzelo vlogo, ki jo je mutatis mutandis obdržalo do danes. Na ugodno strateško lego mesta, ki je bila pomembna v dobi nastanka, v srednjem veku pa še v začetku novega veka (ogrski in turški navali), so se priključile tudi ceste, ki so vodile v mesto s severozahoda od Rajhenburga, s severovzhoda iz Sotelskega, s jugovzhoda iz Hrvatskega in jugozahoda iz Krške kotline. Obenem pa se je lega ob najbolj primernem prehodu iz Brežiške ravnine na Krško polje izkazala tudi v gospodarskem oziru ugodna. Tu so se namreč ceste priključile tudi na važno prometno pot ob Savi, ki je dolga stoletja predstavljala važno zvezo obsavskega dela Panonske nižine z Alpami in do neke mere tudi z morjem. Čeprav so nastale Brežice v svoji funkciji povsem na novo, je bila lega kraja tako pripravna, da je moglo mesto prevzeti vsaj del funkcijske dediščine antičnega Neviodunuma na bližnjem Krškem polju.⁷⁹

Funkcija regionalnega središča, z živimi vezmi zvezanega z okoliškimi agrarnim zaledjem, ki so si jo Brežice zagotovile v srednjem veku, je povsem odgovarjala materialnim pogojem fevdalne dobe z omejeno izmenjavo dobrin, ki se je odražala v glavnem v trgovanju med mestom in agrarno okolico, so Brežice obdržale vse do nastopa moderne industrijske dobe sredi preteklega stoletja. V materialnih in socialnih prilikah nove dobe pokrajinski položaj Brežnic ni bil več kos zahtevam časa. V tem času, ko sta postali industrija in trgovina na veliko glavna vzvoda v rasti mest, se je lega mesta izkazala prešibka, da bi pritegnila ta dva mogočna stimulantna razvoja. Bližnji Zagreb, ki je prav tedaj začel svojo fenomenalno rast, izkoriščujoč križiščno lego za mnogo obširnejše ozemlje, je Brežicam, kakor tudi bližnjim hrvatskim mestom odtenil večjo industrijo in trgovino. Ker v bližini Brežic moderna

⁷⁸ Kos, o. c., str. 25, 26.

⁷⁹ Melik, o. c., str. 336.

industrija ni mogla najti pogonske sile in prikladnih surovin za predelavo, kar bi paraliziralo bližno velike metropole, so Brežice od srede preteklega stoletja živele v gospodarskem in celo kulturnem oziru v senci Zagreba. Obdržati so mogle le povezavo z bližnjim agrarnim zaledjem, funkcijo regionalnega središča, ki pa je ostala do danes živa in uspešna, toda domala edina. Atrakcijsko območje Brežic, ki se je ustalilo že pred stoletji, ne seže dalj kakor v Brežiško ravnino, v večji vzhodni in južni del Krškega polja ter v Bizeljske gorice z dolino Spodnje Sotle nekako do Bistrice ob Sotli. To je ono ozemlje, za katerega so Brežice posrednik trgovine in središče gospodarskega in kulturnega uveljavljanja. Vino je že stoletja glavni predmet trgovine z osrednjo Slovenijo, kamor gredo tudi prašiči, govedo, perutnina, mleko; jajca in les iz zahodnih Gorjancev pa so predmeti zamenjav z Zagrebom.

Administrativna komponenta pri funkciji regionalnega središča, podedovana iz srednjega veka, je bila prav pomembna do prve svetovne vojne, ko je politični okraj Brežic segel še do Sevnice, Planine in Podčetrtka. Že po prvi svetovni vojni je odpadel iz upravnega območja Brežic bivši sodni okraj Kozje. Skoraj popolnoma pa je prenehala upravna funkcija po osvoboditvi, ko je bil bolj po sodobnih vidikih osnovan nov okraj, ki obsega ozemlje na obeh straneh Save, in je bilo središče prenešeno v Krško, tako da je ostalo v Brežicah le sodišče. Skupaj z bolnišnico in popolno gimnazijo vzdržuje ta še nekaj prejšnje veljave mesta.

Stara obrtna funkcija Brežic, ki je bila važna v srednjem veku in še kasneje, je v moderni dobi zgubila mnogo na pomenu in se je ohranila le v močno lokalnem obsegu. Industrija se v Brežicah ni mogla razviti vse do najnovejše dobe. Edin industrijski obrat, ki pa ni zaposleval niti 100 delavcev, je bila moderna opekarna, ki je nastala ob železniški postaji severno od mesta, ob obilnih zalogah dobre glin, ni pa mogla dati mestu večjega impulza. Nekaj industrije je prinesla šele izgradnja socialističnega gospodarstva z ureditvijo manjše tovarne pohištva, ki pa dela pretežno z uvoženimi surovinami. S svojimi 60 delavci pa pomeni komaj več kakor trgovsko grosistična podjetja »Vino-sadje« in združna klet, ki vsako zaposluje komaj nekaj manj ljudi, bolnišnica pa celo več.

Do neke mere oživljajo gospodarsko življenje mesta tudi modernizirani ostanki pomembnih sejmov, kateri so bili ena glavnih pravic mesta. V tem oziru ne pridejo v poštev samo tedenski dnevi s kramarskimi sejmi, ki so se danes predstavili iz prvotnega tržišča na glavni ulici v stranski trg ob vzhodnem robu glavne ulice, temveč še bolj živinski sejmi. Od teh so postali najbolj pomembni sejmi za prašiče, ki so vsako soboto. Pujske prodajajo od tod po vsem Posavju in celo na Gorenjsko.

Funkcija regionalnega središča, ki jo opravljajo Brežice, pride lepo do izraza v poklicni strukturi prebivalstva. Leta 1948 je prišlo na področju tedanjega MLO Brežice-mesto, ki je obsegalo skoraj le

samo mesto, na nameščence skoraj polovico prebivalstva (54,2 %),* kar je zelo visoka številka, ki pa lepo dokumentira mestno funkcijo. Delavstvo je tvorilo tedaj dobro četrtno prebivalstva (27,2 %), toda upoštevati moramo, da pri tem ne gre pretežno za delavce v industriji, temveč v veliki meri za delavce v prometu, trgovini in manipulaciji. Delež delavcev v industriji in obrti je znašal le desetino vsega prebivalstva (10,4 %), kar dokazuje, kako slabo je industrija še danes zastopana v gospodarskem življenju mesta. Pač pa je po drugi strani značilno, da je delež agrarnega prebivalstva le malenkosten (3,8 %) in gre na račun redkih kmetov v najbližji okolici mesta.

Brežice so kot mesto nastale brez kontinuitete s podobnim naseljem na tem kraju. Vendar pa ta del brežiške terase (pomola) pred ustanovitvijo mesta ni bil neposeljen. Na robu terase ali tik pod njo je že prej obstojala vasica Gradišče.⁸⁰ Tako pravijo še danes kraju, kjer stoji bivši Attemsov grad. Ime te vasice priča tudi, da je na tem mestu obstojala verjetno že tudi predslovanska naselbina ali utrdba.⁸¹ Verjetno je bila ob poti, ki se je odcepila od stare rimske ceste na oni strani Save oziroma Krke, kjer se predel v ljudski govorici tudi imenuje Gradišče, to je nedaleč od Malenc ob Krki, kjer je znano, da je bila močna rimska postojanka.

Prvotna zasnova mesta je podobna kakor pri mnogih malih slovenskih mestih, ni se pa v ničemer naslonila na kakšne zunanje poteze vasice Gradišče. Osnova talnemu načrtu je dolga ulica, ki ima skozi vse mesto večjo širino, tako da ima tržni prostor, kar je tudi bila po svoji prvotni funkciji, le obliko razširjene ceste. V tej obliki je bilo mesto postavljeno ob robu terase, vzporedno z opuščanim rokavom, prvotno glavnim tokom Save, tako da je bilo na eni strani odprto proti ravnini na sever, na drugi strani pa proti sotočju Save in Krke. Glavna ulica je bila sprva gotovo edina cesta v mestu. Ozka uličica, ki teče vzporedno z glavno, je nastala gotovo kasneje, saj je del hiš ob njeni vzhodni strani vgrajen v obzidje, ki je obdajalo mesto na vzhodu nad plosko grapo, ki je služila tudi kot zaščitni jarek. Deloma je ohranjen še severni zid, v katerega je vzidana hiša, ki je nasproti sodnjiskega poslopja.

Izgradnja mesta se je naslonila na mogočen utrjen grad, ki obvladuje prehod preko Save in Krke. Grad zapira z juga dohod v mesto, tako da doseže cesta, ki se od savskega brega vzpne na teraso, glavno ulico s strani. Od gradu se širi mesto ob obeh straneh ulice proti severu. Wengert,^{81a} ki se je v svoji študiji o štajerskih mestih bežno ustavil tudi pri Brežicah, domneva, da je bil najstarejši »trg« v južnem delu mesta. To trditev opira na dejstvo, da je

* Skupaj z vzdrževanim prebivalstvom.

⁸⁰ Kos, o. c., str. 25.

⁸¹ Melik, Slovenija I, str. 335.

^{81a} Wengert H., Die Stadtanlagen in Steiermark. Graz 1952.

glavna ulica-trg v tem delu mesta res nekaj širša kakor v severnem. Mesto naj bi tako doživelo po ustanovitvi pa do dobe, ko je bilo v 15. stoletju obdano z obzidjem, dve fazi gradbenega razvoja. Sam pa priznava, da je to le hipnoza, ki je zaradi pomanjkanja pisanih zgodovinskih virov ne moremo dokazati. Med mestne naprave je spadalo tudi pomembno pristanišče, ki je bilo na bregu pod bivšo Del Cottovo hišo. Skoraj isti obseg je obdržalo mesto vse do začetka prejšnjega stoletja. Franciscejska katastrska mapa nam pokaže izven tako omejenega mestnega ozemlja le nekaj hiš ob severnih mestnih vratih, tam kjer se od mesta odcepijo ceste proti Zakotu, proti Črncu in proti Brezini. Nekaj hiš je bilo tudi ob južnih mestnih vratih pod gradom. V zadnjih sto letih se je mesto širilo na sever proti železniški postaji, nastali ob progi, ki je stekla v ravni smeri od Sotle do Vidma in se ni ozirala na mesto. Vendar pa zazidava ob cesti do postaje, ki je od mesta oddaljena dober kilometer, danes še zdaleč ni sklenjena. Deloma se je mesto razširilo v zadnjih desetletjih tudi ob cestah proti Bizeljskemu in proti Črncu. V najnovejšem času pa nastaja moderni del mesta na vzhodu, onkraj bivšega mestnega jarka. Vsi ti novi deli pa so šele skelet, okoli katerega se bodo razvili novi mestni deli. Do danes je stari del mesta ob razširjeni glavni ulici še vedno absolutno središče naselja.

Četudi so Brežice mogle obdržati svojo funkcijo regionalnega središča, je mestu v najnoveši dobi manjkala industrija, ki bi omogočila večji razmah, kakor ga moremo opaziti pri mestih podobne velikosti na Gorenjskem. Narastek prebivalstva za 45,8 % v obdobju 1870—1948 pokaže, da mesto ni zgubilo svoje vitalnosti, toda ta je ostala v okviru lokalnih virov in omejenega območja. Kakor v preteklosti tudi v bodoče ni računati s kakšnimi pomembnejšim razmahom. Bližina Zagreba, ki je z močno stopnjevano industrializacijo po osvoboditvi svoje atrakcijsko območje še razšeril in utrdil, bo še dalje onemogočila večji razvoj. Toda lega ob važni železnici in v središču okolice, ki je zelo primerna za sadjarstvo, dajeta mestu osnovo za industrijo predelave sadja.

Tudi opekarska industrija more spričo obilnih zalog glin in velike potrošnje v bližnjem Zagrebu računati še s povečanjem. Poleg tega bo gotovo ugodno vplivala bližina hidrocentrale pri Krškem, ki je projektirana in bo mogla dati v Brežicah razmah večji industrializaciji.

Zaključki

Panonsko obrobje med Savo in Sotlo obsega v morfološkem pogledu vzhodni del Krške kotline in vzhodni del Posavskega hribovja. Ta del Vzhodne Slovenije ni geografsko enotna pokrajina, temveč ga sestavlja več področij, ki so med seboj različna tako po naravnih svojstvih kakor po značaju gospodarstva, prebivalstva in

naselij. Razločiti moremo pet manjših področij, ki so več ali manj enotne geografske regije. To so:

1. Brežiška ravnina ob sotočju Save in Sotle v nadmorski višini 160 do 180 m. Osnova tal je deloma prodni vršaj v širokem pasu ob Savi, deloma glina ali ilovica v pasu pod Bizeljskimi gorami. Ravnina je razčlenjena v dve terasi in poplavno ravnico ob savski strugi.

2. Bizeljske gorice severno od Brežiške ravnine so področje nizkega gričevja iz terciarnih laporjev, finih peskov in glin, v nadmorski višini vsega nekaj nad 300 m. Na severu se naslanjajo na pretežno apniško, do 700 m visoko hribovje Orlice.

3. Senovsko podolje leži med do 550 m visokim Krškim hribovjem oziroma Savo na jugu in do 1000 m visokim, v glavnem apniškim hribovjem Bohor na severu. To je področje nižjega, pretežno iz terciarnih laporjev, apnencev in peskov zgrajenega gričevja, ki se od Save v seriji precej močno razrezanih pliocenskih teras, ohranjenih v višinah od 180 do 770 m, dvigne proti vrhovom Bohorja.

4. Kozjansko je gričevnato in hribovito ozemlje iz terciarnih laporjev in apnencev med Bohorjem na jugu in Rudnico na severu. Slemenata se tu postopoma znižujejo od ca. 600 m na zahodu, do ca. 400 m na vzhodu. Širša dolina Bistrice, glavnega vodotoka, pa je v srednjem delu le v višini okrog 250 m.

5. Sotelsko je ožje področje vzdolž Sotle na desni strani. Teren se tu v terasah stopničasto spušča s ca. 400 m visokega gričevja na vzhod proti širšemu dnu doline, v višini kakih 200 m.

Gospodarstvo panonskega obrobja med Savo in Sotlo ima izrazito agraren značaj. Od kmetijstva živi več kakor tri četrtine vsega prebivalstva. Celotno v neposredni okolici redkih nekmetskih naselij je polovica do tretjina prebivalstva agrarnega. V Bizeljskih goricah, na Sotelskem in na Kozjanskem pa delež kmetskega prebivalstva povečini dosega 80 % vsega prebivalstva in se ponekod dvigne tudi nad 90 %. V celoti vzeto so se le v ožjem pasu vzdolž obsavske železnice in okoli Senovega nekmetski poklici močneje uveljavili in spremenili povsem agraren značaj. V mnogo manjši meri znižuje prevlado agrarnega življa izkoriščanje gozda na Bohorju.

Z izjemo Brežiške ravnine je svet med Savo in Sotlo gričevnat in v znatnem delu celo hribovit. Krčenje je v teku stoletij uničilo gozd predvsem po terasah in slemenih, bolj v nižjem gričevju kakor v višjih legah. Prisojna pobočja so v Bizeljskih goricah, manj na Sotelskem in le deloma na Kozjanskem in Senovskem podolju, zavzeli vinogradi, sicer pa jih pokrivajo travniki, včasih mešani z njivami. Gozd se je zato ohranil predvsem v višjih in bolj strmih legah po Bohorju, Rudnici in deloma Orlici, kjer pokriva še dve tretjini ali več vsega površja. V nižjih legah se je ohranil gozd pretežno

le v bolj osojnih legah in ob globoko vrezanih grapah, vsekakor pa znaša delež gozda na Kozjanskem in v Senovskem podolju povprečno še vedno eno tretjino do eno polovico vse površine, pade pa v Bizeljskih gorica in na Sotelskem le na dobro petino ali še manj. Gozd se je ohranil celo na Brežiški ravnini, vsekakor samo v enem večjem kompleksu (Dobrava). Njive zavzemajo razmeroma skromen delež celotne površine, celo na Brežiški ravnini in ob Spodnji Sotli ne več kakor tretjino vse površine. Na Srednjem Sotelskem ter v nižjih legah Senovskega podolja in Kozjanskega pa ne več od ene petine do ene četrtine. Travnikov na razmeroma vlažni Brežiški ravnini ni manj kakor njiv, okrog ena tretjina površine. Njihov delež (20—25 %) je velik tudi na Bizeljskem in Sotelskem, kjer skupaj s pašniki že skoraj povsod presega delež njivskega zemljišča. Bolj izdatno prevladuje travnati svet nad njivami v gričevju. V višjih legah po Bohorju, deloma pa tudi po Rudnici in Orlici, površina travnikov in zlasti pašnikov za večkrat presega površino njiv, ki je tam le okrog 10 % vse površine. V nizkih Bizeljskih gorica zavzemajo precejšnje površine vinogradi (10—15 %), ki jih je ponekod celo več kakor njiv.

Prirodne prilike se znatno spremenijo od nizko ležeče Brežiške ravnine proti Bohorju in zahodnemu delu Kozjanskega. Skromna meteorološka opazanja, ki so omejena predvsem na jugovzhodni del, kažejo, da spada Brežiška ravnina in Bizeljske gorice k najtoplejšim predelom Slovenije (z izjemo Primorja). Vinogradništvo ima zato tukaj izborne pogoje. Povprečna julijska temperatura je rahlo nad 21° C, a v zahodnem delu je že precej nižja. Padavin je na vzhodu na leto povprečno 1050 mm, v zahodnem delu pa 1100 do 1150 mm. V zimski dobi pade 17 % vseh padavin, v spomladni 25 %, poleti 27 %, jeseni pa 31 % vseh padavin. Ta razporeditev padavin je za kmetijstvo prav ugodna. Klimatske prilike odraža tudi gozdna odeja. Nižji predeli so po narodi domena hrastovega gozda, v srednjem pasu prevlada bukev, v najvišjem pasu pa se začno uveljavljati že iglavci. O znatnih spremembah v podnebnju priča tudi dejstvo, da nastopi pomlad na Sotelskem že teden kasneje kakor na Brežiški ravnini, v Senovskem podolju še več in na Kozjanskem že dva tedna. V višjih področjih na Bohorju in v okolici Planine se začne vegetacijska doba celo tri tedne kasneje.

Pomembno odloča o načinu agrarnega izkoriščanja struktura kmetijskih obratov. Kakor ostalo panonsko obrobje v Sloveniji, je tudi predel med Savo in Sotlo področje, kjer prevladuje sorazmerno mala posest. Povprečna velikost posestev na Brežiški ravnini in v Bizeljskih gorica je okrog neruralnih središč ca. 3,5 do 4 ha, sicer pa 4 do 5 ha. Na Sotelskem je povpreček ca. 3,5 ha, povprečna velikost posestev v Senovskem podolju je že večja in v zahodnem delu Kozjanskega doseže 10 ha. Mala posest je značilna za vinogradniške, povsem agrarne predele in pa za okolico neruralnih središč, kjer je znaten delež pol agrarnih, pol delavskih posest-

nikov. Drobna posestna struktura in z njo zvezana šibka gospodarska moč večine kmetijskih obratov ima za posledico še precejšnjo tehnično zaostalost kmetijstva. Ta se kaže v skromni mehanizaciji in nizkih hektarskih donosih. Po svojem gospodarskem značaju je velika večina kmetijskih gospodarstev usmerjena v mešano kmetijstvo, v poljedelstvo v povezavi z živinorejo in mestoma z vinogradništvom in izkoriščanjem gozda. Različne prirodne značilnosti so od predela do predela vzrok, da ponekod ena, ponekod druga panoga stopa v ospredje.

Poljedelstvo v ožjem smislu ima osnovo v pridelovanju žit. Ta zavzemajo v Bizeljskih goricah dve tretjini vseh njiv ali celo več, podobno na Sotelskem in na Kozjanskem. Manjši je delež žit v bolj hribovitih predelih, pa tudi okrog neruralnih naselij. Koruza je v toplejših nižjih predelih zdaleč bolj pomembna kakor vsa ostala žita skupaj, saj z njo posejejo na Brežiški ravnini okrog dve tretjini površine pod žitom, in ne dosti manj na Sotelskem, v Bizeljskih goricah pa celo več. Proti zahodu sejejo koruze že precej manj, vendar v nižjih legah in v Senovskem podolju še vedno več kakor pšenice, ki sicer začenja tu prevladovati, saj je podnebje zaradi večjih višin za koruzo že manj ugodno. Pšenice sejejo v nižjih legah in v vinogradniških področjih le malo, prav kakor je tudi tam manjši delež ostalih žit (rži, ječmena in ovsa). Izredno velik delež koruze med njivskimi sadeži omogočajo visoke poletne temperature, pospešuje pa pridelovanje tudi višji hektarski donos kakor pri ostalih žitih, pa tudi večja odpornost in prilagodljivost raznim vrstam prsti. Od ostalih njivskih sadežev je najbolj pomemben krompir, ki zavzema na Brežiški ravnini in v Bizeljskih goricah 10 do 15 % vse ornice. Proti zahodu z višino pa naraste delež krompirja na njivah na eno petino in več. Pomembno mesto v poljedelstvu imajo krmilne rastline, zlasti detelja in lucerna, pa tudi pesa in korenje. Njihov delež na ornici znaša v Bizeljskih goricah in na Sotelskem 5 do 10 %, večji je na Brežiški ravnini, na Kozjanskem in v Senovskem podolju. Industrijske rastline pomenijo v poljedelstvu le prav malo, saj jim je odmerjeno povsod le nekaj odstotkov ornice. Lan sejejo le še malo, pač pa se širi gojenje oljne repice in sončnic. Od nekdanjih pomembnih kultur, boba, leče in prosa, ima danes le poslednji večji pomen.

V celoti daje poljedelstvo komaj prehrano za domače agrarno prebivalstvo in za krmljenje živine. Izjemoma je pridelek posameznih sadežev tako velik, da pride v poštev tudi za prodajo. V svojem značaju je poljedelstvo tesno povezano z živinorejo, ki je s komercialnega stališča dosti bolj pomembna, pa tudi različno usmerjena od predela do predela.

Osnova za govedorejo so znatni areali travniške površine ne le v gričevju, temveč tudi na Brežiški ravnini in ob Sotli, svinjereja pa se naslanja na obilen pridelek koruze ter v prav znatni meri, podobno kakor živinoreja, tudi na ostale krmilne rastline. Razum-

ljivo je, da je prašičereja najbolj intenzivno razvita na Brežiški ravnini, pa v Bizeljskih goricah in na Sotelskem, saj pride tudi 50 do 80 prašičev na 100 prebivalcev. V Senovskem podolju in na Kozjanskem je svinjereja manj pomembna, tu pride le 30 do 40 prašičev na 100 prebivalcev. Prašičereja je pomembna zlasti na Brežiški ravnini, v Bizeljskih goricah in na Sotelskem, kjer gojijo prašiče v veliki meri tudi za prodajo v ostalo Slovenijo in deloma na Hrvaško. Zlasti na Brežiški ravnini je prašičereja usmerjena močno v vzrejo mladih prašičev, ki jih nato prodajajo v subalpska področja Slovenije v nadaljnjo vzrejo. Brežice so središče trgovine z mladimi prašiči. Čim bolj gremo od Sotle proti zahodu, tem bolj pada delež koruze na ornici in tem bolj narašča pomen govedoreje. Govedoreja je močna že na Brežiški ravnini in na Sotelskem, kjer mnogo živine prodajajo. V vinorodnih Bizeljskih goricah, kjer je delež male posesti večji, je delež goveje živine precej manjši, še največ redijo krave. Z večjim deležem travnate površine in večjim pridelovanjem krmilnih rastlin naraste pomen govedoreje v Senovskem podolju in na Kozjanskem. Govedo, zlasti voli, so tu glavno prodajno blago za večino kmetovalcev. V bližini neruralnih središč je važna prodaja mleka, sicer pa mlekarstvo še ni posebno dobro razvito.

Konjereja je nekaj bolj pomembna le na Brežiški ravnini, v gričevnatih in bolj hribovitih predelih proti zahodu pa konja kot vprežno živino izpodriva govedo, ki je mnogo bolj vsestransko koristno. Ovčereja je po ravnini in v nizkem gričevju skoraj neznan. Nekaj pomena ima le v bolj hribovitih krajih na Bohorju; ovce gojijo zaradi volne, ki jo vso doma predelajo. Prav malo pomembna je tudi kozjereja.

Dobro pa je razvito perutninarstvo, navezano na obilen pridelek koruze. Zlasti intenzivno je na Brežiški ravnini, na Sotelskem in tudi v Bizeljskih goricah, kjer gojijo poleg kokoši, ki jih je daleč največ, še znatno število gosi, rac in puranov. Manj je perutninarstvo razvito v Senovskem podolju in na Kozjanskem.

Za prodajo prispeva precej tudi sadjarstvo. Pospešuje ga razmeroma dolgo in toplo poletje, večji razmah pa onemogoča proizvodnja v drobnih obratih, kjer je tudi borba proti škodljivcem, ki so se zelo razpasli, mnogo težja. V nižjih legah, posebno po Bizeljskih goricah in na Sotelskem, so najbolj pomembne slive in jabolka, ki proti zahodu vedno bolj prevladujejo in so na Kozjanskem in v Senovskem podolju glavno sadje. V nižjih legah na vzhodu so pomembne še češnje in orehi, v vinogradniških področjih tudi marelice in še bolj breskve, ki so jih začeli v zadnjem času gojiti v večjih plantažnih nasadih. Proti zahodu postajajo pomembne tudi hruške. Mnogo sadja predelajo v sadjevec (tolkovec) in v žganje, slive pa na Bizeljskem in na Sotelskem tudi sušijo, četudi manj kakor pred desetletji. Glede na ugodne podnebne prilike bi moglo sadjarstvo, specializirano glede na lokalne prilike in primerno

modernizirano, postati še mnogo pomembnejše in precej zboljšati gospodarski položaj kmetijstva. V bližini je veliko tržišče v Zagrebu, pa tudi v trboveljskem premogovnem bazenu.

V nižjih, proti vzhodu odprtih področjih ima v agrarnem gospodarstvu glavno vlogo vinogradništvo. Področje vinogradov so Bizeljske gorice skupaj z južnimi pobočji Orlice, manj pomembno, a še vedno močno je vinogradništvo na Sotelskem, medtem ko je na Kozjanskem in v Senovskem podolju omejeno le na posebno ugodne južne lege v nižjem delu gričevja ter ima le lokalno večji pomen. Vinogradi sežejo do višine okrog 550 m, njihova glavna domena pa so nizke terciarne gorice in proti jugu obrnjena pobočja slemen iz litavskega apnenca. Najboljši vinogradi so v pasu od 250 do 400 m. Po svojem značaju se uvršča vinogradniško področje v Bizeljskih goricah in na Sotelskem v sredino med dolenjsko vinorodno področje s prevlado rdečih vin ter usmerjenim bolj v kvantiteto, in štajersko, s prevlado belih vin in usmerjeno bolj v kvaliteto. Prirodne osnove za vinogradništvo niso slabše kakor v vzhodnem delu Slovenskih goric, v samih Bizeljskih goricah so nemara celo nekaj boljše. Dolga vegetacijska doba se tukaj kombinira z visokimi poletnimi temperaturami, ki se zavlečejo še daleč v jesen. Povečini je za vinogradništvo primerna tudi prst. Le manj ugodnim posestnim prilikam je pripisati, da kvaliteta vina na splošno zaostaja za Slovenskimi goricami. Sortiranih vinogradov je le prav malo, trtnih vrst zelo mnogo in nasadi so povečini že zelo stari in potrebni obnove. Ker so domala vsi vinogradi v drobni kmetijski posesti, je bilo velikopotezno modernizirano in komercializirano vinogradništvo doslej tu le izjema. Za prodajo pridejo v poštev rdeča vina, ki gredo predvsem v trboveljski premogovni bazen in na Gorenjsko, in bela vina, ki gredo zlasti v Zagreb ter deloma v inozemstvo.

Izkoriščanje gozda ima za kmetško prebivalstvo le lokalno večji pomen. Na Sotelskem in na Brežiški ravnini ter v Bizeljskih goricah je gozda sorazmerno malo in je slabše kakovosti ter močno izsekan. Podobno je v nižjih legah na Kozjanskem in v Senovskem podolju. Prodaja lesa in drv daje stalen dohodek le kmetijam iz višjih leg po Bohorju, manj na Rudnici in Orlici.

Obljudenost je v ozki zvezi s pretežno kmetijskim značajem tega predela. Glede na dejstvo, da je industrializacija komaj v začetkih, je gostota prebivalstva na splošno zelo visoka. Redki večji industrijski obrati (Tovarna celuloze in papirja Videm, Premogovnik Senovo) poleg skromnih gospodarskih virov so le čisto krajevno vzrok večje gostote prebivalstva. Ugotoviti je mogoče, da so vzroki za gosto obljudenost v glavnem v strukturi agrarnega gospodarstva. Močno razširjena mala posest in z njo zvezan nizek standard prebivalstva skoraj po vsem ozemlju, na vzhodu pa vinogradništvo, navezano na obilno delovno silo, so glavni vzroki, ki omogočajo obstoj velikega števila ljudi na razmeroma majhni površini. V ravnini in

nizkem gričevju gostota prebivalstva presega povpreček za Slovenijo. Agrarna gostota prebivalstva je povsod zelo visoka, zlasti v vinorodnih področjih. Agrarna preobljudenost, ki je značilna za vse področje med Savo in Sotlo, je prav v vinorodnih področjih in hribovitih legah po Bohorju največja. Začetki industrializacije so bili preskromni, da bi mogli to stanje izboljšati, edini izhod je bilo izseljevanje, ki je zajelo domala vse področje. Že tri četrt stoletja je to preobljudeno področje velik rezervoar delovne sile za sosedne pokrajine. Ljudje so se izseljevali predvsem v trbovljski premogovni bazen in deloma v druga industrijska središča po Sloveniji, v zelo veliki meri tudi na Hrvaško, zlasti v Zagreb. V inozemstvo so se izseljevali največ na Westfalsko in le malo v Ameriko. Zato izkazuje ves predel, z izjemo ozkega pasu vzdolž savske železnice, v zadnjih osemdesetih letih stagnacijo prebivalstva, marsikje pa celo dejansko depopulacijo. Kozjansko in Sotelsko, področji, ki sta oddaljeni od železnic, je depopulacija zajela najhuje, tako kakor le redkokatero področje v Sloveniji. V bodoče more le večja industrializacija in boljša prometna povezava odročnih krajev ustaviti nadaljnjo stagnacijo oziroma upadanje prebivalstva, ki se pri vsej skromnosti že danes komaj drži na domačih tleh.

Naselja na panonskem obrobju med Savo in Sotlo kažejo, kako malo so posegli v to ozemlje moderni vplivi. Kmetška naselja so skoraj popolnoma v prevladi, tržna in mestna naselja so maloštevilna in majhna. Kakor drugje v Sloveniji, je bilo mogoče tudi tu ugotoviti vse glavne tipe kmetških naselij: vasi, zaselke, samotne kmetije, kakor tudi celo vrsto prehodnih oblik med njimi. Vasi, to je ona, več ali manj tesno sklenjena naselja, kjer število domov znatno presega deset, so v glavnem le na Brežiški ravnini in v širših dolinah ob Savi in Sotli. V gričevnatem svetu so vasi le izjema in so se razvile skoraj izključno le iz prvotnih zaselkov. Glede na talni načrt in poljsko razdelitev moramo ločiti genetsko več vrst vasi. Prvič, gručaste vasi s poljsko razdelitvijo na delce. Te vasi zavzemajo kot edina oblika naselij večji južni in zahodni del Brežiške ravnine, dalje jih najdemo po prodnih terasah ob Savi in v dolini ob Srednji Sotli, kjer pa je njihova poljska razdelitev manj pravilna kakor na Brežiški ravnini. Drugič, obcestni vasi s poljsko razdelitvijo na delce sta le Mostec in Mihalovec na Brežiški ravnini. Tretjič, vasi, ki so se razvile iz aglomeracije samotnih kmetij, najdemo ob južnem robu Bizeljskih gor (Artiče, Globoko, Dečna sela). Nastale so z zidavo domov ob večjih cestah. Četrtrič stare farne vasi, ki že po izvoru niso bile izključno agrarne in kažejo zelo nepravilno poljsko razdelitev (Videm, Dobova, Št. Peter).

Zaselki so naselja gričevja in hribovja. Tudi tukaj moremo ločiti prave in prvotne zaselke s poljsko razdelitvijo na grude in drugotne zaselke, ki so nastali zaradi delitve samotnih kmetij.

Prvotni zaselki so vodilna oblika naselij v Senovskem podolju, na Kozjanskem in deloma na Sotelskem. Povsod je bilo mogoče ugotoviti, da se držijo prvotni zaselki predvsem pliocenskih teras in slemen, onih področij, kjer je bilo mogoče urediti sklenjeno vaško polje. Drugotni zaselki pa se držijo predvsem ožjih in bolj vlažnih dolin, deloma pa se vrivajo tudi med prvotne zaselke, toda v slabših legah za poljedelstvo.

Samotne kmetije in raztresena naselja v vseh prehodnih oblikah so na panonskem obrobju med Savo in Sotlo zelo številna in predstavljajo ponekod glavno obliko naseljenosti. Prave, na samem stoječe samotne kmetije z zemljiščem v celkih so se ohranile predvsem v hribovitem svetu, ne manjka jih pa niti na Brežiški ravnini. Na Bohorju so se ohranile po najvišjih terasah, zlasti v vzhodnem delu na Veterniku. V nižjih legah so celki bolj zapadli razkosavanju. Na Orlici so prvotne samotne kmetije že prešle v male zaselke. V Senovskem podolju so se v nižjih legah samotne kmetije ohranile največ le posamično med večjimi zaselki. Na Kozjanskem so se ohranile samotne kmetije v glavnem nerazdeljene ob severnem vznožju Bohorja in v povirju Zagorske Bistrice. Ob Srednji Bistrici so se delile nekaj bolj, vendar so ostale še vedno raztresene. Sicer pa so se ohranile samotne kmetije na Kozjanskem predvsem v ožjih dolinah, v višjem svetu pa na slabših tleh, bolj osojnih in strmih legah med večjimi prvotnimi zaselki. V nižjem gričevju, vzhodno od Bistrice, so prave samotne kmetije močno pomešane z drugotnimi zaselki, nastalimi iz njih. Na Sotelskem so se ohranile samotne kmetije skoraj nerazdeljene v najvišjih delih gričevja, ki spremlja Sotlo na zahodu in deloma tudi v ožjih dolinah. Področje prvotnih samotnih kmetij je tudi ves jugovzhodni del Bizeljskih gor, južna pobočja Orlice in severovzhodni del Brežiške ravnine. Delitev samotnih kmetij je napredovala bolj po slemenih in dolinah kakor na drobno razrezanih pobočjih. Ponekod so se iz gruč samotnih kmetij razvili mali drugotni zaselki, zlasti na Kapelskem griču in v severnem delu Brežiške ravnine.

Primerjava zgodovine poselitve, oblik naselij in poljske razdelitve je pokazala naslednje. Na Kozjanskem, v Senovskem podolju in na Sotelskem so bili zaselki oblika najstarejše, staroslovenske naselitve. To so prvotni strnjeni zaselki s poljsko razdelitvijo na grude, ki se na bolj ravnem terenu približa razdelitvi na nepravilne delce. Naselja te vrste se držijo skoraj izključno le v ravnenih terasah po gričevju. Samotne kmetije na tem področju so rezultat mlajše kolonizacije v visokem in poznem srednjem veku, povečini na prej sploh neposeljenih legah in posebej v višjem svetu (Bohor z Veternikom in Orlica). Bizeljske gorice in Brežiška ravnina so bile poseljene v dveh etapah. Starejši so prvotni zaselki v severozahodnem delu Bizeljskih gor in večje vasi s poljsko razdelitvijo na delce v zahodnem in južnem delu Brežiške ravnine, pa tudi v

dolini ob spodnji Sotli. Severni del Brežiške ravnine, pa tudi večji vzhodni del Bizeljskih goric, to je precej široka okolica še danes ne povsem izkrcene Dobrave, pa je bila v glavnem poseljena šele v poznem srednjem veku, in to v obliki samotnih kmetij, ki so tu in tam prešle v male drugotne zaselke.

Urbanska naselja so sredi te izrazito agrarne pokrajine med Savo in Sotlo redka in majhna. Trgi Rajhenburg, Podsreda, Kozje, Pilštanj, Planina in Podčetrtek, ki so nastali v fevdalni dobi ob strateško pomembnih legah in na razpotjih prometnih poti, so v dobi modernega prometa začeli propadati, njihovo prebivalstvo pa stagnirati ali pa celo upadati (Pilštanj, Podsreda, Podčetrtek). Njihova tržna funkcija je močno ali povsem zbledela, prav tako tudi administrativna. Le obrtništvo ima še nekaj pomena. Sicer pa se trgi na Kozjanskem in Sotelskem le malo razlikujejo od bližnjih agrarnih naselij. Edino Senovo je doživelo obratni razvoj in se je ob izkoriščanju izdatnih zalog rjavega premoga razvilo v znatno rudarsko naselje in skoraj izgubilo poteze agrarnega naselja. Senovski premogovnik je rešil propada tudi bližnji trg Rajhenburg, ki se s Senovim združuje v gospodarsko enoto. Prav tako dobiva tudi Videm ob Savi zaradi tovarne celuloze in papirja vedno več urbanskih potez. Sicer pa so prirodna bogastva prepičila, da bi mogla poživeti vlogo starih trgov in dovesti do novih neagrarnih naselij. Zamrli so tudi zametki stare industrije, glažute pod Bohorjem in Rudnico, fužine pod Bohorjem in rudnik železovca pri Olimju.

Edino naselje, ki ima funkcije mesta, so Brežice, a se s 1349 prebivalci uvrščajo vendar le med manjša slovenska mesta. Brežice so nastale v visokem srednjem veku kot upravno, vojaško in gospodarsko središče salzburških fevdalnih posesti v Posavju, na terasnem pomolu, ki se dviga nad poplavno ravnico ob Savi. Utrjen grad je varoval mesto na južni strani, od koder se razprostira proti severu na obeh straneh široke ulice, prvotnega tržnega prostora. Iz tega okvira, kjer je še danes središče, se je mesto v zadnjem stoletju razširilo nekoliko proti vzhodu in proti severu. Trgovska, upravna in obrtniška funkcija daje še danes Brežicam osnove za obstoj, saj se kakšna večja industrija ni mogla razviti. Mesto je ostalo zgolj regionalno središče za bližnjo agrarno okolico, ki obsega Brežiško ravnino, Bizeljske gorice in jugovzhodni del Krškega polja.

GÉOGRAPHIE ÉCONOMIQUE ET LA GÉOGRAPHIE DE L'HABITAT DANS LE TERRITOIRE ENTRE LA SAVE ET LA SOTLA EN SLOVÉNIE

Résumé

La région Pannonienne de bord entre la Save et la Sotla comprend, au point de vue morphologique, la part de l'est du bassin de Krško et la part de l'est des collines de Posavje. Cette part de la Slovénie orientale n'est pas un pays uniforme; il se compose de plusieurs territoires, différents entre eux, tant par particularités naturelles que par le caractère d'économie, de la population et de l'habitat. On peut distinguer cinq régions moindres qui se présentent plus ou moins comme unités géographiques: savoir,

1. **La plaine de Brežice** à la jonction de la Save et de la Sotla, à 100 de 180 m au dessus de la mer. Le terrain est formé, dans une large zone le long de la Save, partiellement de cailloux roulés, partiellement, dans la zone sous les collines de Bizeljsko, de terre argileuse. La plaine est divisée en deux terrasses et en une plaine d'inondation le long du lit de la Save.

2. **Les collines de Bizeljsko**, au nord de la plaine de Brežice sont formées de basses collines, leurs éléments constitutifs sont des marnes tertiaires, sables et terres argileuses, un peu plus que 300 m au dessus de la mer. Au nord, ces collines s'appuient contre le pays montueux d'Orlica, prédominamment formé de calcaires.

3. **La région de Senovo** est située entre les montagnes de Krško, hautes jusqu'à 550 m, savoir entre la Save au sud et entre les montagnes calcaires de Bohor, hautes de 1000 m, au nord. Ce terrain est formé de collines basses, dont les éléments constitutifs sont pour la plupart marnes tertiaires, calcaires et sables. Ce terrain s'élève depuis la Save en terrasses pliocènes, subsistant, fortement découpées dans les hauteurs de 180—770 m, vers les sommets de Bohor.

4. **Le territoire de Kozjansko** est un pays montueux formé de marnes et calcaires tertiaires. Il est situé entre Bohor au sud et Rudnica au nord. Les crêtes de la chaîne de montagnes s'abaissent ici graduellement depuis 600 m à l'ouest jusqu'à 400 m à l'est. La vallée plus large de la Bistrica, le principal cours d'eau, ne se trouve qu'à la hauteur de quelques 250 m dans son cours moyen.

5. **Le territoire de Sotelsko** est un terrain plus étroit le long de la Sotla sur la rive droite. Ici le terrain s'abaisse en terrasses étagées depuis les collines hautes de quelques 400 m vers le fond plus large de la vallée à l'est dans la hauteur de quelques 200 m.

L'économie dans la région pannonienne de bord est à tous égards agraire. Plus de trois quarts de la population vivent d'économie rurale. Même aux alentours immédiats des rares centres plus larges et non campagnards une moitié ou un troisième de la population sont ruraux. Dans les collines de Bizeljsko, dans le territoire de Sotelsko et de Kozjansko la population rurale atteint, le plus souvent, 80 % de la population entière et s'élève, quelque part, au dessus de 90 %. Dans l'ensemble, les métiers non campagnards ne se firent valoir que dans une zone étroite le long du chemin de fer de la Save et aux alentours de Senovo, où ils ont contribué au changement du pays complètement agraire. L'exploitation de la forêt de Bohor affaiblit beaucoup moins l'élément agraire.

À l'exception de la plaine de Brežice le terrain entre la Save et la Sotla est couvert de collines et est, par endroits, même montagneux. Dans le courant des siècles, la forêt fut détruite par le défrichement, surtout

sur les terrasses et sur les crêtes des collines; ce *damage* est plus visible dans les régions basses que dans celles plus élevés. Les pentes ensoleillées des collines de Bizeljsko, moins dans le territoire de Sotelsko et partiellement seulement dans les vallées de Kozjansko sont occupées par vignobles, par ailleurs il y a des prés, ici et là mêlés aux champs. La forêt subsiste dans les régions plus hautes de Bohor, de Rudnica et partiellement de Orlica, là elle couvre encore deux troisièmes ou plus de la surface entière. Dans les régions inférieures la forêt fut conservée pour une haute part dans les pentes nord et dans de profondes rudesses du terrain; mais la part de la forêt des vallées de Kozjansko et de région de Senovo comprend, en moyenne, un troisième ou même une moitié de la surface totale, sur les collines de Bizeljsko et dans le territoire de Sotelsko cela descend à un cinquième ou même moins. La forêt s'est conservée même sur la plaine de Brežice, bien que dans un seul ensemble (Dobrova). Relativement les champs occupent une part modeste de la surface totale; même sur la plaine de Brežice et le long de la Sotla inférieure, pas plus d'un tiers de la surface totale. Dans le territoire de la Sotla centrale et dans les vallées basses de région de Senovo et de Kozjansko ceci tombe au cinquième ou au quatrième. Quant aux prés sur la plaine relativement humide de Brežice, ils ne sont moins nombreux que les champs, ils comprennent à peu près un troisième de la surface. Leur part est considérable sur le territoire de Bizeljsko et de Sotelsko (20—25 %), où ils excèdent, ensemble avec les pâturages, presque partout l'étendue des champs. L'herbe prévaut dans les champs du territoire des collines. Dans les régions hautes de Bohor, et, partiellement, à Rudnica et Orlica aussi, la surface des prés et, en particulier, des pâturages, prévaut la surface des champs, qui, là ne s'élève que à 10 % à peu près de la surface totale. Sur les collines basses de Bizeljsko la surface est en grand partie occupée par les vignobles (10—15 %) qui, par endroits, excèdent les champs.

Les conditions naturelles changent considérablement depuis la basse plaine de Brežice vers Bohor et vers la part occidentale de Kozjansko. Les modestes observations météorologiques, se rapportant surtout à la partie sud—est, montrent que la plaine de Brežice et les collines de Bizeljsko font partie des régions les plus chaudes de Slovénie (excepté le Littoral). Ces circonstances favorisent naturellement la viticulture. La température moyenne des mois de juillet est ici un peu supérieure à 21° C, tandis qu'elle est bien plus basse dans la partie occidentale. Dans la région Est il y a, en moyenne et par an, 1050 mm de précipitations, à l'ouest 1100 de 1150 mm. En hiver il y a 17 %, au printemps 25 %, en été 27 %, en automne 31 % de toutes les précipitations. Cette répartition des précipitations est très favorable pour l'agriculture. Les conditions climatiques trouvent leur expression aussi dans les bois. Dans les régions plus basses la forêt de chênes est prédominante, dans la zone du milieu le hêtre prévaut, la zone la plus haute est déjà le territoire des conifères. Les changements climatiques considérables se manifestent aussi dans le fait que dans la région de Sotelsko le printemps retarde d'une semaine sur la plaine de Brežice, dans la vallée de Senovo de plus encore et dans la région de Kozjansko il est en retard de deux semaines. Dans les territoires situés plus haut et aux environs de Planina la végétation commence même trois semaines plus tard.

La structure de l'économie rurale est importante et même décisive pour l'exploitation agricole. Ainsi que dans la région de bord dans la Slovénie pannonienne, aussi dans le territoire entre la Savo et la Sotla la propriété foncière relativement petite prédomine. En moyenne, l'étendue d'une propriété foncière, dans la plaine de Brežice et sur les collines de Bizeljsko et aux environs des centres non ruraux, arrive à 3,5—4 ha ou 4—5 ha ailleurs. La moyenne de Sotelsko monte à 5,5 ha; l'étendue moyenne des propriétés dans la région de Senovo est plus grande et dans la partie

ouest de Kozjansko, elle arrive à 10 ha. La petite possession foncière est caractéristique pour les régions de viticulture, complètement agraires, et pour les environs des centres non ruraux, ou des propriétaires mi-ruraux mi-ouvriers prennent une large part. La structure de possession petites et la faible portée économique de la majorité des ménages paysans entraîne une infériorité technique de l'agriculture. Cette infériorité se montre dans une mécanisation très modeste et aussi bien dans les rendements par hectare. Conformément à son caractère économique, la grande majorité des possessions rurales est orientée dans le sens d'une économie rurale mixte, agriculture jointe à l'élevage du bétail, et, par endroits, à la viticulture et à l'économie forestière. Selon des conditions naturelles dans les régions, l'une nécessité prime l'autre.

Dans un sens restreint l'agriculture se base sur la culture des blés. Aux collines de Bizeljsko la culture des blés s'étend sur les deux tiers de tous les champs ou même au dessus; semblablement dans les régions de Sotelsko et de Kozjansko. La part des blés est moindre dans les régions plus montagneuses et autour des lieux non ruraux. La culture du maïs est prépondérante sur tous les autres blés dans les régions basses et plus chaudes. On le sème sur deux tiers du sol cultivable dans la plaine de Brežice et pas beaucoup moins dans la région de Sotelsko, aux collines de Bizeljsko même plus. Vers l'ouest on sème déjà beaucoup moins de maïs, toutefois dans les régions plus basses et dans la région de Senovo toujours plus de maïs que de froment, bien que, ici, le froment commence à prédominer parce que le climat dans les régions plus hautes est moins favorable à la culture du maïs. Dans les régions plus basses et dans les districts vinicoles on sème peu de froment, c'est de même pour les autres blés (seigle, orge et avoine). Les hautes températures en été sont favorables pour la très considérable part du maïs parmi les denrées agricoles. De même, un rendement plus haut que dans la culture des autres blés et, enfin, aussi la force de résistance et l'accommodation du maïs aux différentes sortes du sol. Parmi les autres denrées agricoles c'est la pomme de terre qui a la plus grande importance. Dans la plaine de Brežice et aux Collines de Bizeljsko la culture des pommes de terre comprend 10 à 15 % de toute la terre labourable. Vers les altitudes de l'ouest la part des pommes de terre s'accroît à un cinquième et même plus des champs labourés. Dans l'agriculture les végétaux de fourrage ont une part considérable, le trèfle et la luzerne en particulier, mais aussi la betterave et la carotte. Aux Collines de Bizeljsko et dans le territoire de Sotelsko leur part comprend 5—10 % de la terre labourable et même plus dans la plaine de Brežice, dans la région de Kozjansko, et dans la région de Senovo. Les végétaux industriels passent à l'arrière-plan dans l'agriculture il n'occupent qu'un faible pourcentage des champs labourables. On sème encore bien peu de lin, tandis que la culture du colza et du hélianthe prennent de l'extension. Des cultures, jadis importantes — fève de marais, lentille et millet — ce n'est que la culture du millet qui tient encore une place de quelque importance.

Somme toute, le rendement de l'agriculture suffit à peine pour assurer le ravitaillement de la population originaire du pays et pour l'entretien du bétail. Ce n'est qu'exceptionnellement que le rendement de quelques denrées est si grand qu'une vente peut entrer en ligne de compte. L'agriculture est naturellement et étroitement liée avec l'élevage du bétail qui est beaucoup plus important du point de vue commercial; et il change de région à autre.

L'élevage du gros bétail dépend de la considérable surface de prés non seulement dans la région montueuse mais aussi dans la plaine de Brežice et le long de la Sotla. L'élevage de porcs repose sur un rendement suffisant du maïs et dans une large mesure, comme l'élevage du gros bétail aussi, sur d'autres végétaux de fourrage. Il est de toute évidence que

l'élevage de porcs est le plus développé dans la plaine de Brežice, aux Collines de Bizeljsko et dans la région de Sotelsko, il y a sur un total de 100 habitants même 50 à 80 porcs. Dans les vallées de Senovo l'élevage de porcs n'est pas si important, il n'y a que 30—40 porcs sur un total de 100 habitants.

L'élevage de porcs est important surtout dans la plaine de Brežice, aux Collines de Bizeljsko et dans la région de Sotelsko. On y élève de porcs sur une grande échelle aussi pour la vente dans les autres régions slovènes et, partiellement, en Croatie. L'élevage de porcelets est très répandu dans la plaine de Brežice: on vend les porcelets pour l'élevage ultérieur dans les régions subalpines de la Slovénie. Brežice est le centre du commerce de porcelets. Plus on s'éloigne de la Sotla vers l'ouest moindre est la part du maïs dans la terre labourable et plus important devient l'élevage du gros bétail. Cet élevage est fort déjà dans la plaine de Brežice et dans la région de Sotelsko où l'on vend beaucoup de gros bétail. Aux collines viticoles de Bizeljsko, où la petite propriété prend une part plus large, l'élevage du gros bétail est plus faible, on y tient pour la plupart des vaches. Avec l'accroissement de la surface de prés et avec la culture des végétaux de fourrage l'élevage du gros bétail gagne en importance dans la région de Senovo et dans la région de Kozjansko. Le gros bétail, des boeufs en particulier, y est la marchandise principale pour la plupart des paysans. A proximité des centres non ruraux on vend plus de lait, toutefois la laiterie n'est pas encore bien développée.

L'élevage de chevaux n'a quelque importance que dans la plaine de Brežice, tandis que dans la région montagneuse vers l'ouest le cheval comme bête de labour est remplacé par le boeuf et par la vache qui sont plus utiles sous tous les rapports. L'élevage de brebis est presque ignoré dans la plaine et sur les collines basses. Il n'a quelque importance que dans le pays montueux de Bohor; on élève les brebis pour la laine qui est toute entière consommée par l'industrie à domicile. De même l'élevage de chèvres a très peu d'importance.

A l'opposite, l'élevage de volaille, qui est lié avec un rendement suffisant du maïs, est bien développé. On élève la volaille très intensivement dans la plaine de Brežice, dans la région de Sotelsko et aussi aux Collines de Bizeljsko où l'on élève, conjointement à la volaille, qui prédomine de beaucoup, en nombre considérable des oies, des canards et des dindes. Dans les vallées de Senovo et dans la région de Kozjansko l'élevage de volaille est moins développé.

La vente de la marchandise est assez favorisée par la culture des arbres fruitiers. Cette culture est particulièrement favorisée par un été relativement long et chaud. Une extension plus grande n'est pas possible dans les petites propriétés où la lutte contre l'accroissement des insectes et plantes nuisibles est très difficile. Dans les régions plus basses, aux Collines de Bizeljsko et dans la région de Sotelsko en particulier, ce sont les prunes et les pommes qui sont les plus importantes, ils gagnent en importance vers l'ouest, c'est la culture fruitière principale dans la région de Kozjansko et dans les vallées de Senovo. A l'est, dans les régions plus basses ce sont les cerises et les noix qui sont importantes. Dans les régions viticoles prennent de l'importance les apricots et, plus encore, les pêches que, récemment, on a commencé à élever en plantages. Vers l'est font chiffre les poires. Beaucoup de fruit est consommé par la fabrication du cidre et de l'eau de vie, dans les régions de Bizeljsko et de Sotelsko on sèche les prunes, bien que moins qu'il y a quelque dizaines d'années. A cause des conditions climatiques favorables, la culture fruitière, spécialisée par région et convenablement modernisée pourrait encore gagner en importance et considérablement améliorer l'économie rurale. Zagreb, une importante place du marché est à proximité et, de même, le bassin houiller de Trbovlje.

Dans les régions plus basses, ouvertes vers l'est, c'est la viticulture qui joue le rôle principal dans l'agriculture. La région de vignobles comprend les collines de Bizeljsko ensemble avec les pentes méridionales de l'Orlica; la viticulture est moins importante, bien que considérable toujours, dans la région de Sotelsko, tandis que dans la région de Kozjansko et dans la région de Senovo elle est limitée aux positions méridionales particulièrement favorables dans la partie plus basse des collines et n'a qu'une importance locale. Les vignobles vont à la hauteur d'approximativement 550 m, leur domaine principal sont les collines basses tertiaires et les pentes des crêtes des collines calcaires (dit de Lietha) tournées vers le sud. Les meilleurs vignobles se trouvent dans la zone de 250 à 400 m. Selon leur caractère la région de vignobles de Bizeljsko et de Sotelsko se range au milieu entre la région de vignobles de Dolenjsko, où la culture est dirigée à la quantité et la région de Styrie dirigée à la culture de qualité. Les conditions naturelles pour la viticulture ne sont pas plus mauvaises que dans la part est des Slovenske Gorice (Styrie), mais aux collines de Bizeljsko peut être même quelque peu meilleures. Ici la longue période de végétation se combine avec les hautes températures d'été qui se traînent bien longtemps en automne. Pour la plupart le sol est favorable pour la viticulture. Le fait que, en général, la qualité des vins est inférieure à celle de Slovenske gorice n'est imputable qu'à l'état de possession moins convenable. Il y a bien peu de vignobles assortis, une grande quantité de sortes de cepes de vigne et les cultures, pour la plupart, sont très vieilles, et il faudrait les renouveler. Comme presque tous les vignobles appartiennent aux petits propriétaires paysans une viticulture commercialisée à grandes vues n'était, jusqu'ici qu'une exception dans cette région. Pour la vente ne viennent en considération que les vins rouges qui se vendent surtout dans le bassin houiller de Trbovlje et dans la région de Gorenjsko (la Haute Carniole) et les vins blancs qui trouvent leur marché surtout à Zagreb et à l'étranger.

Par rapport à l'agriculture l'exploitation forestière n'a qu'une importance locale. Relativement il y a peu de forêts dans la région de Sotelsko et dans la plaine de Brežice et ces forêts sont de qualité inférieure et très éclaircies. C'est le même dans les positions plus basses de Kozjansko et dans la vallée de Senovo. La vente de bois et de combustibles ne donne un rendement fixe qu'aux fermes situées plus haut sur Bohor et moins à celles de Rudnica et d'Orlica.

Il y a connexité entre le caractère prédominamment rural de cette région et la densité de la population. L'industrialisation n'y est qu'au commencement, mais, néanmoins, la densité de population est relativement considérable. Les rares entreprises industrielles (Fabrique de cellulose et la papeterie à Videm, la mine de houille à Senovo) sont modestes établissements économiques. Les causes de la densité de population consistent principalement dans la structure de l'économie agraire. La petite propriété rurale et, lié avec elle, le bas niveau de vie de la population dans tout le territoire, puis, à l'est, la viticulture sujette à une force ouvrière suffisante sont les causes principales qui rendent possible un nombre de population plus haut sur une surface relativement restreinte. La densité de population dans la plaine et sur les collines basses excède la moyenne valable pour la Slovénie. La surpopulation agraire, caractéristique pour toute la région entre la Save et Sotla, est considérable partout mais particulièrement dans les territoires de viticulture et dans le pays montagneux de Bohor. Les commencements d'industrialisation étaient trop insignifiants pour l'amélioration de la situation, et le seul dénouement se trouvait dans l'émigration qui portait presque sur la région toute entière. Cette région surpeuplée est depuis long un grand réservoir de main d'oeuvre pour les contrées voisines. Le peuple s'établissait surtout dans le bassin houiller de Trbovlje et, partiellement, dans les autres centres industriels

slovènes et aussi, pour une large part, en Croatie, surtout à Zagreb. Quant à l'étranger on préférerait la Westphalie et l'on émigrerait moins aux pays américains. A cause de l'émigration toute cette région, à l'exception d'une zone étroite le long du chemin de fer de la Save, la densité de population, pendant les quatre-vingts années dernières est stagnante et, par endroit, le pays est même dépeuplé. Les régions de Kozjansko et de Sotelško, qui sont loin du chemin de fer, sont le plus sensiblement atteintes par la dépopulation, dans une mesure telle que de rares territoires dans les autres pays slovènes pourraient servir de comparaison. A l'avenir, une stagnation prolongée ne pourra être arrêtée que par une industrialisation plus forte et par des communications plus faciles. Bien qu'accoutumée à une vie modeste, la population ne peut se maintenir qu'avec extrêmes difficultés sur son sol natal.

Les habitations du pays de bord pannonien entre la Save et Sotla montrent que les influences modernes n'ont pas sensiblement affecté la situation dans ce pays. Les habitations rurales prédominent, les bourgs et les villes sont petits et peu nombreux. Comme ailleurs en Slovénie, on peut, ici aussi, reconnaître les types principaux des habitations rurales: villages, hameaux, fermes isolées, de même que toute une série de formes de transition entre les extrêmes. Les villages, c'est à d. les habitations plus ou moins groupées où le nombre de maisons est sensiblement au dessus de dix, ne se trouvent, pour la plupart, que dans la plaine de Brežice et dans les vallées plus larges le long de la Save et de la Sotla. Dans la région des collines les villages ne forment qu'une exception et se sont développés presque exclusivement de hameaux primitifs. En raison du plan et de dessins parcellaires on peut distinguer par rapport à l'origine plusieurs espèces de villages. 1° village aggloméré avec répartition de champs assolés. Ces villages occupent comme seule forme d'habitat la plus grande partie méridionale et occidentale de la plaine de Brežice; on les trouve aussi sur les terrasses caillouteuses le long de la Save et dans la vallée le long de la Sotla du centre, où le dessin parcellaire est moins régulière que dans la plaine de Brežice. 2° villages en rue avec champs assolés, il n'y a que deux villages de cette espèce: Mostec et Mihalovec dans la plaine de Brežice. 3° villages qui se sont développés de l'agglomération de fermes isolées au bord méridional des collines de Bizeljško (Artiče, Globoko, Dečna sela). Dans ces villages les maisons sont construites le long des grandes routes. 4° Les vieux villages paroissiaux. Dès leurs origines ces villages n'étaient pas exclusivement agraires et leur dessin parcellaire est très irrégulier (Videm, Dobova, St. Peter).

Des hameaux sont les habitations sur le terrain des collines dans le territoire montagneux. Ici aussi, on peut distinguer des hameaux primaires avec une répartition de champs en blocs et des hameaux secondaires qui doivent leurs origines à la division des fermes isolées. Les hameaux primaires représentent la forme directive des habitations dans les vallées de Senovo, dans la région de Kozjansko et, partiellement, dans celle de Sotelško. On put constater partout que les hameaux primaires furent particulièrement liés aux terrasses pliocènes, dans le territoire où il était possible d'arranger une aire de champs compacts. Les hameaux secondaires se trouvent surtout dans les vallées plus étroites et plus humides, bien qu'ils soient intrus quelquefois dans les hameaux primaires, mais dans les situations moins avantageuses pour l'agriculture.

Fermes isolées et habitations dispersées de toutes espèces sont très nombreuses dans le territoire entre la Save et Sotla, par endroit elles représentent la forme d'habitation principale. Les véritables fermes isolées avec terres arrondies subsistent particulièrement dans la région montagneuse, mais on les trouve aussi dans la plaine de Brežice. Elles se sont conservées sur terrasses les plus hautes pliocènes, particulièrement dans la partie Est de Veternik. Dans les altitudes moins élevées les enclos furent

affectés par un démembrement. Sur l'Orlica les fermes isolées primaires furent changées en petits hameaux. Dans les positions plus basses de la région de Senovo il n'y a que quelques fermes isolées qui se soient conservées parmi des hameaux plus grands, primaires ou secondaires. Dans la région de Kozjansko fermes isolées subsistent non démembrées en général au pied du nord de Bohor et dans la région de sources de Zagorska Bistrica. Le long de la Bistrica moyenne elle furent plus démembrées, mais elles restèrent éparpillées. En général, dans la région de Kozjansko les fermes isolées subsistent surtout dans les vallées plus étroites, et dans les situations plus hautes dans un terrain plus mauvais, aux lieux ensoleillés et escarpés parmi les hameaux primaires plus grands. Sur les collines plus basses à l'est de Bistrica les véritables fermes isolées sont fortement mêlées aux hameaux secondaires qui prirent origines parmi elles. Les fermes isolées subsistent presque non divisées dans les zones les plus hautes des collines qui bordent la Sotla à l'ouest et, partiellement, aussi à l'est. La région des fermes isolées primaires comprend aussi la partie toute entière des collines de Bizeljsko, les pentes méridionales de l'Orlica et la part NE de la plaine de Brežice. Le démembrement des fermes isolées fit beaucoup plus de progrès sur les faites et dans les vallées que sur les pentes découpées. Par endroits, de petits hameaux secondaires se développèrent d'une agglomérations de fermes isolées, en particulier sur la colline de Kapele et dans la partie nord de la plaine de Brežice.

En comparant l'histoire de colonisation, les formes des habitations rurales et le dessin parcellaires on a fait la constatation suivante: Dans les régions de Kozjansko, dans la région de Senovo et dans la région de Sotelsko les hameaux étaient la forme d'habitation du peuplement vieux slovène le plus ancien. Ce sont le hameaux primaires compact et agglomérés avec champs en blocs, qui sur le terrain plus plat s'approchent au type des champs en lanières irrégulières. Les habitations de ce genre se trouvent presque exclusivement sur les collines. Les fermes isolées dans cette région sont le résultat de la colonisation du haut et du tard moyen âge, pour la plupart dans les régions qui n'étaient pas peuplées du tout, surtout sur le terrain plus haut (Bohor avec Veternik et Orlica). Les Collines de Bizeljsko et la plaine de Brežice furent peuplées par deux étapes. Les plus anciens sont les hameaux dans la partie nord-ouest des Collines de Bizeljsko et les villages plus grands avec les champs en lanières irréguliers des parties ouest et sud de la plaine de Brežice et aussi dans la vallée le long de la Sotla inférieure. La partie nord de la plaine de Brežice et aussi la majeure partie est des collines de Bizeljsko, à savoir les environs assez grands du territoire de Dobrava, qui n'est pas encore complètement défriché même aujourd'hui, furent essentiellement colonisées à l'époque du tard moyen âge, et cela en manière de fermes isolées qui par endroits passèrent aux petits hameaux secondaires.

Les lieux urbains sont rares et petits au milieu de cette région fonctionnellement agraire entre la Save et Sotla. Les bourgs — Rajhenburg, Podsreda, Kozje, Pilštanj, Planina et Podčetrtek — qui avaient été fondés à l'époque féodale aux endroits d'importance stratégique et aux points de croisement de routes commerciales, commencèrent à déchoir aux temps du trafic moderne. Leur activité fut arrêtée et le nombre des habitants commença même à tomber (Pilštanj, Podsreda, Podčetrtek). Leur fonctionnement de marché allait en décroissant ou même disparut; de même leur fonctionnement administratif. Seul le métier a encore quelque importance. Aujourd'hui il y a peu de distinction entre ces bourgs et les villages voisins dans les régions de Kozjansko et de Sotelsko. Ce n'est que Senovo qui fait exception et qui a fait un développement dans le sens contraire. A cause des dépôts de charbon considérables Senovo est en pleine voie de développement comme lieu d'exploitation minière important et a presque

perdu le caractère d'un lieu agraire. La mine houillère de Senovo a sauvé aussi Rajhenburg, bourg à proximité qui forme avec Senovo une seule unité économique. De même, en raison de sa fabrique de papiers et de cellulose, Videm sur Save acquiert un caractère urbain. Au reste, les richesses naturelles sont trop maigres pour donner une activité nouvelle aux anciens bourgs et donner naissance à de nouveaux lieux non agraires. On a même fait cesser au fin de 19me siècle une ancienne industrie embryonnaire: verreries sous Bohor et sous Rudnica, forges sous Bohor et la mine de mineral de fer près Olimje.

Brežice est le seul lieu fonctionnant comme ville, mais avec ses 1349 habitants ce lieu ne se range que parmi les plus petites villes slovènes. La ville de Brežice fut fondée à l'époque du haut moyen-âge comme centre administratif, militaire et économique des possessions féodales de Salzburg dans le bassin de la Save. La ville est située sur la saillie de terrasse qui surmonte la plaine d'inondation de la Save. Un château fortifié protégeait la ville au sud; la ville s'étend vers le nord des deux cotés d'une large rue, ancien marché. Au cours de ce siècle, la ville a dépassé, vers le nord, ce cadre primordial qui est toujours le centre de la ville. Encore aujourd'hui la ville de Brežice subsiste sur les bases commerciales, administratives et de métiers, une industrie plus importante n'a pu s'y développer. La ville n'est que le centre régional des environs agraires à proximité qui comprennent la plaine de Brežice, les collines de Bizeljsko et la partie sud-est de la plaine de Krško.

KAZALO

Uvod	7
<i>Značaj panonskega obrobja med Savo in Sotlo</i>	8
Gospodarska usmerjenost prebivalstva	9
Relief	12
Podnebne prilike	14
<i>Brežiška ravnina in Bizeljske gorice</i>	17
Posestne prilike	23
Poljedelstvo	25
Živinoreja	30
Sadjarstvo	33
Vinogradništvo	35
Gozd	39
<i>Srednje Sotlesko</i>	39
Poljedelstvo	43
Sadjarstvo	44
Živinoreja	44
Vinogradništvo	46
<i>Senosko podolje</i>	46
Poljedelstvo	50
Sadjarstvo in vinogradništvo	52
Živinoreja	53
Gozd	54
<i>Kozjansko</i>	55
Poljedelstvo	59
Sadjarstvo in vinogradništvo	60
Živinoreja	62
Gozd	63
<i>Populacijski problemi in agrarna preobljudenost</i>	63
<i>Naselja</i>	70
Kmetška naselja	71
Oblike kmetških naselij	73
Vasi	74
Zaselki	79
Raztresena naselja in samotne kmetije	83
Kmetška naselja in poselitev	91
Mestna in tržna naselja	100
Zaključki	111
Géographie économique et la géographie de l'habitat dans le territoire entre la Save et la Sotla en Slovénie (Résumé)	120

SELA

LEGENDA

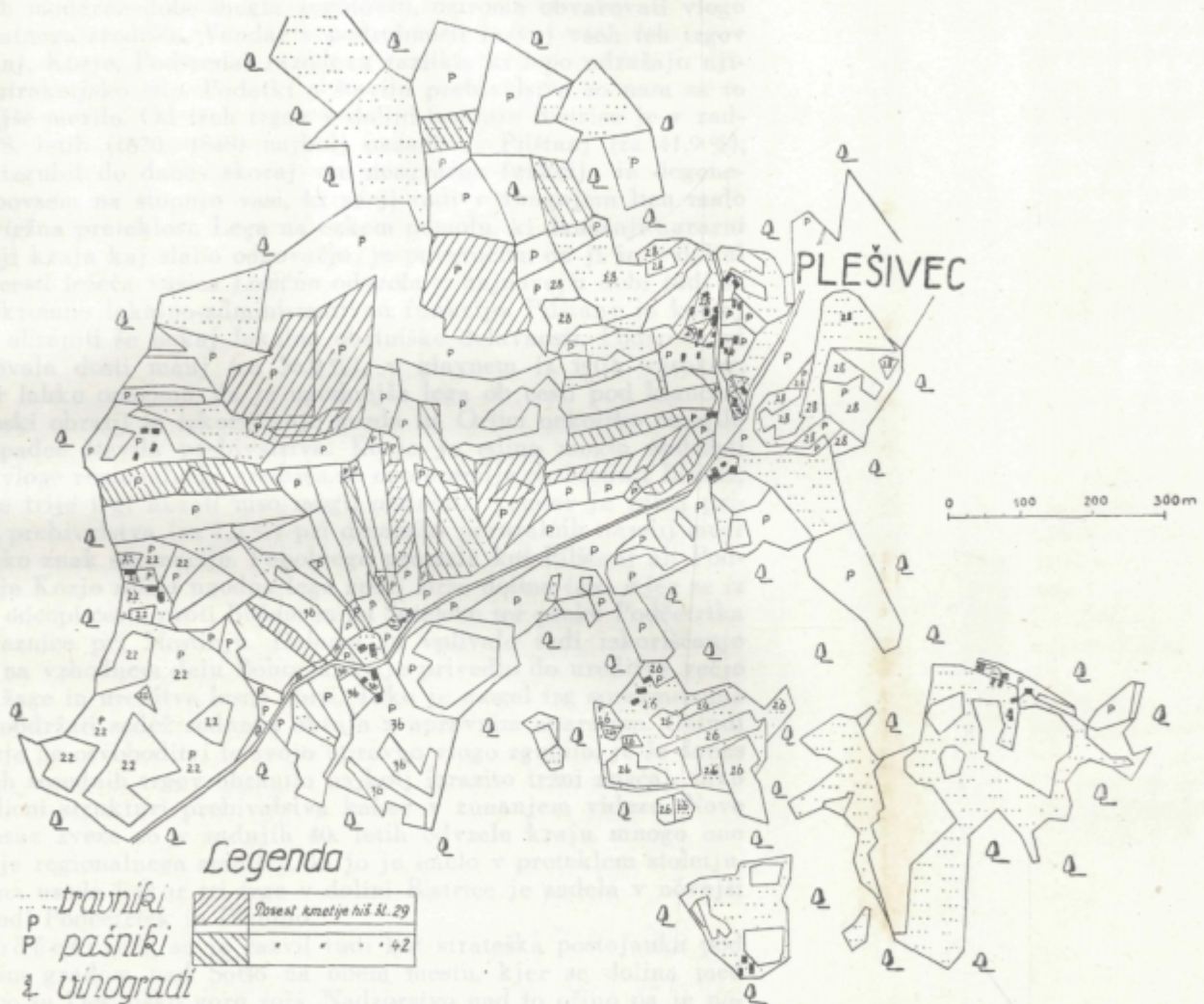
- travniki
- P pašniki
- ž vinogradi

Svetlo zemlje 1872.	31
	25
	21

0 100 200 300 m

Sela pri Brežicah. V zemljiški razdelitvi se očitno kažeta dve fazi kolonizacije. Starejši dve gruči kmetijskih domov — dva prvotna zaselka — imata polje razdeljeno na grude, ves ostali svet proti Dobravi pa zavzemajo samotne kmetije s celki

(Po franciscejskem katastru iz leta 1825)

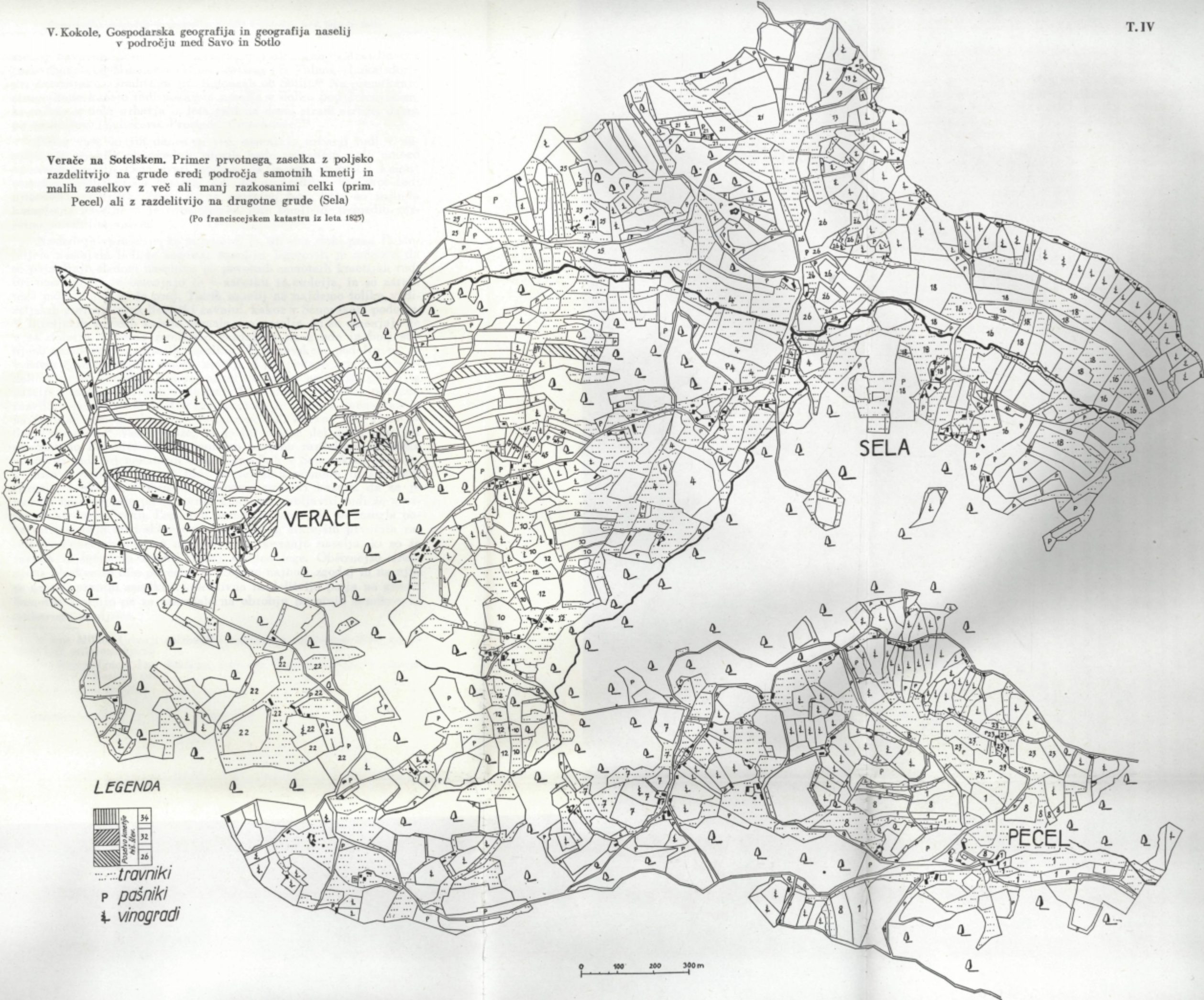

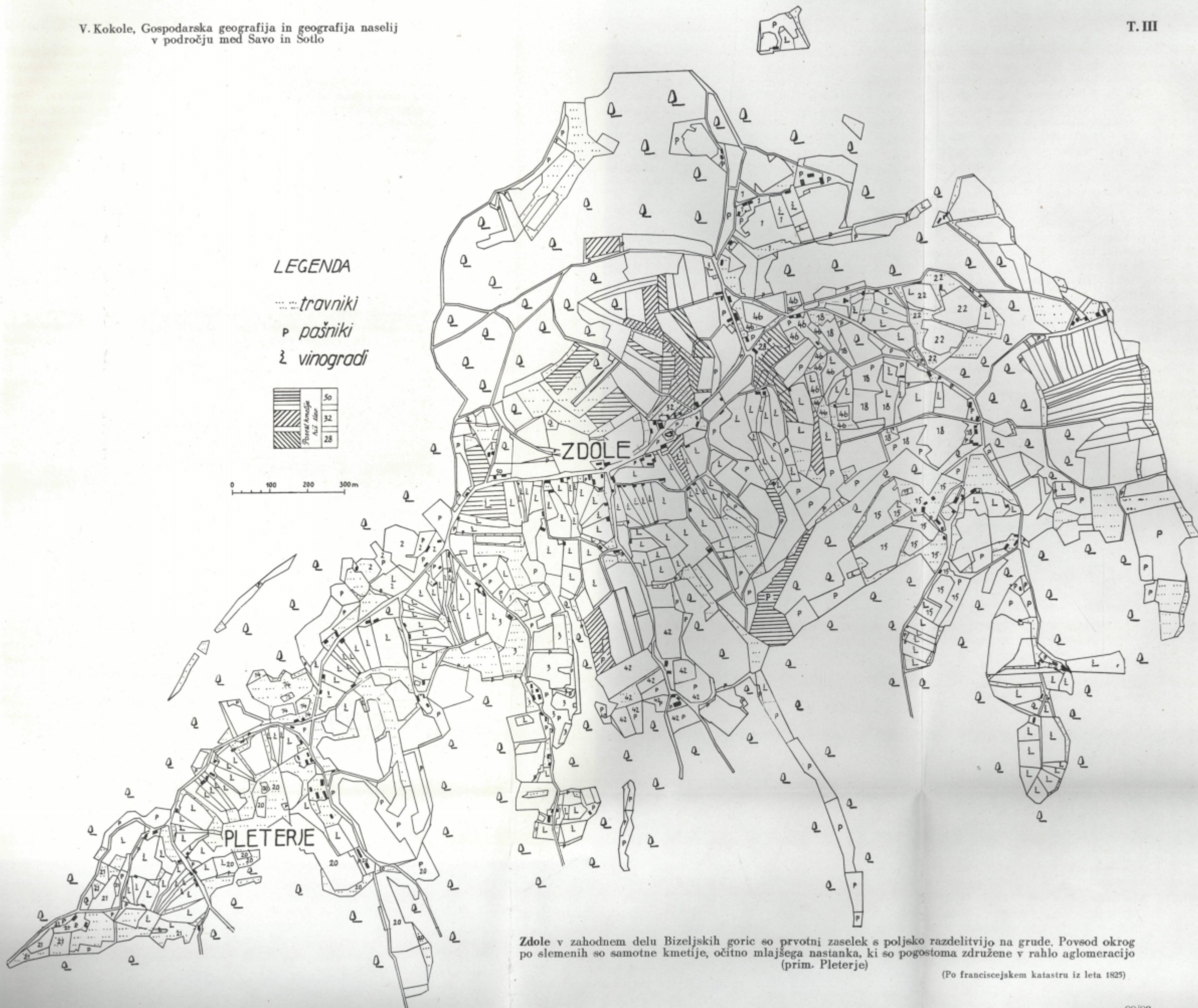
Plešivec. Primer majhnega prvotnega zaselka visoko na Bohorju. Okrog zaselka z poljsko razdelitvijo na grude, so ob robu gozda nastale na manjših krčevinah samotne kmetije s celki

(Po franciscejskem katastru iz leta 1825)

Verače na Sotelskem. Primer prvotnega zaselka z poljsko
razdelitvijo na grude sredi področja samotnih kmetij in
malih zaselkov z več ali manj razkosanimi celki (prim.
Pecel) ali z razdelitvijo na drugotne grude (Sela)

(Po franciscejskem katastru iz leta 1825)

LEGENDA

-travniki
- P pašniki
- Z vinogradi

50
32
28

0 100 200 300m

Zdole v zahodnem delu Bizeljskih gor so prvotni zaselek s poljsko razdelitvijo na grude. Povsod okrog po slemenih so samotne kmetije, očitno mlajšega nastanka, ki so pogostoma združene v rahlo aglomeracijo (prim. Pleterje)

(Po franciscejskem katastru iz leta 1825)

PODGORJE

LEGENDA

- travniki
- P pašniki
- z vinogradi

0 100 200 300m

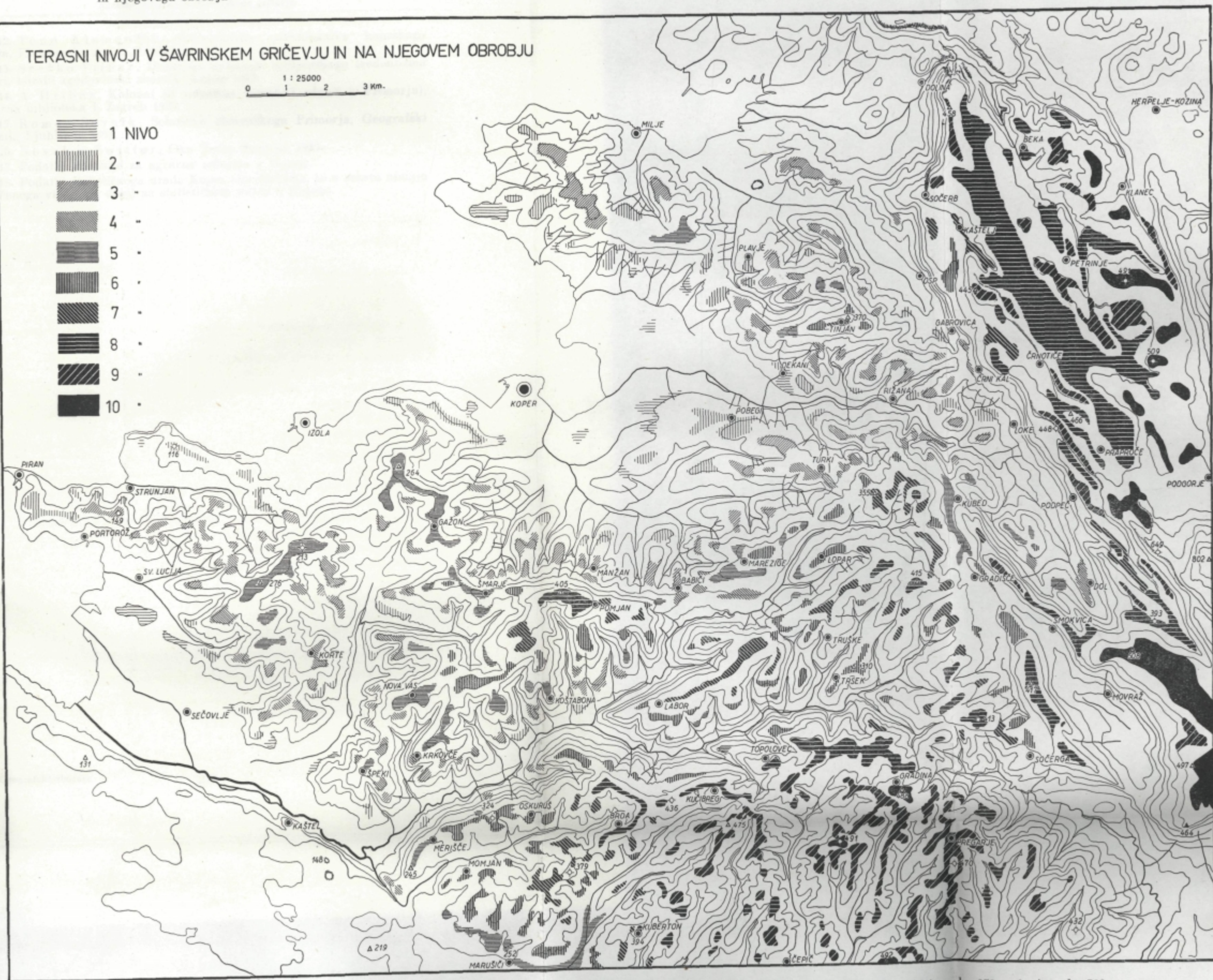
Podgorje v vzhodnem delu Bizeljskih goric. Kmetjski domovi so razloženi predvsem po slemenih. Zemljišče posameznih kmetij je povečini še v celkih, ki so na splošno le malo razkosani. Le ob potoku Dramlji so parcele bolj pravilnih oblik na kasneje izkrčenem ozemlju

(Po franciscejskem katastru iz leta 1825)

TERASNI NIVOJI V ŠAVRINSKEM GRIČEVJU IN NA NJEGOVEM OBROBJU

1 : 25000
0 1 2 3 Km.

- 1 NIVO
- 2 -
- 3 -
- 4 -
- 5 -
- 6 -
- 7 -
- 8 -
- 9 -
- 10 -

Karta terasnih nivojev. — Terasni nivoji 1—10 v višinah: 1. nivo 50—60 m, 2. nivo 90—110 m, 3. nivo okr. 150 m, 4. nivo 200—210 m, 5. nivo okr. 250 m, 6. nivo okr. 300 m, 7. nivo okr. 350 m, 8. nivo 400—410 m, 9. nivo okr. 450 m in 10. nivo okr. 500 m. — Izohipse so na vsakih 50 m nadmorske višine